

Uloga Rusije na Balkanu:

SLUČAJ CRNE GORE

Uloga Rusije na Balkanu:

SLUČAJ CRNE GORE

SADRŽAJ

O STUDIJI	4
------------------------	----------

UVOD	5
-------------------	----------

O konceptu <i>meke moći</i>	6
-----------------------------------	---

Diskusija o <i>mekoj moći</i> u Rusiji.....	7
---	---

Rusko shvatanje <i>meke moći</i>	8
--	---

Rusija i mediji	9
-----------------------	---

Tajni agenti kao dio <i>meke moći</i>	10
---	----

Ruska pravoslavna crkva.....	10
------------------------------	----

Rusija na Zapadnom Balkanu	10
----------------------------------	----

UTICAJ POSREDSTVOM POLITIČKIH PARTIJA, ISTAKNUTIH POJEDINACA, NVO, UDRUŽENJA GRAĐANA	12
---	-----------

Ruski mir i <i>srpski svet</i>	14
--------------------------------------	----

Nova vlast u Crnoj Gori	21
-------------------------------	----

Aktivisti i organizacije	22
--------------------------------	----

Srpska pravoslavna crkva i Vlada Crne Gore	24
--	----

Ruski uticaj kroz nevladine organizacije	25
--	----

Škole i vrtići	32
----------------------	----

Državne fondacije, agencije i instituti.....	33
--	----

Paravojne organizacije	37
------------------------------	----

RUSKA PRAVOSLAVNA CRKVA I SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA	41
---	-----------

Odjeljenje za spoljne veze Moskovske patrijaršije	43
---	----

SPC kao posrednik ruskog uticaja u Crnoj Gori	44
---	----

MEDIJI 51

Ruski mediji	52
Zakon o slobodi vjeroispovijesti u ruskom medijskom prostoru	53
Izbori i promjena vlasti u Crnoj Gori.....	54
<i>Katehon</i>	55
Crnogorski favorit ruskih medija.....	55
Ruski i proruski mediji u Srbiji	56
Proruski mediji u Crnoj Gori	59

RUSKE OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE..... 62

Djelovanje službi kao alata spoljne politike	64
Službe na terenu	65
Sajber prostor.....	67
Ruske sajber operacije u Crnoj Gori.....	68
Etabrirani ruski mediji u službi službi.....	72

ZAKLJUČCI I PREPORUKE 76

REFERENCE 80

IMPRESUM

IZDAVAČ:

Atlantski savez Crne Gore

UREDNIK:

Dr Savo Kentera

DTP:

Branka Gardašević

ŠTAMPA:

Obod, Cetinje

TIRAŽ:

150 primjeraka

CIP - КАТАЛОГИЗАЦИЈА У ПУБЛИКАЦИЈИ
НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ,
ЦЕТИЊЕ

PRINT:

ISBN 978-9940-817-04-6

COBISS.CG-ID 18767364

ONLINE:

ISBN 978-9940-817-06-0

COBISS.CG-ID 18767876

Ovaj projekat finansi-
ra dijelom američki Stejt
department. Mišljenja,
nalazi, zaključci ili preporuke
koji su ovdje izneseni su
stav autora i ne odražavaju
nužno stav Vlade SAD.

O STUDIJI

Cilj ove studije je da crnogorskoj i široj javnosti predoči uticaj Kremlja u Crnoj Gori, kroz primjenu ruske *meke moći* u periodu od aneksije Krima do jula 2021. godine.

Analizirani su ciljevi, metode, saradnici i efekti ruske *meke moći* u Crnoj Gori, kao i načini na koji se oni projektuju šire na region. Kroz konkretne primjere je prikazano kako rusko prisustvo šteti ne samo strateškom kursu Crne Gore, već i evroatlantskim integracijama regiona Zapadnog Balkana.

Dobijanjem pozivnice za članstvo u NATO, a posebno nakon promjene vlasti 2020. godine, Crna Gora je postala, zbog spleta okolnosti, plodno tlo za ruske uticaje raznih vrsta, a čini se da se unutar društva ovoj temi ne pridaje dovoljno značaja niti adekvatne pažnje.

Studija je pisana i sa ciljem da se zaključci i preporuke predoče stručnoj javnosti u Crnoj Gori i svijetu, koja se bavi Rusijom na jedan ili drugi način, te da se pomogne u rasvjetljavanju ruskog uticaja u Crnoj Gori.

Rad je koncipiran i obuhvata već pomenuti period i detaljnu analizu ključnih pojmova poput ruske *meke moći*, koja se umnogome razlikuje od originalnog koncepta američke *meke moći* Džozefa Naja, djelovanje temeljnih stubova ruskog prisustva poput države Srbije, Ruske i Srpske pravoslavne crkve, medija, ultradesničarskih proruskih partija, političara, raznih organizacija i ruskih obavještajnih službi.

Zaključci i preporuke su izvedeni iz navedenih analiza i mogu se pronaći na kraju studije.

UVOD

O KONCEPTU MEKE MOĆI

Nakon što ga je prvi put upotrijebio američki politolog, profesor i idejni tvorac teorije neoliberalizma **Džozef Naj**, u svojoj knjizi *Osuđeni na vođstvo: promjenljiva priroda američke moći*, objavljenoj 1990. godine, koncept *meke moći* je dobio svoje mjesto u međunarodnim odnosima. Koncept je dobio na važnosti u međunarodnom političkom diskursu tek 2004. godine nakon objavljivanja Najove knjige *Meka moć: Sredstva za uspjeh u svjetskoj politici*¹.

Prema Naju, *meka moć* je sposobnost da se dobi ono što se želi putem privlačnosti, a ne prisilom ili plaćanjem. Nastaje iz atraktivnosti kulture, političkih ideala i politike neke zemlje ili nedržavnih aktera.

Iako se koncept *meke moći* smatra karakteristikom zapadnih društava, Sovjetski Savez je također imao neku formu izvora *meke moći*, promovirajući ideologiju komunizma, koja je, nakon kraja Drugog svjetskog rata, u jednom kraćem periodu bila atraktivna i privlačna i određenim krugovima na Zapadu.

U poređenju sa *tvrdom moći* neke države, koja podrazumijeva ostvarivanje ciljeva oružanim putem ili ekonomskim mjerama, *meku moć*, kao sredstvo postizanja cilja, mogu koristiti i drugi akteri u međunarodnim odnosima kao što su nevladine organizacije i međunarodne institucije.

DISKUSIJA O MEKOJ MOĆI U RUSIJI

Prvi put je *meka moć* postala predmet razgovora na najvišem političkom nivou u Rusiji 2007. godine, kada je na sastanku članova Savjeta ruske javne komore sa **Vladimirom Putinom** ruski politikolog, predsjednik odbora Fondacije *Ruski svijet* (фонд *Русский мир*), predsjedavajući Komiteta za obrazovanje i nauku u Dumi i unuk Vjačeslava Molotova, **Vjačeslav Nikonov** rekao da je Rusiji *potreban nacionalni projekat za stvaranje sopstvenih instrumenata meke moći*.² Od tada do danas, koncept *meke moći* u Rusiji je prešao dugačak put od decentralizovanog liberalnog modela, vrlo bliskog Najovom originalnom konceptu, do hibridnog integralnog dijela spoljne politike i *tvrde moći*.

Nekoliko činjenica ukazuje na to zbog čega je u Rusiji debata o *mekoj moći* počela prilično kasno. Prvo, koncept poput *meke moći* u potpunosti se kosi sa ruskom tradicijom i načinom razmišljanja. U carskoj Rusiji, kao i u Sovjetskom Savezu, moć se jednostrano definisala kao žestoka ili tvrda sila. Spoljnu politiku oba režima odlikovao je naglasak na vojnoj moći, dok su vlasti često pribjegavale nasilju i policijskoj represiji. Da bi se razumio novi koncept *meke moći* u svom izvornom značenju, bio je potreban potpuni preokret ovih tradicionalnih načina razmišljanja.

Drugi razlog bila je činjenica da su Rusi *meku moć* smatrali klasičnim američkim konceptom. Stvarno zanimanje za novi koncept pojavilo se tek nakon *obojenih revolucija* na postsovjetskom prostoru: *Revolucija ruža* 2003. godine u Gruziji i *Narandžasta revolucija* 2004. godine u Ukrajini – narodni pokreti koji su srušili korumpirane i nedemokratske režime. U tom trenutku, Kremlj je shvatio da bi *meka sila* na kraju mogla da se koristi kao vrlo efikasno oružje.³

Preoblikovanje zapadnog koncepta *meke moći* nalazimo već u dokumentu *Osnovne smjernice u vezi sa politikom Ruske Federacije u sferi međunarodne kulturno-humanitarne saradnje*⁴ (*Основные направления политики Российской Федерации в сфере международного культурно-гуманитарного сотрудничества*), objavljenom 2010. godine kao dopuna *Spoljnopoličkom konceptu* iz 2008. godine i *Strategiji spoljne politike Ruske Federacije*⁵ (*Концепция внешней политики Российской Федерации*) iz 2013. godine. U ovoj posljednjoj se navodi upotreba *meke moći* kao dopuna tradicionalnoj diplomatiji, odnosno kao sveobuhvatni metod za postizanje ciljeva spoljne politike izgrađen na *potencijalu civilnog društva, informisanja, kulturnih i drugih metoda i tehnologija, alternativa tradicionalnoj diplomatiji koja postaje*

Ruske organizacije i njihovo subverzivno djelovanje

	Država	Povezani i nepovezani zastupnici	Strani partneri Rusije	Glavni izazovi
Vojne	Vojna GRU-Specnaz; VVD	Privatne vojne kompanije (Vagner Grupa)	Separatisti	<ul style="list-style-type: none"> Relativno visoka sposobnost Na početku ih je teško razlikovati od naoružanih civila; odgovor organa reda može biti nedovoljan, dok vojni odgovor snosi političke posljedice i može doprinijeti ruskoj propagandi.
Političke	Moguće da se za izvršavanje koriste obavještajne agencije (GRU, FSB, SVR)	Patriotske grupe povezane sa državom (npr. Bajkerska banda Noćnih vukova)	Ataka u Bugarskoj, Nacionalni front Francuskoj, AfD u Njemačkoj	<ul style="list-style-type: none"> Politički uticaj u ciljnim zemljama Pripisivanje zasluga ruskoj vladi Utemeljeno je na već postojećim političkim podjelama
Ekonomske	Državna preduzeća (npr. Gazprom, Rosneft)	Privatne kompanije povezane sa državom (npr. Lukoil)	Ruski trgovinski partneri	<ul style="list-style-type: none"> Opsežne evropske trgovinske veze sa Rusijom Poteškoće u razlikovanju legitimnih aktivnosti
Informacione	RT, Rossiya Segodnya, Sputnik, službe bezbjednosti	Internet Research Agency (i druge farme trolova)	Korisnici koji povećavaju vidljivost ruskih medija ili nesvjesno u tome učestvuju - „korisni idioti“	<ul style="list-style-type: none"> Obmanjujući ili lažni sadržaj Teško je regulisati Pripisivanje Globalni doseg
Sajber	GRU, FSB, SRV	Odabrani nezavisni hakeri: APT28, APT29	Patriotske hakerske grupe: CyberBerkut	<ul style="list-style-type: none"> Veoma sposoban Pripisivanje Globalni doseg

nezaobilazan element savremenih međunarodnih odnosa. **Istovremeno, u tom dokumentu se spominje i upotreba meke moći za vršenje pritiska, miješanje u unutrašnja pitanja suverenih država, manipulisanje javnim mnjenjem pod izgovorom finansiranja projekata kulturnih i ljudskih prava u inostranstvu.**

Na ovaj način meka moć koja potiče iz civilnog društva, političkih ideala ili kulture, svedena je na

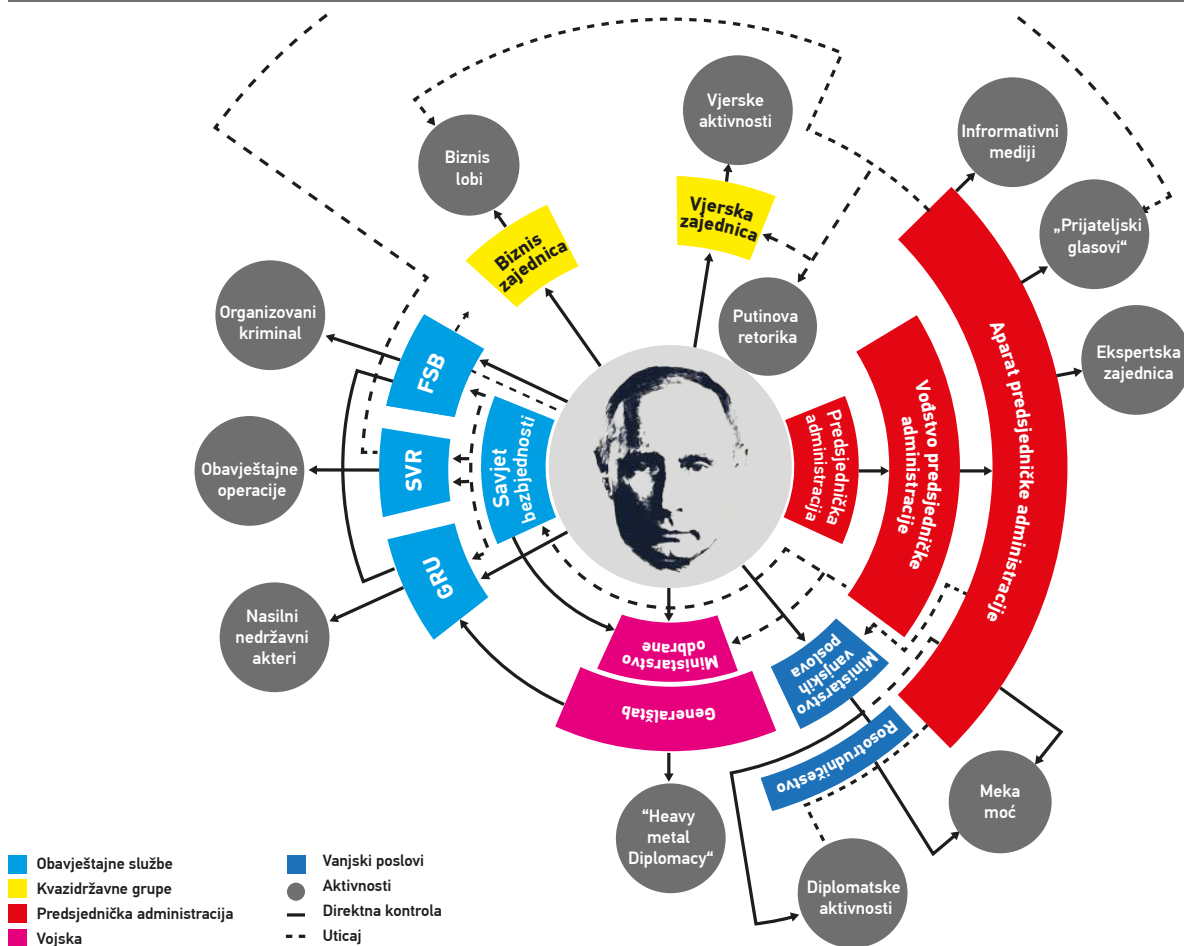
instrument koji država koristi za uticaj na strane vlade i manipulisanje stranim javnim mnjenjem. Budući da je Kremlj meku moć tako svrstao kao integralni dio sveukupne tvrde moći, značenje meke moći u Rusiji je postalo potpuno izmijenjeno, pa su i ilegalne aktivnosti, poput podmićivanja i špijunaže u inostranstvu, predstavljene kao korisni instrumenti meke moći.

RUSKO SHVATANJE MEKE MOĆI

Široko shvatanje tog pojma može se jasno uočiti iz načina na koji Vladimir Putin opisuje meku moć u manifestu za svoj treći predsjednički mandat, objavljenom u *Moskovskim novostima* (Московские

новости)⁶, u februaru 2012. godine: *Pojam meka moć se sve više koristi. On podrazumijeva skup instrumenata i metoda za postizanje spoljnopolitičkih ciljeva bez upotrebe oružja, već korišćenjem*

Kako Putin koordiniše ruskim aktivnim mjerama:

informacija i drugih sredstava. Nažalost, ove metode se često koriste za kultivisanje i provociranje ekstremizma, separatizma, nacionalizma, manipulisanje javnim mnjenjem i direktno miješanje u unutrašnja pitanja suverenih država. Mora se jasno napraviti razlika između slobode izražavanja i normalne političke aktivnosti, s jedne strane, i ilegalnih instrumenata meke moći, s druge strane... Međutim, neprihvatljive su aktivnosti pseudo-NVO i drugih agencija koje pokušavaju da destabilizuju druge zemlje pružajući spoljnu podršku.

Nakon Putinovog reizbora za predsjednika 2012. godine, ruska Duma je u julu iste godine usvojila Zakon kojim se nevladine organizacije finansirane iz inostranstva klasifikuju kao strani agenti.⁷

Ovim zakonom uvode se stroge restrikcije za sve NVO koje, prema procjeni vlasti, učestvuju u

političkoj aktivnosti. Po tom zakonu, svaki materijal koji takve grupe distribuiraju mora da se objavljuje uz upozorenje da je njegov autor strani agent, a organizacije su u obavezi da dostavljaju i detaljne kvartalne izvještaje o poslovanju. Taj zakon je imao tri cilja: da diskredituje NVO sektor, oteža rad, aktivnosti i poslovanje i delegitimizuje njihove aktivnosti u očima javnosti.

Putin se nije tu zaustavio. Duma je 23. oktobra 2012. godine usvojila izmjene članova 275 i 276 Krivičnog zakonika, kojima je uvedena mnogo šira definicija izdaje. Izdaja više nije ograničena na ilegalno predavanje tajnih podataka stranim vladama; sada uključuje pružanje pomoći u obliku informacija, sredstava i konsultacija zapadnim i međunarodnim organizacijama. Zapadne i međunarodne organizacije obuhvataju i zapadne NVO.⁸

RUSIJA I MEDIJI

Tokom 2005. godine Rusija je počela da se aktivno integriše u međunarodno tržište medija. Te godine sa radom je krenuo ruski međunarodni televizijski kanal *Raša tudej* (*Russia Today – RT*), danas dostupan u više od 100 zemalja širom svijeta, a 2014. godine informativna agencija *Sputnjik* (*Sputnik*), kao dio ruske medijske grupe *Rasija sevodnja* (*Россия сегодня*), koja danas radi na više od 30 jezika.

I *RT* i *Sputnjik* su nakon obojenih revolucija i aneksije Krima, počeli da koriste agresivniju retoriku. Pored eskalacije antiameričkih i antizapadnih narativa, mediji su se fokusirali na Evropu i Ameriku, pokušavajući da što više pažnje posvete pitanjima koja su dijelila zapadna društva, s ciljem polarizacije populacije. Uz provokativne naslove i kontroverzne interpretacije događaja kako u Rusiji, tako i u svijetu, oba medija su pribjegavala dezinformacijama i lažnim vijestima. Paralelno sa procesom jačanja domaćih ruskih medija, odvijao se proces kupovine zapadnih medija poput britanskog *Indipendenta* (*The Independent*) od strane bivšeg KGB agenta **Aleksandra Lebedeva** i francuskog *Frans-Soar* (*France-Soir*) od strane Putinovog bankara **Sergeja Pugačeva** i njegovog sina **Aleksandra**. Ipak, takvi poduhvati nijesu donijeli značajniji uspjeh.

Takođe, dolazi do sve učestalijih aktivnosti prokremljskih blogera, trolova i botova, koji preplavljaju

društvene mreže i medije i zapadne diskusione forume sa proputinovim komentarima. Moć i potencijal takvih kampanja izašli su na vidjelo tokom 2016. i američkih predsjedničkih izbora.

Koordinisanim naporima medija, blogera, trolova (poznata je **Prigožinova fabrika trolova** u Sankt Peterburgu) i botova radilo se na političkom targetiranju unaprijed identifikovane publike, koja je zbog svojih političkih, društvenih ili istorijskih karakteristika bila prijemčiva za ruske strateške narative, poput onih da Zapad ugrožava tradicionalne vrijednosti, da je NATO agresivna zločinačka organizacija, itd.

Paralelno sa tim, angažovane su najveće međunarodne PR agencije – *Kečam* (*Ketchum*), *Vašington Grup* (*Washington Group*) sa sjedištem u SAD i *GPlus Evropa* (*GPlus Europe*) sa sjedištem u Belgiji. Pored toga, u toku je bila aktivna komunikacija sa stranim lobistima, kao što su: **Henri Kisindžer**, **Džejms Bejker**, **Tomas Graham**, **Gerhard Šreder** i **Bernard Voker**.

TAJNI AGENTI KAO DIO MEKE MOĆI

Obavještajne službe i agenti se obično ne smatraju sastavnim dijelom arsenala *meke moći* i sigurno se ne uklapaju u Najovu definiciju. Međutim, obavještajne službe zaslužuju mjesto u ovoj analizi, jer se vrlo dobro uklapaju u Putinovu definiciju tog koncepta. Od aneksije Krima, aktuelizovana je priča o ruskim obavještajnim službama okrenutim ka inostranstvu – GRU i SVR. Tokom godina, Rusija se nije libila da koristi agencije kao važno spoljnopolitičko sredstvo, koje su na taj način afirmisale subverzivne akcije kao integralni dio ruske spoljne politike i hibridnog djelovanja.

Samo u 2021. se izdvajaju četiri razotkrivene akcije – Bugarska, Njemačka, Italija i ona najsvježija – Češka. Godinama unazad Rusija je posredstvom službi i organizacija pod njihovom kontrolom preduzimala akcije protiv Sjedinjenih Država i njihovih partnera i saveznika – primjeri uključuju vojnu podršku separatističkim republikama na istoku Ukrajine, pokušaj puča u Crnoj Gori, miješanje u predsjedničke izbore u SAD-u 2016. godine, izbore u Francuskoj 2017. godine, trovanje **Skripalja** u Velikoj Britaniji i još mnogo toga.

RUSKA PRAVOSLAVNA CRKVA

Nakon Krima, Ruska pravoslavna crkva (RPC) počela je aktivno da doprinosi sprovođenju ruskih projekata *meke moći*, odnosno postala je instrument Kremlja. Rusija se za vrijeme Putina preko noći transformisala iz bastiona komunizma u branioca pravoslavlja, crkve i tradicionalnih vrijednosti. Ujedinjenje Ruske pravoslavne crkve sa Ruskom pravoslavnom crkvom izvan Rusije (*Русская православная церковь заграницей*) iz maja 2007.⁹ godine, kada je ova druga postala administrativna jedinica RPC, dalo je Moskovskoj patrijaršiji ogroman uticaj na pravoslavne zajednice u različitim zemljama svijeta.

Kako navodi **Marsel van Herpen** u svojoj knjizi *Putinova propaganda mašina*, postoji pet razloga zbog kojih je Moskva tako lako mogla instrumentalizovati RPC u konfrontaciji sa Zapadom: **prvi**, činjenica je da RPC nije nezavisna, već je usko povezana sa Kremljem i tajnim službama; **drugo**, RPC ne djeluje kao univerzalni nosilac moralnih standarda za kakvog se predstavlja; **treće**, RPC je protivnik slobode vjeroispovijesti; **četvrto**, RPC je protivnik zapadne demokratije i univerzalnih ljudskih prava i **peto**, u potpunosti i bez rezerve podržava Putinovu neoimperijalističku politiku.¹⁰

RUSIJA NA ZAPADNOM BALKANU

Aktivnosti Rusije na opstrukciji svih nastojanja država Zapadnog Balkana da se integrišu u NATO i EU intenzivirane su nakon njene intervencije u Ukrajini i aneksije Krima 2014. godine. Na sankcije koje su EU i SAD uvele Rusiji, Kremlj je odgovorio infiltriranjem u region i sijananjem razdora gdje god je to bilo moguće, koristeći plodno tlo na Zapadnom Balkanu, karakterisano etničkim podjelama, slabim i nedovoljno izgrađenim institucijama i kontroverznom medijskom scenom.

Balkan sa Rusijom ima značajne istorijske, kulturne i vjerske veze – koje se aktivno propagiraju, a

ponekad i preuveličavaju, naporima ruske javne diplomatije i narativima ruskih i proruskih fiilijala i proksija na Balkanu.

Iz perspektive Moskve, prisustvo u regionu je svojevrsan odgovor Zapadu, koji je vrlo aktivan i pomaže u demokratizaciji Gruzije, Moldavije, Ukrajine i ostalih zemalja ruskog *bliskog inostranstva*. Neuspjeh, kako Sjedinjenih Država, tako i EU, da jasno artikulišu koherentan i dosljedan pristup regionu Zapadnog Balkanu stvorio je dovoljno prostora za rusko miješanje. Generalno, Kremlj direktno i indirektno kroz svoje proksije na Balkanu,

podriva šanse zemalja regiona za članstvo u NATO-u, dok prema EU ima dvosmislen stav, uz vlastito promovisanje kao političke, vojne i ekonomske alternative Zapadu.

Rusija u kontinuitetu podstiče tenzije između različitih zajednica, radi na jačanju nacionalističkih i desnih pokreta i remeti lokalni medijski ekosistem i novinarstvo. U Sjevernoj Makedoniji je posebno bila aktivna u okviru kampanje *#Bojkot* tokom referenduma o promjeni imena. U Bosni i Hercegovini podriva mogućnost političke i institucionalne saradnje između dva entiteta u zemlji. Nakon neuspjelog državnog udara u Crnoj Gori, intenzivirala je negativnu medijsku kampanju, koristeći Srbiju i tabloide kao izvođače radova za takve aktivnosti, uz neskrivenu podršku određenim političkim subjektima. U turbulentnom regionu Zapadnog Balkana, Rusija i ne mora da stvara probleme – napravila je procjenu da je nekad sasvim dovoljno da eksploatiše nezadovoljstvo Zapadom koje postoji u djelovima populacije.

Set alata iz opsega ruske *meke moći* je obiman i obuhvata ekonomske instrumente – posebno u pogledu energetskog sektora, snažno medijsko prisustvo, dezinformacije, upotrebu crkve, obavještajnu mrežu, ultradesničarske organizacije, uticaj kroz prijateljski nastrojene političare, partije i nevladine organizacije, pritom igrajući na ukorijenjeni narativ o zajedničkoj istoriji i tradicionalno dobrim, odnosno bratskim odnosima sa većinskim pravoslavnim zemljama.

Ipak, čini se da je najveći uspjeh Moskve iskorišćavanje nezadovoljstva koje je u regionu prisutno zbog iscrpljujućeg i neizvjesnog procesa evropskih integracija i odnosa EU prema zemljama kandidatima. Paralelno sa tim, radi se na njegovanju veza sa desničarskim i konzervativnim partijama, poput Demokratskog fronta u Crnoj Gori i pronalaženju zajedničkog jezika sa krajnje desničarskim nacionalističkim grupama.

Lokalni proksiji svoju politiku baziraju na navodnom njegovanju tradicije i historijskih veza sa Rusijom i Srbijom, potencirajući *bezuslovnu rusku političku podršku zemljama u regionu tokom teških vremena*, što je jedan od najbolje instaliranih lažnih narativa među širom populacijom. Briše se granica između mišljenja i činjenica, izaziva se nepovjerenje u ranije kredibilne izvore informacija, stvara se prostor za krajnje simplifikovanu, ali efektivnu antizapadnu propagandu. Narativi se koriste u varijacijama, u Bosni i Hercegovini, Crnoj

Gori, Sjevernoj Makedoniji i Srbiji i plasiraju se prema potrebi, poput onoga da je NATO agresor, EU institucionalno i politički slaba, Sjedinjene Države žele da stvore Veliku Albaniju, Crna Gora nema benefita od članstva u NATO, dok se Rusija predstavlja kao istorijski pouzdan partner. Ta retorika plasira se kroz tradicionalne medije, društvene mreže, koriste je i lokalni politički, kulturni i drugi akteri, a putem nje se Zapad predstavlja kao uzrok za spornost demokratskih procesa u regionu, ekonomsko zaostajanje i etničke podjele.

Iako su gotovo sve zemlje Zapadnog Balkana posljednjih godina bile meta proruskih dezinformacionih kampanja, na lokalnom nivou to gotovo da nije bilo prepoznato kao bezbjednosno ili pitanje od interesa, uglavnom zbog toga što su neke vlade i političari direktno bili zaduženi za njihovo širenje.

Situacija na terenu ne ohrabruje i čini se da je region posebno osjetljiv na lažne vijesti i dezinformacije. To potvrđuje i *Indeks medijske pismenosti Instituta za otvoreno društvo*¹¹, koji godinama unazad rangira Albaniju, BiH, Crnu Goru, Sjevernu Makedoniju i Srbiju na dnu ljestvice od 35 zemalja, kao evropske države najmanje spremne da identifikuju i izbore se protiv lažnih vijesti, što je uglavnom posljedica stanja u medijima i obrazovanju.

Kao brižljivo pripremanu platformu za svoje aktivnosti, Rusija je iskoristila Srbiju, čija ambivalentna spoljnopolitička pozicioniranost – kao kandidata za članstvo u EU koji u mnogim elementima slijedi spoljnopolitičke prioritete Kremlja, predstavlja upozorenje na mogućnost da bi ta veoma važna država za ukupne regionalne prilike mogla uspostaviti dugoročno savezništvo sa Rusijom i predstavljati antizapadnu enklavu u srcu Evrope, posebno u situaciji jačanja euroskepticizma i anti-migrantskih trendova unutar EU, koji bi mogli dodatno i na duži rok odložiti punu evroatlantsku i evropsku integraciju država Zapadnog Balkana.

Pored medija, Kremlj koristi Rusku i Srpsku pravoslavnu crkvu (SPC) kao sredstvo uticaja u zemljama sa značajnim učešćem pravoslavaca u ukupnoj populaciji. Moskva primjenjuje narativ o bratstvu i zajedničkom pravoslavnom nasljeđu da bi ojačala svoje odnose sa političkim liderima, crkvama i nezavisnim grupama u BiH, Bugarskoj, Crnoj Gori, Grčkoj, Sjevernoj Makedoniji i Srbiji.

UTICAJ

POSREDSTVOM POLITIČKIH
PARTIJA, ISTAKNUTIH
POJEDINACA, NVO,
UDRUŽENJA GRAĐANA

Dešavanja u Crnoj Gori nakon promjene vlasti na parlamentarnim izborima 2020. godine i stalni pokušaji njene destabilizacije jasan su znak da Rusija nije odustala od svojih aspiracija u regionu Zapadnog Balkana. Histerija koja je, širom prostora osmišljenog pod radnim nazivom *srpski svet*, propagandistički nastupila nakon usvajanja *Rezolucije o genocidu u Srebrenici*, 17. juna 2021. godine u Skupštini Crne Gore, učinila je očiglednom ulogu pojedinih aktera na političkoj sceni Crne Gore i bacila dodatno svjetlo na rusko-srpske operacije na potezu Beograd–Podgorica–Banjaluka. Ruske imperijalne ambicije, komplementarne sa velikodržavnim aspiracijama srpskih nacionalističkih krugova, predstavljaju sve evidentniju prijetnju demokratskim procesima u regionu Zapadnog Balkana, kojem se umjesto evropskih i evroatlantskih integracija ponovo nude projekti koji podrazumijevaju prekrajanje granica i koji su unaprijed osuđeni na propast.

Pojačani intenzitet ruskog uticaja u Crnoj Gori je posebno došao do izražaja nakon poziva za članstvo u NATO 2015. godine i bio je uočljiv kroz djelovanje pojedinih političkih subjekata, nevladinih organizacija, medija, građanskih aktivista i pojedinaca, čiji se politički i ideološki koncept zasniva na zalaganju za promjenu strateškog kursa zemlje i njeno izmještanje sa zapadnog na istočni kolosijek. Od tada, svi potezi Moskve svodili su se na jačanje podjela među građanima i širenje uticaja u Crnoj Gori, kao i promovisanje Kremlja kao zaštitnika građana koji se nacionalno izjašnjavaju kao Srbi i pravoslavne crkve, uz istovremeno slabljenje crnogorske države i diskreditaciju NATO-a.

Ruski fokus na Crnu Goru bio je motivisan nastojanjima da se spriječi neminovni dalji gubitak uticaja na Zapadnom Balkanu. Crna Gora je već odbila zahtjev Rusije 2013. godine da koristi luke Bar i Kotor za logističku podršku njenim brodovima (što bi omogućilo ruskoj floti lak pristup Mediteranu). Nakon što je postalo izvjesno da će Crna Gora postati 29. članica Alijanse, tadašnji potpredsjednik Vlade Ruske Federacije **Dmitrij Rogozin** istakao je da će Crna Gora zbog toga zažaliti.¹²

Od 2015. godine ruski uticaj u Crnoj Gori se može posmatrati kroz nekoliko različitih sfera – kulture, politike, religije, medija i podrazumijeva propagandno djelovanje, istorijski revizionizam, širenje narativa o jedinstvu i slozi slovenskih naroda i drugih ideja čije se autorstvo može pripisati Kremlju. Aktivnosti Kremlja imaju uspjeha dominantno u sredinama gdje postoje vidljivi unutrašnji, politički, socijalni,

ekonomski i drugi problemi, kao i rezerve određenog dijela populacije prema vrijednostima zapadne civilizacije.

Kombinacija dezinformacionih kampanja, medijskih narativa, sajber napada, kontinuirana upotreba RPC i SPC kao alatki *meke moći* Kremlja i podrška ultradesničarskim proruskim konzervativnim partijama predstavlja obilježje ruskog negativnog uticaja u Crnoj Gori. Prisustvo Kremlja postalo je još vidljivije nakon neuspjelog pokušaja prevrata tokom crnogorskih parlamentarnih izbora u oktobru 2016. godine, kao i ulaska Crne Gore u NATO naredne godine.

Crkva je u kontinuitetu bila uključena u anti-NATO, antizapadne mitinge, proteste i demonstracije, parlamentarne i lokalne izbore i bila je glasna o gotovo svakom političkom ili društvenom pitanju, kršeći načelo sekularizma i neprestano promovisući ruski narativ. Uticaj crkve u Crnoj Gori je veoma snažan, što se pokazalo u događajima tokom 2020. godine. Istraživanja javnog mnjenja rangiraju SPC kao instituciju koja je u vrhu po pitanju povjerenja građana.¹³ Rusija je toga svjesna i koristi crkvu kada god joj je to potrebno kako bi prenijela neku poruku ili narativ ciljanom dijelu populacije.

Kao što će analiza pokazati, postoji jasna paralela u stavovima SPC i RPC prema pravoslavnim crkvama Crne Gore i Ukrajine. I SPC i RPC negiraju postojanje crnogorskog, odnosno ukrajinskog identiteta, a samim tim i crnogorske ili ukrajinske nacije i države. Uloga ovih narativa je da opravdaju srpski nacionalizam i proces ruske hegemonije u svom *bliskom inostranstvu*.

Aktivnosti ovih subjekata koordinisane su u značajnoj mjeri iz Moskve, uglavnom posredstvom Srbije kao platforme za realizaciju ruskih interesa i ciljeva na Zapadnom Balkanu. Veoma pažljivo osmišljen narativ koji je djelimično zasnovan na istorijskom nasljeđu Crne Gore, ali i potpunim konfabulacijama, podrazumijeva kvazinacionalistički konstrukt o potrebi *povratka Crne Gore tradicionalnim vrijednostima u okviru šire pravoslavne, panslavističke zajednice*. Projekat je zasnovan na ruskom konceptu *meke moći*, a u okviru njega nema mjesta za crnogorski identitet, kulturu i istoriju, a nakon promjene vlasti u Crnoj Gori, pod uticajem Srpske pravoslavne crkve koja u značajnoj mjeri opredjeljuje političku dinamiku vladajuće većine, pod znakom pitanja je i njen građanski koncept, sekularnost i antifašističke vrijednosti na kojima je zasnovana savremena crnogorska država.

RUSKI MIR I SRPSKI SVET

Srbija, kao većinski pravoslavna zemlja u kojoj se pojmovi nacionalne pripadnosti i vjeroispovijesti poistovjećuju, tako da se srpstvo i pravoslavlje izjednačavaju, predstavlja idealan poligon za artikulisanje ruskih interesa. Specifičan položaj i složeni odnosi sa Crnom Gorom, ali i sa drugim zemljama u regionu, pogoduju djelovanju ruske *meke moći* na području Zapadnog Balkana.

Ideja o stvaranju *sprskog sveta* predstavlja jednu od ključnih alatki za širenje ruskog uticaja, a za cilj ima podrivanje zapadnih vrijednosti, kao i procesa evropskih i evroatlantskih integracija u regionu Zapadnog Balkana. Digitalni forenzički centar (DFC) je u martu 2021. godine objavio detaljnu analizu o tome šta ova velikosrpska ambicija predstavlja i kako se implementira.¹⁴

Konstrukt *srpski svet* predstavlja kopiju inicijative ruskog svijeta (*mir*), koja je institucionalizovana kroz istoimenu fondaciju. Na istim principima na kojima je izgrađen ruski svijet počiva i ideja o *srpskom svetu*. *Srpski svet* podrazumijeva narativ o ugroženosti Srba na teritorijama izvan Srbije u funkciji njihove homogenizacije, istorijski revizionizam, negiranje nacionalnog identiteta pojedinih naroda u neposrednom susjedstvu i pokušaj njihovog potpunog vezivanja za srpski nacionalni korpus, uz jasno ispoljavanje ambicije da se o svim vitalnim pitanjima koja se tiču djelova populacije koji se nacionalno izjašnjavaju kao Srbi, ma gdje oni živjeli, odlučuje u Beogradu. U suštini, u pitanju je kontinuitet stare hegemonističke ideje o Velikoj Srbiji, koja je bila jedan od glavnih uzročnika raspada Jugoslavije i krvavih etničkih sukoba koji su na njenoj teritoriji vođeni devedesetih godina prošlog vijeka.

Konkretan primjer podudaranja *dva svijeta* jeste odnos Rusije prema Ukrajini odnosno Srbije prema Crnoj Gori. *Ruski svijet* negira pravo na postojanje ukrajinskog identiteta i poistovjećuje ga sa ruskim, a isto tako ideja *sprskog sveta* postupa prema crnogorskom identitetu i istorijskom nasljeđu Crne Gore. Takođe, i jedna i druga zemlja su na sličan način zakonskim i podzakonskim aktima i deklaracijama poduprle širenje ovih ideologija.

Nakon neuspjelog pokušaja prevrata 2016. godine, koji je za cilj imao da osujeti ulazak Crne Gore u NATO, Rusija je promijenila svoj pristup i prepustila Srbiji izvođenje radova na destabilizaciji 29.

članice NATO-a u saradnji sa prosrpskim i proruskim subjektima u Crnoj Gori.

Promjena vlasti u Crnoj Gori na parlamentarnim izborima iz 2020. godine i dominantno učešće proruskih i prosrpskih političkih subjekata u novoformiranoj parlamentarnoj većini, ključni je korak u namjeri potpunog utapanja Crne Gore u *srpski svet*. Po uzoru na rusku *meke moć*, Srbija se otvoreno miješa u unutrašnja pitanja Crne Gore, uz propagandu, plasiranje dezinformacija i lažnih vijesti u cilju podrške svojim favoritima na crnogorskoj političkoj sceni. Više istraživanja DFC-a je pokazalo do koje mjere su išli i na koji način su izvještavali beogradski mediji kada je riječ o događanjima u Crnoj Gori.

Izborni uspjeh prosrpskih i proruskih snaga na parlamentarnim izborima avgusta 2020. godine ostvaren je uz materijalnu, medijsku i infrastrukturnu pomoć Beograda i Srpske pravoslavne crkve. Crnogorski izbori, prvo parlamentari (avgust 2020), onda i lokalni u Nikšiću (mart 2021), poprimili su karakter unutrašnjeg pitanja Republike Srbije, što je manifestovano otvorenim miješanjem srbijanskih političkih struktura u crnogorske izborne procese, uz učešće aktivista vladajuće Srpske napredne stranke, partije predsjednika **Aleksandra Vučića**, koji su pružili značajnu terensku podršku prosrpskim političkim partijama u Crnoj Gori.

Milorad Vučelić, direktor Radio-televizije Srbije (RTS) u vrijeme vladavine Slobodana Miloševića, je jasno definisao cilj arhitekata *sprskog sveta*, a to je *konačni poraz Đukanovićevog projekta, koji predstavlja najvažniji među nužnim preduslovima za povratak Crne Gore tamo gde je oduvek i bila, u svoj srpski svet* (Pečat, br. 657, 19. mart 2021).

Naredna meta Srbije je popis stanovništva u Crnoj Gori koji je bio planiran za 2021. godinu. Značaj popisa u Crnoj Gori u nekoliko navrata istakao je i predsjednik Vučić, koji je nagovijestio da će Srbija i dalje raditi sve što je u njenoj moći kako bi uticala na rezultate popisa, dok DF ucjenjuje opstanak Vlade njegovim održavanjem ove godine. Iz brojnih izjava i javno saopštenih stavova srpskih političara, intelektualaca, istaknutih pojedinaca u različitim oblastima života, može se zaključiti da bi ovaj svojevrsni inženjering kao poželjni rezultat trebalo da ima ostvarivanje dominantnog uticaja srpskog nacionalnog korpusa u Crnoj Gori. Mediji poput

Sputnjika su objavljivali logističke detalje blickriga rećirilizacije Crne Gore i njenog vještačkog identiteta, što je zapravo kontinuitet dugogodišnjeg negiranja crnogorske posebnosti i identiteta od strane srbijanskih i ruskih medija. Eventualna promjena demografske strukture u Crnoj Gori, prema njihovom poimanju stvari, srušila bi i zadnju prepreku za stapanje Crne Gore u *srpski svet*.

Aleksandar Vučić, koji se od dolaska na vlast pokušava predstaviti kao garant mira i stabilnosti na Balkanu, u svojim izjavama insistira na jedinstvu srpskog nacionalnog korpusa na regionalnom principu. Drugi visoki srpski državni funkcioneri i predstavnici pokreta i partija se ne ustručavaju da u svakoj mogućoj prilici promoviraju ideju *srpskog sveta*. Međutim, ulogu glavnog promotera koncepta *srpskog sveta* dobio je ministar unutrašnjih poslova **Aleksandar Vulin**, koji je koristio svaku priliku da komentariše dešavanja u Crnoj Gori i oštro kritikuje postupke stare, ali i aktuelne crnogorske vlasti, navodeći da je stvaranje *srpskog sveta* samo pitanje vremena i da se na realizaciji već uveliko radi.

PRODUŽENA RUSKA RUKA U CRNOJ GORI

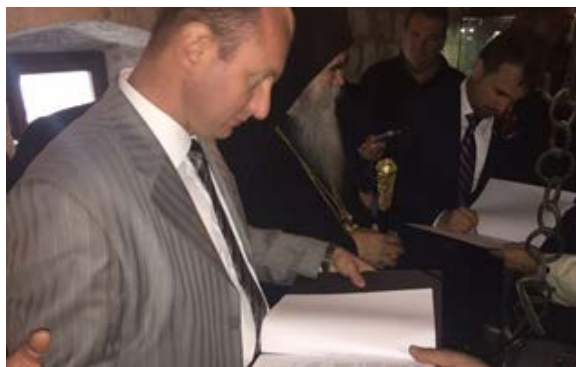
Najdirektniji eksponent stranog rusko-srpskog djelovanja u političkom životu Crne Gore je Demokratski front, koalicija koja okuplja programski raznorodne partije (Nova srpska demokratija, Demokratska narodna partija i Pokret za promjene), čiji pojedini konstituenti nastupaju sa otvoreno nacionalističkih, prosrpskih i proruskih pozicija. Aktivnosti ove političke organizacije u potpunosti su usaglašene sa zvaničnim stavovima Moskve i Beograda, a saradnja se ostvaruje u direktnim kontaktima sa različitim ruskim subjektima i predstavnicima vlasti u Srbiji.

Prve naznake da se nešto bitno promijenilo u poslovno neinventivnim i besplodnim političkim nastupima Demokratskog fronta bile su uočljive sa približavanjem punopravnog članstva Crne Gore u NATO. Aktivnosti DF-a su bile sve bolje osmišljene, a akcentat je stavljen na vaninstitucionalne forme djelovanja, uz sve izraženiju verbalnu i fizičku agresivnost lidera i pristalica ove koalicije tokom uličnih protesta. Bilo je evidentno i da finansiranje njihovih aktivnosti ne predstavlja poseban problem, a gotovo svakodnevni ulični performansi DF-a su kulminirali formiranjem takozvanog šatorskog naselja ispred Skupštine Gore Gore u oktobru 2015. godine. Ova

neuobičajeno dobro osmišljena akcija bila je snažno podržana od strane određenih političkih krugova iz Moskve, iako je zvanični Kremlj demantovao bilo kakvo učešće ili podršku protestima.¹⁵

Ruski zvaničnici, među kojima se posebno isticao bivši potpredsjednik Dume i funkcioner Jedinstvene Rusije **Sergej Železnjak**, zagovarali su ideju o referendumu o ulasku Crne Gore u NATO i prijetili ekonomskim sankcijama, što je ubrzo postala mantra svih protivnika ulaska Crne Gore u NATO.¹⁶

Sve direktnija kampanja Moskve uz posredstvo Demokratskog fronta, dobila je početkom maja 2016. godine, svoj nastavak, kada je u Njegoševoj kući, na Cetinju, uz blagoslov mitropolita crnogorsko-primorskog **Amfilohija**, potpisana *Lovćenska deklaracija* o međusobnoj saradnji između Sveruske partije Jedinstvena Rusija i Demokratske narodne partije Crne Gore. *Lovćensku deklaraciju* su na opštu dobrobit dviju država i bratskih naroda, potpisali predsjednik DNP-a, **Milan Knežević** i predstavnik Sveruske partije Jedinstvena Rusija, **Viktor Kolbanovski**.¹⁷

Milan Knežević i Viktor Kolbanovski – potpisivanje Lovćenske deklaracije 2016. godine

Putinova Jedinstvena Rusija potpisala je tokom 15. kongresa partije, krajem juna 2016. godine, *Deklaraciju o saradnji* sa 10 partija iz pet balkanskih država, istog dana kada je objavljeno da je tadašnji predsjednik Sjedinjenih Američkih Država, **Barak Obama** uputio dopis Senatu kojim su SAD pokrenule proces ratifikacije *Protokola o pristupanju Crne Gore NATO-u*. To su većinom radikalne partije nacionalističkog predznaka iz Srbije, Republike Srpske i Crne Gore, poput: Srpske napredne stranke, Aleksandra Vučića; Srpske narodne partije, **Nenada Popovića**; Saveza nezavisnih socijaldemokrata, **Milorada Dodika**; Nove srpske demokratije i Demokratske narodne partije, a iz tadašnje koalicije KLJUČ – Socijalističke narodne partije.

Akcentat u svim deklaracijama stavljen je na zajedničku *borbu protiv međunarodnog terorizma*, podršku zajedničkom očuvanju *duhovnih, društvenih vrijednosti, hrišćanskih svetinja – spomenika duhovnog i kulturno-istorijskog nasljeđa svjetske civilizacije*, kao i odricanje od politike *antiruskih sankcija* koje je Zapad uveo Moskvi nakon aneksije Krima.

Ono što je posebno interesantno u tim deklaracijama, a tiče se stranaka iz država koje nijesu članice EU, jeste obavezivanje na anti-NATO djelovanje i formiranje neke vrste bloka vojno-neutralnih država.¹⁸

U julu 2016. godine Marija Zaharova, portparolka Ministarstva spoljnih poslova Rusije, izjavila je da Moskva žali zbog odbijanja crnogorskih vlasti da raspišu referendum o pristupanju Crne Gore NATO-u, uz upozorenje da će Rusija odgovoriti na nagomilavanje NATO naoružanja.¹⁹

ODRŽAVANJE VEZA

Pokušaj prevrata na dan parlamentarnih izbora oktobra 2016. godine, iza kojeg su, prema optužnici Specijalnog tužilaštva, stajali i pojedini pripadnici ruske vojno-obavještajne službe GRU, ukazao je na dubinu i ozbiljnost odnosa između Moskve i političkih partija u Crnoj Gori. Lideri DF-a Milan Knežević i **Andrija Mandić** nepravosnažno su osuđeni na kaznu zatvora u trajanju od pet godina zbog učesća u pokušaju od Rusije sponzorisanog prevrata iz 2016. godine. Nakon što je Apelacioni sud 5. februara 2021. godine, ukinuo prvostepenu presudu u ovom slučaju i predmet vratio na ponovno odlučivanje sudskom vijeću u drugom sastavu, prvo ročište u ponovljenom suđenju bilo je zakazano za 31. maj 2021. godine, međutim zbog štrajka advokata odloženo je za 18. oktobar 2021. godine.

U prvostepenoj presudi za pokušaj državnog udara konstatovano je da su Mandić i Knežević tokom 2016. godine u više navrata putovali za Moskvu, što nije bio slučaj 2014. i 2015. godine.

Nešto manje od dva mjeseca nakon pokušaja prevrata u noći parlamentarnih izbora, dva lidera DF-a su otputovala u posjetu Moskvi. Tom prilikom, susreli su se sa potpredsjednikom Dume **Petrom Tolstojem** koji je negirao učesće ili povezanost države Rusije sa bilo kakvim nedozvoljenim aktivnostima u Crnoj Gori, te naglasio da Rusija nikad nije i neće izdati svoje saveznike.²⁰ Tolstoj je podsjetio da su političari iz DF-a početkom godine dobili snažnu

podršku od tadašnjeg rukovodstva Dume, predvođenog **Sergejom Nariškinim**²¹, i dodao da će novi saziv i novo rukovodstvo Dume imati isti odnos prema DF-u, te da Mandića i Kneževića smatraju za iskrene prijatelje. Andrija Mandić i Milan Knežević su se tokom boravka u Moskvi sastali i sa savjetnikom Vladimira Putina, **Sergejem Glazevim**, kojeg su upoznali sa aktuelnim političkim dešavanjima u Crnoj Gori. Glazev je, kako je tada saopšteno, *uvjerio lidere DF-a da će Rusija učiniti sve da doprinese rasvjetljavanju takozvanog državnog udara u Crnoj Gori*, iskazujući posebno poštovanje liderima DF-a koji *podnose veliku žrtvu zbog ljubavi prema svojoj zemlji, braneći tradicionalne vrijednosti po kojima je nekada Crna Gora bila i poznata*.

U maju 2017. godine Mandić i Knežević su boravili u iznenadnoj posjeti Moskvi, koja je uslijedila ubrzo nakon izjave bliskog Putinovog saveznika i visokog funkcionera Jedinствене Rusije, Sergeja Željeznjaka da bi opozicija u Crnoj Gori trebalo da ima jedinstvenog predsjedničkog kandidata na tada predstojećim predsjedničkim izborima zakazanim za april 2018. godine.²²

U septembru 2017. godine, isti dvojac Mandić-Knežević dobio je poziv od Sergeja Željeznjaka, da u drugoj polovini septembra budu gosti rukovodstva ove partije. Kao tema razgovora navedeni su: razvijanje međupartijskih odnosa sa političkim snagama na Balkanu, analiza političke situacije u Crnoj Gori, Balkanu i Evropi, kao i pravci buduće saradnje. Međutim, ova posjeta nije realizovana zato što je Viši sud u Podgorici oduzeo pasoše liderima DF-a uoči početka suđenja za navodni pokušaj državnog udara.²³

Lideri DF-a na sastanku sa Željeznjakom u Moskvi

U januaru 2019. godine predsjednik Nove srpske demokratije Andrija Mandić, lider Demokratske narodne partije Milan Knežević i predsjednik Prave

Crne Gore **Marko Milačić**, prisustvovali su svečanom ručku kojeg je u Beogradu priredio predsjednik Srbije Aleksandar Vučić, povodom posjete ruskog predsjednika Vladimira Putina, kome je rečeno da ga većinska Crna Gora doživljava i kao svog predsjednika, kao što su u vrijeme Knjaževine i Kraljevine Crne Gore ruskog cara doživljavali kao svog.

Predstavnici crnogorske opozicije sa Vladimirom Putinom u Beogradu 2019. godine

Predsjednik Komiteta za međunarodnu saradnju ruske Dume, **Leonid Slucki** pozvao je lidere DF-a Andriju Mandića i Milana Kneževića u posjetu Moskvi u junu 2021. godine, s ciljem razmatranja aktuelnih pitanja na nivou obostrano korisne saradnje dvije zemlje. Tokom posjete, Mandić i Knežević su obavili niz sastanaka sa predstavnicima Dume, MID-a, vodećim ljudima ruskog avio saobraćaja, turizma i ekonomije. Takođe, lideri DF-a su se susreli sa rukovodiocima ruske državne Objedinjene brodograditeljske korporacije. Ruski privrednici ukazali su na mogućnost investicija u oblasti brodogradnje, a planirana je i posjeta rukovodstva Objedinjene brodograditeljske korporacije Crnoj Gori kako bi se razmotrilo partnerstvo. Iako je rečeno da je cilj ove unapređivanje saradnje dvije zemlje, tajming otvara prostor za mnoga pitanja.

U povratku su u Beogradu dobili blagoslov od patrijarha srpskog **Porfirija** da u *novoj Vladi čuvaju i brane interese naše svete Srpske pravoslavne crkve i vjerujućeg naroda Crne Gore*.²⁴

ISTAKNUTI POJEDINCI

Potpredsjednik Nove srpske demokratije **Strahinja Bulajić**, koji je nakon parlamentarnih izbora 2020. godine izabran za potpredsjednika Skupštine Crne Gore, u svojim čestim intervjuima za (pro)srpske i ruske medije demonstrira rigidnost ličnih stavova i opredjeljenja političke strukture koju predstavlja.

Bulajić nije ublažio antizapadnu i dominantno prorusku retoriku ni nakon izbora u rukovodstvo najvišeg zakonodavnog organa, uprkos proklamovanim strateškim opredjeljenjima Crne Gore, koja su potvrđena i Sporazumom kojeg su neposredno poslije parlamentarnih izbora potpisali lideri tri pobjedničke koalicije, a prvenstveno se odnosi na principe na kojima će počivati buduća vlast, a koji podrazumijevaju saradnju sa NATO savezom, nastavak integracija u Evropsku uniju (EU), neupitnost priznanja Kosova i koji isključuju izmjene crnogorskih državnih simbola.

Stavovi Bulajića su uvijek veoma precizno i dosljedno harmonizovani sa stavovima Moskve i Beograda. S tim u vezi, naveo je da su obje nacije – crnogorska i ukrajinska formirane pod patronatom komunističkih vlasti u XX vijeku kao proizvod ideoloških eksperimenata, uz tvrdnju da su na prostoru današnje Crne Gore nastale prve srpske države i srpska crkva, odnosno na prostoru Ukrajine prva ruska država i ruska crkva.²⁵

U septembru 2014. Bulajić je bio učesnik međunarodnog skupa u Moskvi posvećenog tradicionalnim porodičnim vrijednostima, koji je sponzorisao ruski milijarder **Konstantin Malofejev**, blizak ruskom predsjedniku Putinu. Malofejevu je 2015. godine zabranjen ulazak u Crnu Goru nakon što se našao na spisku ruskih državljana pod sankcijama Evropske unije zbog aneksije Krima.

Bulajić je tokom proteklih godina imao frekventnu komunikaciju sa ruskim predstavnicima, kao i eksponentima ruske politike u Crnoj Gori. Krajem 2015. godine putem interneta učestvovala je na međunarodnom okruglom stolu posvećenom budućem crnogorskom članstvu u NATO-u pod nazivom *Crna Gora: Izgledi za rješenje krize. Politički dijalog*. Okruglom stolu su sa ruske strane prisustvovali zamjenik predsjedavajućeg Dume Sergej Železnjak; član Komiteta Državne dume za Zajednicu nezavisnih država, evroazijsku integraciju i odnose sa sunarodnicima **Vasilij Lihačov**; član Odbora za odbranu Državne dume **Vjačeslav Tetekin**; politikološkinja, istoričarka, publicistkinja **Elena Ponomareva**; direktor *Balkanskog centra za međunarodnu saradnju* **Viktor Kolbanovski** i predstavnici ruskog Ministarstva spoljnih poslova. Pored Bulajića, ispred Crne Gore učestvovali su predstavnici tadašnjih opozicionih partija: Andrija Mandić, Milan Knežević, **Mladen Bojanić**, **Srdan Milić**, **Goran Danilović** i **Aleksa Bečić**.²⁶

Ranije iste godine, u Moskvi je održan i okrugli sto na temu proširenja NATO-a na prostor Zapadnog

Balkana i budućih implikacija na regionalnu bezbjednost. Događaju su između ostalih prisustvovali Marko Milačić u svojstvu lidera *Pokreta za neutralnost Crne Gore*; Strahinja Bulajić ispred Nove srpske demokratije; koordinator međunarodne saradnje pokreta *Ne u rat – ne u NATO!* **Igor Damjanović**; zamjenik *Koordinacionog savjeta ruskih sunarodnika u Crnoj Gori* **Venjamin Striga**; zamjenik Državne dume Ruske Federacije, **Aleksandar Prokopjev**; predsjednik ruske javne organizacije *Savez Srba* **Božidar Mitrović**; **Nikita Bondarev** ispred *Ruskog instituta za strateška istraživanja*; Viktor Kolbanovski, kao predstavnik *Balkanskog centra za međunarodnu saradnju*.²⁷

Jovan Vučurović, poslanik Demokratskog fronta i član Nove srpske demokratije, koji je nakon parlamentarnih izbora imenovan na mjesto predsjednika skupštinskog Odbora za ljudska prava i slobode, ističe se po nacionalističkim stavovima, snažnim proruskim i anti-NATO stavovima. Kao portparol Nove srpske demokratije Vučurović je uvijek komentarisao postupke bivših vlada koje je vodio DPS prema Ruskoj Federaciji. Prijedlog odluke o uvođenju restriktivnih mjera u odnosu na djelovanja koja podrivaju ili ugrožavaju teritorijalni integritet, suverenitet i nezavisnost Ukrajine, 2015. godine, ocijenio je kao *neprijateljski čin prema Rusiji, kojim se žele dodatno pokvariti odnosi sa tom državom. Za njega je to bio nastavak podaničke i marionetske politike crnogorske vlasti u odnosu na NATO.*

Vučurović je bio snažan protivnik ulasku Crne Gore u NATO, obrazlažući da je *odluka o pristupanju ovom ofanzivnom vojnom savezu u direktnoj suprotnosti sa našom civilizacijskom pripadnošću, a vrlo brzo nam može nanijeti takve štetne posljedice koje mogu dovesti u pitanje i naš opstanak na prostoru današnje Crne Gore.*

Na marginama Međunarodne konferencije *Beogradski dijalog: za konstruktivne odnose sa Rusijom i priznanje volje naroda Krima* poslanik Vučurović, tada kao član Odbora Skupštine Crne Gore za međunarodne odnose, razgovarao je sa visokim funkcionerima Ruske Federacije na čelu sa **Natalijom Poklonskom**, zamjenicom predsjednika Odbora za spoljne poslove Državne dume Ruske Federacije, **Georgijem Muradovim**, zamjenikom predsjednika Vlade Republike Krim i stalnim predstavnikom predsjednika Rusije na Krimu i **Sergejem Pavlovičem Cekovim**, senatorom, članom Savjeta Federacije za međunarodna pitanja. U saopštenju DF-a tada je naglašeno da Rusija podržava politiku DF-a koja je okrenuta vrijednostima tradicionalne Crne

Gore i očuvanju bratskih i prijateljskih odnosa između Crne Gore, Srbije i Rusije, kao i između srpskog i ruskog naroda.

I nakon dolaska na vlast Vučurović je nastavio sa identičnom retorikom, koja se prvenstveno prepoznaje po širenju narativa o tradicionalnim vrijednostima i bratskim odnosima Crne Gore i Rusije. Sudeći po njegovim kontroverznim nastupima i u Parlamentu i u medijima, Vučurović ciljano želi da radikalizuje prilike u Crnoj Gori i dodatno produbi podjele u crnogorskom društvu.

Predsjednik Prave Crne Gore i poslanik u crnogorskoj Skupštini Marko Milačić predstavlja najbolji primjer političkog konvertita koji je prešao put od nacionalnog Crnogorca i zagovornika evroatlanskog puta Crne Gore, do etničkog Srbina i poslanika koji u Skupštini propagira srpstvo i pravoslavlje i zagovara najbližu moguću saradnju sa Rusijom. Milačić je dugogodišnji projekat Moskve, a njegovim ulaskom u crnogorski parlament završena je tek njegova prva faza.

Ambicioznost je pokazao još od epizode na nacionalnoj *RTCG* tokom 2009. godine kada je spremno prihvatio ponudu da, kao novinar početnik, vodi spoljnopoličku emisiju *Globus*. U emisiji je više puta gostovao nedavno preminuli srpski ambasador u Moskvi **Miroslav Lazanski**, tadašnji novinar i vojni analitičar, zagovornik tvrde srpske politike i bliskih odnosa Srbije i Rusije.

Tokom 2011. godine, Milačić je učestvovao u socijalnim protestima koje su organizovali sindikati i NVO MANS. Tada je gorljivo tražio socijalnu pravdu, a u govoru ispred *RTCG* se pozivao na svoje partizanske pretke. Naredni stepenik u Milačićevoj novinarskoj karijeri je bio nedjeljnik *Monitor*, za koji je pisao sa promjenljivim uspjehom.

Iste godine kada je napustio *RTCG*, Milačić je spoznao da nije spreman da prihvati evroatlanski put Crne Gore. Zajedno za Miroslavom Lazanskim i urednikom portala *IN4S* **Gojkom Raičevićem** često je nastupao na tribinama i konferencijama, uvijek zastupajući anti-NATO stavove. Dvojac Milačić-Raičević je postao nerazdvojan, a Raičevićev portal od tada redovno i naglašeno prati Milačićeve izjave i aktivnosti.

Put od zagovornika NATO-a do ogorčenog protivnika Alijanse, vodio je preko *Pokreta za neutralnost*, kojeg je Milačić osnovao 2014. godine. Tada je postalo evidentno i poklapanje njegovih stavova sa zvanično proklamovanom ruskom politikom. Rusija

je tada zauzela stav da je najbolje rješenje za Crnu Goru vojna neutralnost, kao i da je neophodno organizovati referendum na kojem bi se građani Crne Gore izjasnili o ulasku u NATO. Identične stavove zagovarao je i Milačićev *Pokret za neutralnost*.

Milačićeva transformacija ne čudi ako se zna za njegovu bliskost sa eksponentima ruske politike na Balkanu i veze sa desno orijentisanim političarima i aktivistima kao što su: **Boris Malagurski, Ivan Pernar, Draško Stanivuković, Feđa Dimović, Boško Obradović**, kao i medijima poput *Sputnjika, IN4S*, itd.

Poziv za članstvo u NATO koji je u decembru 2015. godine upućen Crnoj Gori bio je prekretnica za dalje zaoštavanje stavova Rusije. U isto vrijeme, Milačić je naglo odustao od priče o neutralnosti i okrenuo se oštroj anti-NATO retorici. To mu je trasiralo put ka ruskim i beogradskim medijima i otvorilo prostor za brojne posjete i sastanke na visokom nivou. Za razliku od ranijih godina, kada je na relativno civilizovan način promovisao svoje stavove na panelima i konferencijama organizacija civilnog društva u Crnoj Gori, od 2016. godine svi događaji koje je Milačić organizovao i na kojima je učestvovao karakterisani su isključivošću i radikalnim metodama ispoljavanja stavova.

Milačić je neskriveno promovisao stavove Kremlja i kroz aktivnosti pokreta *Otpor beznađu*. Pokret predstavlja produženu ruku *Pokreta za neutralnost* i zalaže se za *suverenost u odnosu na domaće uzurpatore i bandu na vlasti, strane uzurpatore oličene u vojnim savezima kakav je NATO i neoliberalni ekonomski koncept koji razjeda države i društva*.

Pokušavajući da podršku Rusije pretoči u uticaj u Crnoj Gori i osnaži svoje djelovanje, Milačić je pokušavao da se približi Demokratskom frontu sa kojim je dijelio mnoge ideološke stavove, a više puta je nastupao u njihovo ime u tadašnjim predizbornim debatama.

Svoje djelovanje Milačić nije ograničavao na Crnu Goru. Krajem 2016. godine učestvovao je na desetom forumu *EU–Rusija*, u Evropskom parlamentu u Briselu. U njegovom nastupu bio je uočljiv direktan ruski uticaj kroz upotrebu narativa koje je Kremlj bio počeo da širi, kako bi uticao na prilike u Crnoj Gori, Balkanu, ali i u Evropskoj uniji. Ključna poruka Milačića je bila da EU i Balkan treba da grade bliske odnose sa Rusijom, te da su upravo Amerika i NATO krivi za pogoršanje tih odnosa. Prisustvovao je i velikom broju anti-NATO aktivnosti u Briselu, Minsku, Švedskoj, Bosni i Hercegovini i postao vidljiv eksponent ruskog djelovanja i uticaja.

Naredne, 2017. godine, Milačić je radio na učvršćivanju veza sa Moskvom, Beogradom i drugim satelitima ruskog djelovanja. U cilju odvratanja Crne Gore od NATO-a, organizovao je *Referendumski karavan* kroz devet evropskih država, šireći anti-NATO stavove pod plaštom građanske inicijative.

Ubrzo je uslijedila nova posjeta EP, gdje je govorio uz **Konstantina Zatulina, Vladimira Lukina** i ambasadora Rusije pri EU **Vladimira Čizova**, o nefer odnosu i sankcijama Evrope prema Rusiji.

Od tada se redovno pojavljuje na ruskim i proruskim medijima u Srbiji, poput *Russia 1, RT, Sputnjik, Srpska TV, Balkan INFO, O2, ATV, RTS, B92*. Ova kampanja za cilj je imala da istakne Milačića kao relevantnog političkog subjekta u Crnoj Gori i regionu, dodatno mu podigne rejting i popularnost i pripremi teren za njegovu buduću partiju.

Milačić je dobio značajan prostor na *Sputnjiku*, zahvaljujući ne samo svojim stavovima, već i srodstvu sa glavnom i odgovornom urednicom **Ljubinkom Milinčić**. Na *Sputnjiku* je bio gost u raznim emisijama, a najčešće je to bilo kod Lazanskog.

Veze sa Moskvom ozvaničene su tokom njegovog prvog (javnog) boravka u Moskvi 23. oktobra 2017. godine. Tom prilikom posjetio je Jedinствену Rusiju i sastao se sa Sergejem Željeznjakom. Uslijedio je i sastanak sa mladima te partije. Milačićevu posjetu je pratio i počasni konzul Rusije u Crnoj Gori **Boro Đukić**, koji je prema više izvora i najzaslužniji za organizovanje njegovog putovanja i susreta u Moskvi, gdje je glavna teza bila da je mala grupa ljudi na vlasti okupirala sve u Crnoj Gori, koja je talac NATO-a.²⁸

Tada je javnost u Crnoj Gori, preko saopštenja objavljenog na udarnom mjestu na sajtu Jedinствене Rusije, obaviještena da je Željeznjak predočio uznemirenost Rusije stanjem u Crnoj Gori i na Balkanu u cjelosti i sugerisao da se *kriminalnom djelovanju crnogorskog režima može suprotstaviti samo ujedinjena opozicija*.

Jasno je da ta izjava nije bila samo direktna najava lansiranja partije Marka Milačića, već je indikativna i po pitanju izvora finansiranja svih prethodnih Milačićevih aktivnosti, posjeta, pokreta i inicijativa. Marko Milačić i njegova partija profilisani su kao dodatni politički faktor, direktno odgovoran Moskvi, a ne Beogradu, u cilju rušenja tadašnje vlasti i instaliranja proruskih subjekata na ključne pozicije u Crnoj Gori.

U Moskvi je Milačić predstavio i svoju namjeru da se kandiduje na izborima za predsjednika Crne

■ Milačić na sastanku sa Železnjakom (lijevo)
 ■ Milačić sa predstavnicima Jedinствene Rusije (desno)

Gore. Činjenica da je predsjedničku kandidaturu podržao i počasni ruski konzul u Crnoj Gori Boro Đukić, kao i njegovo nerazjašnjeno učešće u osnivanju Milačićeve stranke Prava Crna Gora, nedvosmisleno je pokazala da se Moskva umiješala u tadašnju predsjedničku trku i da obezbjeđuje logističku podršku Milačiću.

■ Marko Milačić i Vladimir Putin

Na predsjedničkim izborima, Milačić je osvojio svega 2,81% glasova. Međutim, kada se ima u vidu da je u najvećem dijelu crnogorske javnosti bio prepoznat kao neozbiljni senzacionalista, taj broj glasova nije zanemarljiv i pokazao je da on neće biti epizodna pojava na crnogorskoj političkoj sceni.

Na izbornoj opozicionoj listi formiranoj oko Demokratskog fronta, uoči 30. avgusta, Milačić je zauzeo iznenađujuće visoko treće mjesto, koje mu ni po ličnom ni po uticaju stranke nije moglo pripasti. Ubrzo

nakon formiranja nove poslaničke većine u Skupštini Crne Gore, Milačić je napustio poslanički klub Demokratskog fronta i odlučio da dalje nastupa kao (ne)zavisni poslanik.

U kontekstu Milačićevih aktivnosti, treba pomenuti i **Vladislava Dajkovića**, koji ga je pratio na čestim putovanjima u Rusiju. Dajković je nekadašnji sekretar Prave Crne Gore, kojeg je Milačić smijenio pod nerazjašnjenim okolnostima u oktobru 2019. godine, uz šturo obrazloženje da to čini zbog *nepremostivog gubitka profesionalnog i ličnog povjerenja*. Danas je Dajković redovni gost medija pod kontrolom aktuelne srbijanske vlasti, odnosno predsjednika Vučića. Njegovoj vidljivosti, pogotovo nakon smjene vlasti u Crnoj Gori, doprinijela su učestala gostovanja u medijima u Srbiji i Republici Srpskoj, koji ga promovišu i *kao istaknutog mladog političara i budućeg gradonačelnika Podgorice*.

NOVA VLAST U CRNOJ GORI

Heterogena postizborna vladajuća koalicija u Crnoj Gori okuplja sve desničarske strukture koje u dužem periodu nastupaju sa platforme tradicionalizma i konzervativizma u vlastitoj interpretaciji, što u realnom političkom životu svoj iskaz ima kroz njihovo prikriveno ili otvoreno zalaganje za otklon Crne Gore od Zapada i okretanje centrima u Beogradu i Moskvi.

Tome doprinosi i činjenica da principi i prioriteti proklamovani u Sporazumu kojeg su neposredno nakon izbora potpisali lideri tri koalicije koje konstituišu aktuelnu vlast, nijesu iskreno prihvaćeni od svih političkih subjekata parlamentarne većine koja podržava aktuelnu Vladu.

Među njima se po neskrivenim prosrpskim i proruskim stavovima izdvaja Demokratski front, čiji lideri Andrija Mandić i Milan Knežević, ne skrivaju činjenicu da svoju politiku usklađuju sa Beogradom i *predsjednikom svih Srba Aleksandrom Vučićem*. Kao samoproklamovani *jedini pravi predstavnici i zaštitnici srpskog naroda u Crnoj Gori*, Mandić i Knežević redovno idu na konsultacije u Beograd, a nije rijedak slučaj da predsjednik Srbije za njih pošalje i avion Vlade Republike Srbije. Njihovo političko djelovanje može se sublimirati u okviru narativa o navodnoj ugroženosti srpstva i Srba u Crnoj Gori, neophodnosti čvršćeg povezivanja Crne Gore sa Srbijom, kao i obnavljanju čvrstog partnerstva sa Rusijom²⁹.

Iako iskazuju otvoreno nezadovoljstvo sastavom i radom Vlade **Zdravka Krivokapića**, predstavnici Demokratskog fronta su uspjeli da svoje brojne kadrove instaliraju u državnoj administraciji. To je i njihov ključni interes u ovoj fazi realizacije projekta *srpski svet*. Parlamentarna većina i Vlada su također pokušali da naprave izborni inženjering kroz izmjene odluka o boravištu i prebivalištu i modeliranja biračkih spiskova na osnovu kojih bi mogli obezbijediti prednost u budućim izbornim procesima, što im nije uspjelo zbog odlučnog protivljenja ne samo aktuelne opozicije, već i nezanimljivog broja građana Crne Gore koji su svoj stav artikulirali na mirnim protestima.

U kontekstu sve uočljivijih aktivnosti na formiranje *srpskog sveta* karakteristično je djelovanje nove ministarke koja je u svom portfelju objedinila četiri resora: prosvjete, nauke, kulture i sporta. Ministarka **Vesna Bratić**, nasljednica aktuelnog premijera

Vesna Bratić na prijemu u Ambasadi Ruske Federacije u Podgorici

Zdravka Krivokapića na mjestu predsjednika NVO *Ne damo Crnu Goru*, stala je u odbranu interesa Srpske pravoslavne crkve. Njeni stavovi i zalaganja bacaju nešto jače svjetlo na ideološku profilaciju tzv. ekspertske Krivokapićeve Vlade, čije je ministre navodno sam birao na osnovu njihovih kompetencija, nazivajući ih apostolima na početku njihovog mandata.

Kod ministarke Bratić, inače porijeklom iz BiH (dobila je crnogorsko državljanstvo prije nekoliko godina), se može konstatovati ista negatorska matrica crnogorske nacije kao i kod zvaničnika i aktivista iz Srbije. Profesorica engleskog jezika i književnosti na Univerzitetu Crne Gore, za Crnogorce još od ranije koristi nazive *novocrnogorci*, *montenegrini*, *dukljani* i *milogorci*, slično njenom duhovnom ocu, pokojnom mitropolitu crnogorsko-primorskom Amfilohiju.³⁰ Takvi stavovi u korelaciji su sa njenim ranijim istupima u kojima se deklarirala kao srpski nacionalista i žena četnik. Negiranje nacionalne posebnosti Crnogoraca na taj način od strane ministarke koja se nalazi na čelu resora koji se bave obrazovanjem i kulturom može snažno uticati

na vrijednosni sistem mladih, imajući u vidu masovne smjene dosadašnjih direktora osnovnih i srednjih škola u Crnoj Gori i imenovanja vršilaca dužnosti, a među kojima ima i onih koji su branio ratnih zločinaca i promoteri četničkog pokreta.

Imajući u vidu metodologiju djelovanja, kao i uspjeh u instaliranju svojih eksponenata na važna mjesta u državi, mogu se očekivati dodatni pokušaji infiltriranja ruskih i srpskih eksponenata u sve strukture vlasti, s krajnjim ciljem integracije u *srpski svet* i promjene spoljopolitičkog kursa Crne Gore. Jedan od najočiglednijih primjera ovakve namjere je imenovanje doskorašnjeg dopisnika *Sputnjika* iz Crne Gore **Nebojše Popovića** za predsjednika Upravnog odbora Javnog preduzeća Nacionalni Parkovi Crne Gore.

KADRIRANJE PO DUBINI

Sva tri konstituenta nove vlasti u Crnoj Gori bili su izričiti da se u Crnoj Gori nikada više ne smije ponoviti dosadašnja praksa partijskog zapošljavanja i nepotizma koju je sprovodila prethodna vlast. Složili su se da treba da iskoriste znanje i vještine stručnih ljudi bez obzira na njihovu partijsku pripadnost, koji neće moći svoje funkcije i radna mjesta da koriste za lično bogaćenje i malverzacije na račun države i njenih građana. Ovu tezu sada već prepoznatljivim stilom potvrdio je i tadašnji mandatar, sada premijer Zdravko Krivokapić riječima da se *hrišćani ne revanširaju*. Ipak, dosadašnja praksa i rezultati rada nove Vlade pokazali su sasvim nešto drugo.

Da do demontaže partijsko-nepotističkog sistema zapošljavanja, kako je dogovoreno između mandatar a šefova poslaničkih klubova partija vladajuće

većine, nije došlo, svjedoče brojni primjeri kadriranja *po dubini*. Čak ni stav Evropske komisije da su depolitizovane i profesionalne javne institucije od najveće važnosti za efikasnu javnu upravu, koja uživa povjerenje građana nije pokolebao novu vlast da postavlja kadrove po partijskoj i familijarnoj liniji. Nakon masovnih smjena i otpuštanja nerijetko i stručnog kadra, partije vladajuće većine pozicionirale su svoje kadrove na mjesta od značaja.

Ubrzo nakon parlamentarnih izbora održanih u avgustu 2020. godine na društvenim mrežama i u medijima pojavila se tabela koju su tri vladajuće koalicije sačinile s ciljem efikasne raspodjele rukovodećih mjesta u državnim kompanijama, agencijama, ustanovama i drugim javnim institucijama. Pored činjenice da je prilikom imenovanja bio prioritetan *partijski ključ*, na određene pozicije su postavljeni i pojedinci bez potrebnog radnog iskustva, refenci i formalnog obrazovanja.

Premijer Zdravko Krivokapić je u julu 2021. godine, potvrdio da se po dubini sprovodi isključivo partijsko zapošljavanje navodeći da su vladajuće partije dobile sve *dubinske funkcije* kako su željeli.³¹ Prema podacima iz istog mjeseca, Demokratski front, odnosno Nova srpska demokratija Andrije Mandića i Demokratska narodna partija Milana Kneževića, dobio je 264 funkcije u javnim preduzećima, Socijalistička narodna partija (SNP) 88, a Pokret za promjene (PZP) 85 funkcija. Dakle, koalicija *Za budućnost Crne Gore* dobila je ukupno dvije trećine funkcija, dok je jedna trećina, odnosno 145 funkcija podijeljeno između koalicija *Mir je naša nacija* i *Crno na bijelo*.³² Upravo su stranke koje traže smjenu premijera ostvarile najveću dobit, koja se ogleda u raspodjeli 437 funkcija u javnim preduzećima u kojima većinski paket akcija ima država.

AKTIVISTI I ORGANIZACIJE

Pored zvaničnika koji rade u službi *srpskog sveta*, mnogobrojni aktivisti i organizacije svakodnevno plasiraju priču o projektu ujedinjenja svih Srba u regionu, pritom negirajući crnogorski identitet i temeljne vrijednosti crnogorskog antifašizma.

Za procvat sintagme *srpski svet* zaslužan je projekat proruskog sajta *IN4S*. Sredinom 2020. godine uredništvo ovog medija pokrenulo je projekat pod nazivom *Nacionalna TV*, sa centralnom emisijom *Srpski*

sv(i)jet, koja se emituje iz Beograda. Cilj ovog projekta je upravo promovisanje ideje *srpskog sveta*.

Od tada sintagma *srpski svet* je u dnevno-političkoj upotrebi, a taj konstrukt forsiraju tabloidi u Srbiji i Crnoj Gori, srpski zvaničnici i prosrpski političari u Crnoj Gori i sa njima povezani aktivisti, novinari i istoričari, formirajući nacionalistički narativ o neopodnosti preporoda Srbije *kao zaštitnice svih Srba u rasejanju*.

Glavni *eksperti* i sagovornici na temu stvaranja *srpskog sveta* su **Dragoslav Bokan**, reditelj i nekadašnji vođa paravojne formacije *Beli orlovi* koji je i zaslužan za naziv projekta koji je pokrenuo IN4S, historičari **Aleksandar Raković** i **Čedomir Antić** koji su najistaknutiji zagovornici ujedinjenja Crne Gore, Srbije i Republike Srpske u jednu saveznu državu.

Izjave Antića i Rakovića često obiluju uvredama na račun Crne Gore i Crnogoraca. Za njih je Crna Gora fašistička zemlja, a Crnogorci *narod sa mentalnom falinkom*. Uočljivo je da se u posljednje vrijeme ova dva historičara, kao i političari u Srbiji, fokusiraju na popis stanovništva u Crnoj Gori. Kulminacija njihovih ideja je plan nacionalnog inženjeringa, prema kojem na narednom popisu stanovništva u Crnoj Gori treba povećati broj Srba (kojih prema posljednjem popisu ima 28,73%), a Crnogorce svesti na svega 25% (sa sadašnjih 44,98%), kako bi se stvorili uslovi da Crna Gora što lakše postane dio *srpskog sveta*. Na taj način Crna Gora bi postala srpska država i mogao bi da se formira strateški trougao Beograd–Podgorica–Banjaluka.

Tako eksplicitni javno saopšteni stavovi podržani su veoma ozbiljnom političkom, medijskom, propagandnom infrastrukturom koja paralelno djeluje u Srbiji, Republici Srpskoj i Crnoj Gori. Političke partije desne provenijencije, organizacije i udruženja, brojne grupe na društvenim mrežama, djelujući po ruskom modelu, promoviraju konzervativne, ekstremno desničarske, antiglobalističke ideje na licemjerman, ideološki površan i konfliktan način, ne prezajući od širenja laži, vrijeđanja i zastrašivanja oponentata. Svi pokušaji suprotstavljanja takvim stavovima izloženi su uvredama u javnim glasilima i na društvenim mrežama, uz prijetnje i nove uvrede na račun Crne Gore i Crnogoraca, sve uz pasivan odnos državnih institucija ili njihovo kampanjsko djelovanje.

U kontekstu stvaranja *srpskog sveta* važno je pomenuti i dvije organizacije: *Srbi na okup* i *Srbska akcija*. Prva je osnovana kao *svesrpska, svetosavska i patriotska* organizacija, koja kao jedan od najvećih problema sa kojim se srpski narod suočava navodi *višedecenijsko podmuklo razbijanje i komadanje srpskog narodnog i državnog prostora koje traje do današnjih dana*, a tim procesom je stvoreno više *antisrpskih državnica i autonomija*. Tom konstatacijom se aludira i na Crnu Goru koja je na sajtu ove organizacije uvrštena u krug *srpskih zemalja*.

Da se ova organizacija zalaže za stvaranje *srpskog sveta* potvrđuje i tačka u programu – *težnja za*

oslobođenjem i ujedinjenjem srbskih zemalja: kao što su Crna Gora, Zapadna Slavonija, srbska Dalmacija odnosno Kninska Krajina, Južna Srbija, Stara Srbija, Bosanska Krajina.

Jedna od važnih tačaka programa je oslanjanje na Rusiju, kao jedinog oslonca za otpor globalizaciji i očuvanju svetosavskog identiteta, kao i napuštanje svih programa koji bi doveli do integrisanja Vojske Srbije u strukturu NATO-a.

Druga organizacija, *Srbska akcija* je ultranacionalistički pokret, aktivan u Srbiji od 2010. godine, koji se velikim dijelom zasniva³³ na stavovima **Dimitrija Ljotića**, saradnika njemačkog okupatora tokom Drugog svjetskog rata, kao i vladike **Nikolaja Velimirovića** i generala **Milana Nedića**. Kao jedan od glavnih ciljeva pokreta navodi se *istrajavanje u borbi za opstanak srpskog naroda i obnovu pravoslavne vere kod današnjih Srba*. Riječ je o još jednoj od brojnih organizacija koja u svom programu propagira koncept *srpskog sveta*. *Srbska država u teritorijalnom pogledu treba da bude jedinstvena i da obuhvati što je moguće veći deo srpskog otačastvenog prostora, koji je danas uglavnom okupiran. Izuzev današnje Srbije (uključujući, naravno, i Kosovo i Metohiju), srbskom otačastvenom prostoru pripadaju: Crna Gora, Krajina (sa Slavonijom i Dalmacijom), Bosna, Hercegovina i Južna Srbija (Makedonija)*³⁴. Zajedno sa stvaranjem *srpskog sveta*, organizacija se zalaže i za što čvršće odnose sa Rusijom i Bjelorusijom (tačnije, za pristupanje Srbije savezu Rusije i Bjelorusije). Osim toga, organizacija je poznata i po širenju mržnje prema migrantima i Romima.

Pojedini članovi *Srbske akcije*, među kojima su izvjesni **Stefan Simić** i **Stefan Hadži Antonović**, ratovali su u Ukrajini na strani proruskih snaga, o čemu svjedoči ukrajinski sajt *Mirotvorec* (*Миротворець*), platforma čija je svrha otkrivanje podataka o neprijateljima koji su ugrozili nacionalnu bezbjednost Ukrajine.³⁵

Nije izostala ni podrška *Srbske akcije* litijama, kao ni miješanje u identitetska pitanja u Crnoj Gori. Aktivisti ove organizacije su u februaru 2020. godine razvili transparent ispred spomenika Petru Drugom Petroviću Njegošu, u Beogradu i na taj način podržali braću i sestre u *Srbskoj Sparti* u borbi protiv *antisrbske i lopovske vlasti*.³⁶

U protestnom saopštenju po pitanju ulaska Crne Gore u NATO izrečene su brojne uvrede na račun velikog dijela crnogorskih građana, koji su nazvani *ustašoidnim, neokomunističkim milogorskim nakotom*.³⁷

SRPSKA KUĆA

Jedan od većih projekata u koje je Vlada Srbije uložila 3,4 miliona eura iz budžeta države jeste izgradnja *Srpske kuće* u Podgorici. Iako je osnovana u martu 2017. godine, *Srpska kuća* je zvanično otvorena u februaru 2019. godine i zavedena je u Centralnom registru privrednih subjekata Crne Gore kao d.o.o. Njen direktor je **Emilo Labudović**, aktivni zagovornik *srpskog sveta* i bivši poslanik Demokratskog fronta u Skupštini Crne Gore. U okviru *Srpske kuće* smještene su i djeluju brojne organizacije srpske nauke i kulture: *Matica srpska*, *Institut za srpsku kulturu*, redakcija časopisa *Srpski jug*, *Udruženje književnika Crne Gore*, *IN4S*, *Srpska televizija*, *Srpske novine*, *Srpski radio*, *Srpska književna zadruga*, *Srpski kulturni klub Zavjet*. Kao osnivači centra navode se 29 lica koja su u registru upisana kao vlasnici po 3,44% udjela u tom privrednom društvu i među kojima se nalaze brojni funkcioneri i aktivisti prosrpskih političkih partija u Crnoj Gori, vatreni zagovornici ideje *srpskog sveta* i negatori crnogorskog nacionalnog identiteta: rektor Univerziteta Crne Gore **Vladimir Božović**, potpredsjednik Skupštine Crne Gore Strahinja Bulajić, poslanik u Skupštini iz redova Demokratskog fronta **Slaven Radunović**, bivši poslanici takođe iz redova DF-a **Budimir Aleksić** i **Nataša Jevrić**, predsjednik Odbora direktora Elektroprivrede Crne Gore **Milutin Đukanović**, predsjednik opštine Tivat **Željko Komnenović**, glavni urednik portala *IN4S* Gojko Raičević i drugi.

Osim *Srpske kuće* u Podgorici, i u Pljevljima je krajem avgusta 2020. otvoren *Kulturno-informativni*

centar Sveti Sava pod patronatom *Srpskog nacionalnog savjeta Crne Gore* i njegovog predsjednika **Momčila Vuksanovića**, koji je poznatiji takođe pod imenom *Srpska kuća*. Finansijski podršku pružila je takođe Vlada Srbije.³⁸

Pored ovih izdvajanja iz budžeta, Vlada Srbije je 21. maja 2020. godine donijela odluku, kada je i objavljena i u Službenom listu, da društvima i udruženjima Srba u Crnoj Gori daruje jednokratnu pomoć od 1,64 miliona eura radi realizacije projekata i podrške u radu. Indikativno je da je ta pomoć dodijeljena nekoliko mjeseci prije parlamentarnih izbora u Crnoj Gori. Ipak, nepoznanica je koja su srpska društva i udruženja u Crnoj Gori dobila tu pomoć.

Posjeta Aleksandra Vučića *Srpskoj kući* u Podgorici

Takođe, mediji su pisali da je Vlada Srbije od dolaska Aleksandra Vučića na vlast finansijski pomogla eparhije SPC u Crnoj Gori i srpske organizacije sa ukupno oko 11,6 miliona eura, što je potvrdio Milan Knežević u Skupštini u septembru 2020. godine, ne iznoseći precizniji podatak od *višemilionski iznos*.³⁹

SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA I VLADA CRNE GORE

Poistovjećivanje religije i nacije, odnosno izjednačavanje srpstva i pravoslavlja snažan su instrument u djelovanju etnofiletistički utemeljene Srpske pravoslavne crkve, ali i vrlo pogodna okolnost za djelovanje ruske *meke moći* u regionu Zapadnog Balkana. Posebno ako se ima u vidu činjenica da je odnos crkve i države u Srbiji uređen tako da država ima jači uticaj na SPC nego obrnuto. Slično je i u odnosu Rusije i Ruske pravoslavne crkve (RPC).

Pravilno procjenjujući da bi upravo SPC mogla biti

jedan od najefikasnijih instrumenata širenja njenih interesa u regionu Zapadnog Balkana, Rusija je odnosima sa tom vjerskom organizacijom posvetila posebnu pažnju, što za rezultat, pored ostalog, ima i veliku podršku koju SPC daje srpskim organizacijama koje zagovaraju jačanje veza sa Rusijom, kao i sa ruskim organizacijama u Srbiji i regionu.

Imajući sve to u vidu, o *srpskom svetu* se ne može govoriti bez pominjanja glavnog stuba tog projekta – Srpske pravoslavne crkve koja je u Crnoj Gori

organizovana kroz: Mitropoliju crnogorsko-primorsku, Eparhiju budimljansko-nikšićku, kao i djelove eparhija Mileševske i Zahumsko-hercegovačke.

Najviši velikodostojnici SPC bili su pobornici teze da je srpski narod u Crnoj Gori u težem položaju nego za vrijeme ustaškog režima u NDH (1941–1945), negirajući u kontinuitetu Crnu Goru, njenu državnost, nezavisnost i posebno postojanje crnogorskog naroda.

U isto vrijeme, SPC je bila mentor i logističar pro-srpskih političkih partija i koalicija, a o stepenu njene involviranosti u političke procese u Crnoj Gori govori i podatak da je aktuelni predsjednik Vlade Crne Gore Zdravko Krivokapić (koji je kao predsjednik NVO *Ne damo Crnu Goru* predvodio izbornu listu Demokratskog fronta), izabran na insistiranje Crkve, a razgovori političkih lidera pobjedničke koalicije o sastavljanju Vlade nakon avgustovskih izbora 2020. godine vođeni su u Manastiru Ostrog, uz aktivno učešće crkvenih velikodostojnika.

Uticaj SPC na Vladu Crne Gore je očigledan i u aktuelnoj situaciji sa Temeljnim ugovorom čiji će sadržaj ostati nepoznanica javnosti i većini članova Vlade sve do njegovog potpisivanja, kako je

najavio **Joanikije**, novi mitropolit Mitropolije crnogorsko-primorske. Po stupanju na dužnost, nova Vlada i parlamentarna većina su promptno reagovali i praktično prvi akt bio je izmjena Zakona o slobodi vjeroispovijesti u pravcu koji je odgovarao interesima i zahtjevima SPC.

Poput ideje *srpskog sveta* i *modus operandi* djelovanja SPC u Crnoj Gori je pozajmljen i prilagođen. Moskva je koristila Ukrajinsku pravoslavnu crkvu Moskovske patrijaršije (UPC-MP), koja je podređena Ruskoj pravoslavnoj crkvi (RPC) u Moskvi, kako bi se miješala u unutrašnje stvari Ukrajine.

Velikodostojnici RPC i UPC-MP nijesu se ograničili na javnu podršku proruskim opoziciji u Ukrajini na izborima u oktobru 2020. godine, već su i direktno učestvovali u predizbornoj kampanji, pri čemu je jedan sveštenik UPC-MP, zagovornik separatističkih ideja u Ukrajini, bio na izbornoj listi proruskim opozicije.

Poput Kremlja, i Beograd za ostvarivanje svojih interesa u Crnoj Gori koristi SPC, koja je kao faktor uticaja, okupljanja i homogenizacije, svoju moć demonstrira kroz aktivno učešće u političkim procesima u posljednje dvije godine.

RUSKI UTICAJ KROZ NEVLADINE ORGANIZACIJE

Pridruživanje Crne Gore sankcijama koje je Evropska unija uvela Rusiji 19. marta 2014. godine zbog vojne intervencije u Ukrajini i aneksije Krima, kao i pozivnica Crnoj Gori za punopravno članstvo u NATO-u decembra 2015. godine, predstavljaju ključne događaje koji su podstakli snažnu kampanju Rusije, koja je pokazala kako efikasno može kombinovati različita sredstva i metode prilikom targetiranja područja koje Kremlj percipira kao vlastitu zonu interesa.

Jedan od načina predstavlja korišćenje instrumenata *meke moći* preko nevladinih organizacija i centara sa ruskim predznakom, koji djeluju pod plaštom aktivnosti na unapređivanju turizma, njegovanju tradicije i očuvanju duhovnog identiteta, poštovanju autohtone i drevne kulture sunarodnika koji žive u inostranstvu i razvijanju prijateljstva između ruskog i crnogorskog naroda.

Nevladine organizacije koje se pretežno bave

kulturom, iako su dominantno registrovane na domaće, crnogorske državljanke, teško se mogu svrstati u kategoriju ruskih sunarodničkih organizacija, makar u skladu sa onim što je definisano u ruskom Zakonu o sunarodnicima. Međutim, jasno je da bez obzira na pravni status koje te organizacije imaju u Crnoj Gori, metode djelovanja i opis aktivnosti ukazuju da one predstavljaju poligon za upliv ruskog uticaja u društvenu, kulturnu i religijsku sferu.

SUNARODNICI U CRNOJ GORI

Ruska dijaspora druga je najbrojnija dijaspora u svijetu. Procjenjuje se da je poslije dezintegracije SSSR-a, 1991. godine, oko 20 miliona građana Rusije ostalo da živi na teritoriji bivših sovjetskih republika, dok je od kraja XIX vijeka, zaključno sa devedesetim godinama XX vijeka, u šest talasa

emigracije taj prostor napustilo oko 10 miliona ljudi. Danas u inostranstvu živi oko 30 miliona Rusa, koji se organizuju kroz različita udruženja koja predstavljaju značajan instrument ruske *meke moći*.

Prema popisu iz 2011. godine, koji je radio MONSTAT, na teritoriji Crne Gore živi 946 Rusa, što je udio od 0,15% u ukupnoj populaciji. Prema istom popisu je navedeno da 1.026 građana, odnosno 0,17%, čiji je maternji jezik ruski živi u Crnoj Gori. Inače, nezvanične i nedovoljno pouzdane procjene spekulišu sa mnogo većim brojem ruskih državljana koji u Crnoj Gori borave na nerezidentnoj osnovi. Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) iz 2019. godine, u Crnoj Gori je bilo prijavljeno oko 4.500 ruskih državljana. MUP je, prema najnovijim podacima, odobrio 3.873 dozvole za privremeni i 671 za stalni boravak vlasnicima ruskih pasoša.⁴⁰

Federalnim zakonom o državnoj politici Ruske Federacije u odnosu na sunarodnike u inostranstvu⁴¹(1999) obuhvaćene su četiri kategorije lica:

- državljani Ruske Federacije sa stalnim boravkom izvan matične države;
- lica koja su bila državljani Sovjetskog Saveza nastanjena u državama koje su bile integralni dio SSSR-a, a koja su dobila državljanstvo tih država ili su postala lica bez državljanstva;
- imigranti (emigranti) sa teritorije Ruske imperije, Ruske SFSR, SSSR i RF koji su imali važeći građanski identitet (državljanstvo) a zatim dobili strano državljanstvo ili su postali lica bez državljanstva;
- potomci lica koja potpadaju pod prethodno navedene kategorije, osim potomaka lica titularnih nacija stranih država.

Prema Zakonu, državna politika Ruske Federacije (RF) u odnosu na sunarodnike sastavni je dio ruske unutrašnje i spoljne politike pa se, prema tome, realizuje kroz sistemski pristup i prema smjernicama predsjednika Ruske Federacije. Zasnovana je na principima partnerstva i saradnje, potrebe za osiguranjem poštovanja osnovnih ljudskih prava i sloboda, kao i interakcije država na tom polju.

Ciljevi državne politike RF u odnosu na sunarodnike, saglasno ovom Zakonu, su pružanje državne podrške sunarodnicima, uključujući i obezbjeđivanje pravne zaštite njihovih interesa, kao i obezbjeđivanje uslova pod kojima bi sunarodnici mogli da žive u stranim državama kao ravnopravni građani ili njihov povratak u RF.

Ruska Federacija pomaže sunarodnicima u sprovođenju i osiguranju poštovanja ljudskih i građanskih prava i sloboda, uključujući: pravo na očuvanje i razvoj kulturnog naslijeđa i jezika koji su sastavni dio identiteta sunarodnika u cilju razvoja njihovog duhovnog i intelektualnog potencijala; pravo na pristup obrazovanju na svim nivoima i na njihovom maternjem jeziku; uspostavljanje i slobodno održavanje veza između sunarodnika i RF uz mjere moralnog podsticanja; stvaranje nacionalno-kulturne autonomije, javnih udruženja i vjerskih organizacija sunarodnika, medija i učestvovanje u njihovim aktivnostima; učestvovanje u radu nevladinih organizacija na nacionalnom i međunarodnom nivou; učestvovanje u razvoju uzajamnih korisnih odnosa između država prebivališta i RF; pravo na slobodan izbor mjesta prebivališta i pravo na povratak u RF.

Prilično široko definisani zakonski okvir pruža osnovu za djelovanje vladinih organa RF u sprovođenju politike sunarodnika. Ovlašćenja državnih organa na polju odnosa sa sunarodnicima, između ostalih, odnose se na stvaranje savjeta (komisija) u državama prebivališta, koji su podređeni državnim vlastima RF radi koordinacije rada u cilju sprovođenja državne politike prema sunarodnicima, u saradnji sa nevladinim organizacijama i javnim udruženjima sunarodnika.

U skladu sa ovlašćenjima utvrđenim Federalnim zakonom, finansiranje aktivnosti na polju odnosa sa sunarodnicima vrši se na teret federalnog budžeta i budžeta subjekata RF. Takođe, predviđena je i mogućnost osnivanja javnih fondova i drugih javnih udruženja za podršku sunarodnicima i njihovim udruženjima, kao i dobrotvornih aktivnosti fizičkih i pravnih lica na polju odnosa sa sunarodnicima.

Sa posljednim izmjenama Ustava RF iz 2020. godine, u dio koji se odnosi na njegovanje ruskog identiteta uvedena je i briga i podrška sunarodnicima u inostranstvu.

KOORDINACIONI SAVJET ORGANIZACIJE RUSKIH SUNARODNIKA CRNE GORE (KSORS)

Koordinacioni savjet organizacije ruskih sunarodnika Crne Gore (KSORS) je osnovan marta 2015. godine i tada je uključivao osam nezavisnih i nevladinih organizacija koje djeluju na teritoriji Crne Gore: NVO *Naš dom – Montenegro Tivat*, NVO

Rusko-crnogorsko društvo Ognjište, časopis *Ruski vjesnik Crna Gora*, *Ruski radio*⁴²; NVO *Monterusija*, *Ruski Balkan*, *Slavenska vremena: zajednička istorija naroda, Hodočašće Crna Gora*.⁴³

Kao osnivači ove organizacije navode se ruski državljani: **Aleksej Galicki**, član ruskog moto-kluba *Noćni vukovi* i Savjeta RF motociklističkog turizma. Zajedno sa bajkerom **Aleksandrom Šmakovim**, on organizuje hodočašća iz Rusije u Crnu Goru, pomaže lokalnim pravoslavnim crkvama i učestvuje u radu sa mladima; **Sergej Sičev**, osnivač NVO *Ognjište*, koji radi na integraciji sunarodnika u lokalno društvo i razvoju rusko-crnogorskih veza; Venjamin Striga, novinar i bloger koji se bavi proučavanjem slovenske kulture i u svojim radovima istražuje istorijske veze crnogorskog i ruskog naroda; **Alina Banović**, koja zajedno sa **Guljom Smagulovom** vodi časopis *Ruski vjesnik*; **Marina Hutorova**, koja sa **Natalijom Mihjejevom** organizuje festival rusko-crnogorske kuhinje *Monterusija*; **Sergej Babenkov** i **Oksana Frenkel**, predsjedava *Savjetom* i organizacijama *Naš dom – Crna Gora* i *Moj dom Crna Gora*. Osim njih, u rad organizacije uključena je i **Jelena Janjić** koja je zadužena za rusko-crnogorski sportski klub i ovlašćeno je lice fondacije *Povjerenje Kotor* čiji su osnivači i **Vitalij Kazakov** i bajker Aleksandar Šmakov.

KSORS se oslanja na pomoć Ambasade RF u Crnoj Gori i organizacije *Rosotrudničestvo* kao organa izvršne vlasti RF za pitanje sunarodnika, pod čijim pokroviteljstvom se organizuju brojni društveni, politički i kulturni događaji u Crnoj Gori. Aktivnosti te organizacije usmjerene su ka promovisanju objektivnog sagledavanja uloge savremene Rusije izvan njenih granica, kao i njenog materijalnog i duhovnog potencijala. Ruska Ambasada, pored ostalog, organizuje i konsultativne sastanke šefova svih organizacija KSORS-a sa ambasadorom i predstavnikom *Rosotrudničestva*.

Savjet u Crnoj Gori djeluje u okviru krovnog *Svjetskog koordinacionog savjeta ruskih sunarodnika koji žive u inostranstvu* i koji okuplja slične organizacije iz preko 90 zemalja svijeta. Riječ je o strukturama koje uključuju različita javna udruženja u zemljama prebivališta sunarodnika, medije na ruskom jeziku i ruske obrazovne ustanove u cilju njihovog organizacionog i duhovnog objedinjavanja te sprovođenja zajedničkih akcija radi zaštite prava i interesa njihovih članova, očuvanja i popularizacije ruske kulture i jačanja veza sa istorijskom domovinom.⁴⁴

Svjetski koordinacioni savjet sastaje se na godišnjim kongresima – *Svjetskom kongresu ruskih*

sunarodnika, na kojem, osim aktivista javnih udruženja sunarodnika, učestvuju i najviši državni zvaničnici RF, predstavnici Ruske pravoslavne crkve – kao nezamjenji partneri u radu sa sunarodnicima, ruskih fondacija i nevladinih organizacija. Crnu Goru su 2015. godine, na forumu u Moskvi, predstavljala dva delegata: zamjenik predsjedavajućeg KSORS-a Aleksej Galicki i članica KSORS-a i glavnica i odgovorna urednica *Ruskog vjesnika Crna Gora* Gulja Smagulova.⁴⁵

Prvo izdanje časopisa *Ruski vjesnik Crna Gora* izašlo je 2010. godine⁴⁶ kao jedino zvanično registrovano glasilo na ruskom jeziku u Crnoj Gori. Od 2015. godine, dio je KSORS-a i od tada izlazi kao časopis sa povećanim brojem stranica, u tiražu od 2.000 do 5.500 primjeraka, koji promovise ruski jezik, kulturu i istoriju. Tematski obrađuje Crnu Goru, lokalne poznate ličnosti, istorijske događaje, donosi priče o ruskim sunarodnicima i interesantnim projektima. Pokriva sve teme relevantne za rusku dijasporu, a sadrži i informacije i savjete za ruske turiste i najave kulturnih događaja. U okviru rubrike *Naš gost* promovise se rad crnogorskih i ruskih političara i umjetnika, predstavnika Ruske pravoslavne crkve, kao i ruskih *Noćnih vukova*. Posljednje izdanje je ono iz septembra 2019. godine, dok je posljednja objava na sajtu iz jula 2020. godine.

Redakciju časopisa takođe čine ruski državljani. Podržava i obrazovne institucije koje djeluju na teritoriji Crne Gore u kojima se izučavaju ruski jezik i književnost, nevladine organizacije, (pro)ruske organizacije i istorijska društva *koja se protive prekrjanju istorije*⁴⁷.

Fejsbuk profil Alekseja Galickog indikativan je u pogledu njegove uloge u promovisanju zvanične ruske politike. Da je upoznat sa političkim prilikama u Crnoj Gori pokazuju njegove objave podrške anti-NATO kampanji⁴⁸, aktivnostima tadašnjeg opozicionog Demokratskog fronta⁴⁹, kao i reakcije povodom navodne rusofobije vlasti u Crnoj Gori⁵⁰.

Zamjenik predsjedavajuće KSORS i suosnivač organizacije *Naš dom – Crna Gora*, Venjamin Striga, na osnovu Fejsbuk naloga profilise se kao pristalica anti-NATO struje i kritičar bivše vlade i predsjednika Crne Gore **Mila Đukanovića**, koga optužuje za kriminalno djelovanje⁵¹, kao i veliki podržavalac i poštovalac protestnih litija Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori i pokojnog mitropolita Amfilohija.

Analizirajući pokušaj terorizma na dan parlamentarnih izbora 2016. godine, Striga se u jednom od autorskih tekstova za ruski portal *Balkanist* pita ko je

izmislio ruske špijune konstatujući da je jedan od lidera tadašnje opozicije Andrija Mandić tačno utvrdio da takvih aktivnosti uopšte nije bilo.⁵²

Striga je u svim javnim nastupima u ruskim medijima žestoko zastupao interese političkih partija i organizacija koje su se borile protiv ulaska Crne Gore u NATO. Služio se dobro poznatim argumentima da državni aparat ugnjetava Ruse i ruski biznis u Crnoj Gori, da slijedi građanski rat ako Crna Gora uđe u NATO, itd.

Bio je i čest gost FSB portala *Njuzfront* (*News Front*) kod novinarku **Oksane Sazonove**, koja je, nakon Krima, boravila u Srbiji i Crnoj Gori. Oksana je bila i gost na *Srpskoj TV* kod **Ljubice Gojković Vukićević**, bivše portparolke Ministarstva prosvjete, nauke, kulture i sporta kojim rukovodi Vesna Bratić.⁵³

Oksana Sazonova – gostovanje na Srpskoj TV kod Ljubice Gojković Vukićević

Striga se mogao vidjeti u društvu **Aleksandra Dugina**, Putinovog ideologa i čestog autora za sajt *Katehon*, koji je u vlasništvu Konstantina Malofejeva. Bio je čest gost portala i na *TV Cargrad*, takođe u vlasništvu Malofejeva, kao ekspert za dešavanja u Crnoj Gori.

Osim toga, Striga je član tri nacionalna saveza novinara – Rusije, Crne Gore i Srbije.⁵⁴

Prema pisanju medija, Striga je u Crnoj Gori boravio od 2005. godine kada je pobjegao iz Rusije zbog kriminalnog skandala⁵⁵. Takođe se navodi da je protjeran iz Rusije i da se po dolasku u Crnu Goru aktivirao kao ruski patriota, ali da je zbog brojnih skandala izbačen iz lokalne organizacije ruske dijasporu da bi Rusi u Crnoj Gori protiv njega i Alekseja Galic-kog potpisali peticiju ruskim vlastima kako bi dvojica partnera krivično odgovarali zbog klevete.

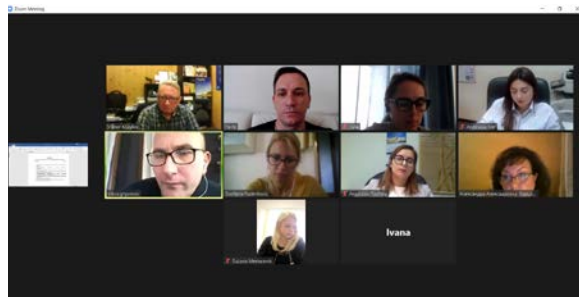
Venjamin Striga i Aleksandar Dugin

Striga je iznenada promijenio državu boravka, napustivši Crnu Goru neposredno nakon parlamentarnih izbora u oktobru 2016. godine, odnosno nakon objavljivanja novosti o pokušaju terorizma.⁵⁶ To ga, međutim, nije spriječilo da nastavi sa propagandom protiv članstva Crne Gore u NATO-u.

RUSKI NAUČNO-OBRAZOVNI CENTAR U HERCEG NOVOM

Opština Herceg Novi se može pohvaliti odličnom saradnjom sa ruskim organizacijama, naročito kada je riječ o promovisanju turističke ponude Herceg Novog, uključujući kulturu, obrazovanje i ekonomiju.

U decembru 2020. godine, na onlajn sastanku predstavnika obrazovnih institucija Moskve i Sankt Peterburga, sa kolegama iz Herceg Novog i predstavnicima Turističke organizacije i Opštine dogovoreno je osnivanje ruskog naučno-obrazovnog centra u Herceg Novom, ali nije naznačen tačan datum otvaranja.

Onlajn sastanak predstavnika ruskih obrazovnih ustanova sa rukovodstvom Opštine Herceg Novi

Kako je saopšteno iz TO Herceg Novi, ciljevi osnivanja ruskog-naučnog centra su proširenje saradnje na polju obrazovanja i nauke između zemalja i naroda, konvergencija obrazovnih sistema zemalja osnovanih na konceptu internacionalizacije u oblasti obrazovanja, razvoj direktnih kontakata između zainteresovanih ruskih i crnogorskih obrazovnih i naučnih organizacija. Takođe i podrška i promocija infrastrukture za proučavanje ruskog jezika u Crnoj Gori, razmjena iskustava i informacija u oblasti visokog obrazovanja, integracija univerziteta i naučnih organizacija i njihova saradnja sa organizacijama koje djeluju u realnom sektoru privrede. Cilj je i organizacija kongresnih i izložbenih događaja međunarodnog nivoa u oblasti visokog obrazovanja, učešća na izložbama, sajmovima, festivalima, seminarima u polju nauke i obrazovanja institucija Rusije i Crne Gore, organizovanje *masterclass* kurseva i tematskih radionica i predavanja profesora iz oblasti turizma, marketinga i medicine, kulture, informacionih tehnologija, ekonomije, itd.

Dogovoru o osnivanju ruskog centra prethodila je posjeta (prva zvanična Opštini Herceg Novi) ruskog ambasadora u Crnoj Gori februara 2020. kada je sa predstavnicima Opštine razgovarao o pravcima buduće saradnje na ekonomskom i kulturnom polju. Ambasador **Vladislav Maslenikov** zahvalio je predsjedniku Opštine **Stevanu Katiću** na ostvarenim naporima da Herceg Novi postane centar ruske kulture u Crnoj Gori. U zvaničnom saopštenju stoji da će Ambasada RF i ubuduće pružiti podršku i pomoć u povezivanju dva naroda i ruskih gradova sa Herceg Novim.

Takođe, u tom gradu je 22. juna 2021. godine upriličena posjeta predsjednice *Rusko-srpske fondacije za kulturu i nasljeđe* **Natalije Šataline** predsjedniku SO Herceg Novi **Ivanu Otoviću**, koji su tom prilikom razgovarali o uspostavljanju saradnje na polju kulture, obrazovanja i ekonomije.⁵⁷ Inače, *Rusko-srpska fondacija* i njena predsjednica imale su aktivnu ulogu u nabavci vakcine Sputnik Ve u saradnji sa crnogorskim Ministarstvom zdravlja.

Godinama unazad, aktivnosti saradnje se odvijaju neprekidnim tokom. U aprilu 2018. godine, u okviru manifestacije *Dani ruske duhovnosti i kulture* u Herceg Novom je otvorena izložba fotografija posvećena ključnim etapama izrade mozaika na kupoli Hrama Svetog Save u Beogradu. Postavku je uradio *Centar za nauku i kulturu Rusije* i *Ruski dom*. Izložbu je otvorio direktor Tverskog koledža kulture dr **Aleksaj Evganijević Baranov** koji je održao predavanje na temu: *Dođi u Crnu Goru da bi bolje upoznao Rusiju*, iskustvo Međunarodnog omladinskog projekta.

Bio je to dio priče o saradnji studenata Tverskog koledža kulture, odnosno Ministarstva kulture Rusije i Eparhije budimljansko-nikšićke. U ime domaćina, Baranova je pozdravio i zahvalio se na podršci i učešću protojerej-stavrofor **Radomir Nikčević**. U decembru iste godine, potpisan je sporazum u Sankt Peterburgu o saradnji Turističke organizacije Herceg Novi i tog ruskog grada.⁵⁸

Spomenik grofu Savi Vladislaviću u Herceg Novom otkrio je 27. januara 2014. godine tadašnji ambasador Rusije u Crnoj Gori **Andrej Nesterenko**, a događaju je, između ostalih, prisustvovao i mitropolit Amfilohije, koji je poželio da i ubuduće bude *ovakvih vitezova kakav je bio grof Vladislavić, među Srbima, Hercegovcima, Slovenima i velikoj majci slovenskoj Rusiji*. Prilikom otkrivanja spomenika, prisutnima se obratio i aktuelni predsjednik Opštine Tivat Željko Komnenović, tada u svojstvu predsjednika Matice Boke za Tivat, koji je za grofa Vladislavića rekao da je *raguzinski otac ruske diplomatije, sin srpskog slobodarstva i važna evropska ličnost 18. vijeka*. Osim toga, Spomenik Savi Vladislaviću je podignut zahvaljujući NVO *Matica Boke*, finansijskoj podršci ruske asocijacije *Slovenska alijansa* i *Fondu Andreja Prvozvanog*. Događaju je prisustvovala i potpredsjednica *Fondacije Sv. Andreja Prvozvanog* **Zelina Medojeva**, koja je naglasila ulogu grofa Vladislavića u širenju ruskih granica prema Istoku.⁵⁹

Istog dana je otvoren i osveštan Ruski kulturni centar – grof Sava Vladislavić, a jedan od njegovih osnivača **Duško Radović**, poručio je da je *prvi cilj centra da približi grandioznu rusku kulturu, a drugi da se ruska braća, koja žive u Herceg Novom, preko Centra integrišu u crnogorsko društvo*. Osim njega, događaju su prisustvovali i bivši ambasador Rusije u Crnoj Gori Andrej Nesterenko i mitropolit MCP Amfilohije. Kao jedan od osnivača udruženja navodi se i **Miloš Konjević**⁶⁰, sada potpredsjednik Izvršnog odbora Novske liste koja je na opštinskim izborima u Herceg Novom 9. maja 2021. godine dobila značajnu podršku (19%).

NVO CAR NIKOLAJ BIJELO POLJE

U aprilu 2011. godine izdata je monografija⁶¹ *Ruska migracija u Crnoj Gori za vrijeme Oktobarske revolucije*, što je bio novi projekat NVO *Car Nikolaj* iz Bijelog Polja, a koji je ostvaren uz saradnju i podršku ruske Ambasade u Podgorici. Monografiju je priredio predsjednik te NVO **Zoran Laktionov**, jedan

od potomaka ruskih migranata koji su došli u Crnu Goru poslije Oktobarske revolucije 1917. godine.

Osim toga, Loktionov je bio jedini koji je dobio prestižnu medalju za doprinos unapređivanju odnosa naroda Rusije i Crne Gore 2015. godine, kojom ga je odlikovao lično predsjednik Ruske Federacije Vladimir Putin, a koju mu je uručio tadašnji ambasador Nesterenko u prostorijama ruske Ambasade u Podgorici.⁶²

Osim toga, Loktionov je govorio o zbližavanju Crne Gore i Rusije na međunarodnoj konferenciji *Balkanski dijalog 2015*, održanoj u Novom Sadu. Tom prilikom je rekao da on smatra da je Crnu Goru moguće približiti Rusiji izgradnjom spomen-obilježja ruskim kozacima koji su branili granice Crne Gore.⁶³ Istom događaju je prisustvovao i **Mladen Đorđević** iz organizacije *Srpski kod*. Loktionov je prisustvovao panelu pod nazivom *Balkan u geopolitičkom sistemu koordinata Evroazijskog kontinenta. Uzajamno poverenje i dijalog kao uslov za izlazak iz globalne krize*, čiji su moderatori bili **Vitalij Solonecki** i **Nikita Bondarev**. Na panelu je učestvovao i **Đorđe Vukadinović** koji je govorio o ulozi Rusije u aktuelnom balkanskom geopolitičkom kontekstu, kao i brojni drugi ruski i proruski aktivisti i predsjednici organizacija.⁶⁴ Više o radu *Srpskog koda* i pomenutih aktera može se pročitati u drugim djelovima analize.

DRUŠTVO CRNOGORSKO-RUSKOG PRIJATELJSTVA PETAR I U PODGORICI

Osnovni cilj ove NVO je da *čuva i unapređuje, kroz vjekove sticane bratske odnose crnogorskog i ruske naroda*. Ovo Udruženje, koje okuplja članove iz različitih političkih partija i vjerskih i nacionalnih konfesija, protivi se bilo kakvim integracijama, odnosno kako oni kažu *ispiranju mozga i ucjenama od strane vlasti spregnute sa kriminalom*.

Da se Udruženje zalagalo da Crna Gora ne postane članica NATO alijanse svjedoče i medijski istupi u kojima su saopštavali da ne shvataju put Crne Gore ka integracijama jer je to put poniženja, put poltronstva i put gdje Crna Gora i njen narod postaju podanici NATO alijanse. Iz Udruženja navode da se bivše državno rukovodstvo odreklo svoje braće iz Rusije, Srbije i Republike Srpske i stavilo se u podaničku ulogu NATO alijanse. Godine 2015. *Društvo crnogorsko-ruskog prijateljstva Petar I* iz Podgorice, koje je formiralo odbore u više opština u Crnoj Gori i koje broji više od 5.000 članova, poručilo je da

neće dozvoliti da *budemo sramota svojih predaka i stradalnika naše braće i drugova od bombardovanja zločinačke NATO alijanse*.⁶⁵

To *Društvo* je pokrenulo i inicijativu za izgradnju spomenika posljednjem ruskom caru Nikolaju Romanovu.⁶⁶

Predsjednik *Društva crnogorsko-ruskog prijateljstva Petar I* **Gojko Tomašević** je član *Kozačkog centra* za Balkan sa činom kapetana i nosilac značajnih kozačkih odlikovanja, pa i ne čudi da su pripadnici *Balkanske kozačke armije* prisutni na događajima koje organizuje ovo udruženje. Tomašević je za rad u *Društvu Petar I* od Ambasade Rusije u Crnoj Gori nagrađen medaljom Dana pobjede nad fašizmom.

Prema riječima Tomaševića, najznačajnija aktivnost Udruženja je organizovanje tribine na temu *Antiglobalizam*. Članovi Udruženja su nekoliko godina na poziv saveza boraca Republike Srpske u Višegradu polagali vijenac na spomenik ruskih dobrovoljaca, koji su, kako kaže Tomašević, položili svoj život braneći pravoslavlje od *muslimanskih džihadista i zlikovačkog NATO pakta*. Takođe, sa članovima ruske Ambasade polagali su vijence na spomenik ruskim dobrovoljcima u Gusinju i na spomenik žrtvama NATO agresije u Murinu. Plan Udruženja je bio da u Podgorici osnuju Ruski dom sa kancelarijom i klubom za druženje, ali i da formiraju građanski pokret koji bi bio usmjeren na obnavljanje bratskih veza sa Rusijom i srpskim narodom na Balkanu, posebno u Srbiji i Republici Srpskoj.⁶⁷

Godine 2014, članovi *Balkanske kozačke armije* prisustvovali su večeri crnogorsko-ruskog prijateljstva u organizaciji ovog udruženja u Sabornom hramu Hristovog Vaskrsenja u Podgorici. Moderator večeri je bio protojerej **Predrag Šćepanović**, a u programu su učestvovali general i zamjenik atamana *Kozačke vojske Ruske Federacije* **Genadij Jakovljevič Temnjikov**, pukovnik ataman svetosavske *Kozačke stanice Srbija* **Vojislav Vidaković**, ruska škola iz Budve *Katjuša*, prof. dr **Novo Vujošević**, folklorno društvo *Đurđevdansko kolo*, glumac **Gojko Burzanović**, guslar i pukovnik zamjenik atamana za Crnu Goru **Željko Čurović**.

Tom prilikom, *Udruženje Petar I* uručilo je zahvalnicu **Dimitrju Rogozinu**, generalnom direktoru *Roskosmosa*, koju je u njegovo ime preuzeo general Temnjikov, kome je takođe uručena zahvalnica. Pored njih zahvalnice su dobili i tadašnji ruski ambasador u Crnoj Gori Andrej Aleksejevič Nesterenko, pukovnik i ataman *Kozačkog centra Petar Cetinjski* **Slobodan Pejović**; major i zamjenik atamana *Kozačkog centra Petar Cetinjski* **Vukoman Bulatović**

(osnivač crnogorskog ogranka *Noćni vukovi*); poručnik *Kozačkog Centra Petar Cetinjski* kapetan **Dragan Maraš**; pomoćnica atamana *Kozačkog centra Petar Cetinjski* **Marija Pejović**; predstavnik *Kozačkog centra Republike Srpske* **Miloš Lazović**; predsjednik *Udruženja otadžbina Rusija* **Dragoslav Bokan**. Tom prilikom govornici su veličali Rusiju i njenog predsjednika Putina, ističući da je njihov put duhovni put, put zajednice Crne Gore, Srbije, Republike Srpske i Ruske Federacije.⁶⁸

Ponovno druženje u čast crnogorsko-ruskog prijateljstva upriličeno je u maju 2017. godine takođe u kripti Hrama u Podgorici, a svečanosti je prisustvovala i delegacija Opštine Berane u čijem sastavu su bili tadašnji predsjednik Opštine **Dragoslav Ščekić** i predsjednik Skupštine Opštine **Goran Kiković**, koji je nedavno glasao za prijedlog da jedna ulica u Beranama dobije ime po ratnom zločincu iz Drugog svjetskog rata, Pavlu Đurišiću⁶⁹. Tom prilikom, njima su uručene medalje Svetog Petra Cetinjskog, za unapređenje i očuvanje vjekovne bratske ljubavi naših naroda. Kiković je govorio o bratskim odnosima Rusije i Crne Gore i ruskoj pomoći kroz vjekove. Svečanosti su prisustvovali i predstavnici Ambasade Ruske Federacije u Crnoj Gori, zamjenik ambasadora **Sergej Bublikov** i drugi sekretar Ambasade **Eduard Serik** i nekadašnji poslanik u Skupštini Crne Gore, a sadašnji direktor Uprave prihoda **Aleksandar Damjanović**.⁷⁰

DRUŠTVO CRNOGORSKO-RUSKOG PRIJATELJSTVA SVETI GEORGIJE

Društvo crnogorsko-ruskog prijateljstva Sveti Georgije, osnovano 2015. godine u Nikšiću, vremenom je postalo jedan od vodećih promotera vjerskih, kulturnih i istorijskih veza dva pravoslavna i slovenska naroda. Pokretačka ideja koja se nalazi u osnovi njegovog djelovanja je amanet Svetog Petra Cetinjskog koji je pozvao Crnogorce i Brđane da *ne odstupe od ljubavi prema jednorodnoj i jednovjernoj Rusiji, proklinjući one koji bi drugačije mislili ili postupili*.

Društvo je organizator velikog broja tribina, izložbi, promocija, koncerata (za 18 mjeseci preko 100 takvih događaja) u čijoj organizaciji učestvuju i profesori ruskog jezika i književnosti sa Filološkog fakulteta Univerziteta Crne Gore u okviru kojeg funkcioniše *Ruski centar*. Takođe, ostvaruje saradnju sa Maticom srpskom – Društvom članova u Crnoj Gori, Eparhijom budimljansko-nikšićkom i Crkvenom

Vijest o događaju u organizaciji *Društva crnogorsko-ruskog prijateljstva* na sajtu Eparhije budimljansko-nikšićke

opštinom Nikšić, koja je najveći finansijski donator *Društva*. U intervjuu za srbijanske *Novosti* iz 2017. godine, rukovodilac *Društva crnogorsko-ruskog prijateljstva Sveti Georgije*, **Velimir Kasalica**, izjavio je da je neophodno uspostaviti čvršću saradnju sa Ambasadam Ruske Federacije u Crnoj Gori i institucijama ruske države čije se učešće u sprovođenju misije Društva svodi samo na verbalnu podršku.⁷¹

U okviru Društva postoji tribina *Svobodijada* koju organizuje *Udruženje književnika Crne Gore (UKCG)*, a koju uređuje i vodi pjesnikinja **Milica Bakrač**, profesorica srpskog jezika i književnosti i potpredsjednica UKCG. Tribina okuplja veliki broj učesnika među kojima su i predstavnici Mitropolije crnogorsko-pri-morske (Joanikije, **Jovan Plamenac**, **Gojko Perović**) i ruski akademici. Program prve tribine (oktobar 2015. godine) bio je posvećen Rusiji.⁷²

OSTALE NVO

U evidenciji aktivnih NVO u Crnoj Gori sa Vladinog portala otvorenih podataka⁷³, postoji još nekoliko NVO sa ruskim prefiksom, poput: *Srpsko-rusko prijateljstvo – slovensko bratstvo* (Nikšić), *Rusko-srpsko-crnogorsko bratstvo – Bijeli anđeo* (Nikšić), *Klub crnogorsko-ruskog-srpskog prijateljstva* (Nikšić), *Društvo crnogorsko-srpsko-rusko-bjeloruskog prijateljstva* (Žabljak), *Društvo srpsko-ruskog prijateljstva za Herceg Novi i Boku kotorsku* (Herceg Novi), *Fond ruska nagrada* (Budva), *Društvo crnogorsko-ruskog prijateljstva Aleksandar Nevski* (Podgorica) i *Bratsvo Ruski car* (Pljevlja), koje prema zvaničnim podacima djeluju u oblasti kulture. Ipak, o konkretnim aktivnostima nije moguće pronaći više informacija na osnovu dostupnih izvora.

ŠKOLE I VRTIĆI

Nakon što su kupili brojne nekretnine i započeli svoje biznise u Crnoj Gori, posebno na crnogorskom primorju, Rusi koji su svoj novi dom pronašli u Crnoj Gori odlučili su se i za otvaranje obrazovnih institucija. Ruska zajednica u Crnoj Gori imala je potrebu da otvori vrtiće i škole kako bi njihova djeca mogla pohađati nastavu na maternjem jeziku, ali i kako bi na što bolji način domaćem stanovništvu približili njihov sistem obrazovanja i rusku kulturu. Uz pomoć Ruske Federacije i Ministarstva prosvjete Crne Gore uspjeli su da otvore nekoliko vrtića i škola.

U Budvi postoje dvije ruske škole: *Dukley Academy* i *Сорок два*, koje izvode nastavu u skladu sa obrazovnim modelom i zvaničnim programima Ruske Federacije.

Dukley Academy – Center of Continued Education, koji je osnovan 2016. godine, omogućava svojim polaznicima učenje na maternjem jeziku i dobijanje državne ruske diplome, ali istovremeno radi i na integrisanju ruske zajednice u život crnogorskog društva. *Dukley Academy* radi po ruskom državnom školskom programu za osnovce i srednjoškolarce, a dobijene diplome omogućavaju nastavak školovanja u Rusiji ili negdje drugo u inostranstvu.⁷⁴ U okviru *Dukley Academy* funkcioniše i razvojni centar *Куча Мала* koji predstavlja multidisciplinarnu predškolsku ustanovu. Škola je osnovana na inicijativu **Nadežde Lapteve**, koja je i direktorica škole. Ona nije željela da njena djeca idu u lokalnu školu, a razlog za to je bila razlika u nastavnom programu. Direktor škole *Сорок два* koja se nalazi na Svetom Stefanu,⁷⁵ **Dmitri Tuterin** je naveo da roditelji iz Rusije preferiraju ruski obrazovni sistem.⁷⁶

Vrtić *Vini Pu* u Budvi, koji je licenciran od Ministarstva prosvjete Crne Gore⁷⁷ iako u vlasničkoj strukturi nema Rusa u okviru svog programa ima časove ruskog jezika, a drži ih **Larisa Moskaleva** iz Donjecka.⁷⁸

Адриатик колледж je međunarodna škola koja je osnovana 2014. godine u Budvi, a program omogućava prohodnost učenicima na sve obrazovne ustanove u Crnoj Gori, Rusiji i Evropi. Nakon završetka ove škole učenici dobijaju svjedocanstvo kao i ostali učenici u Crnoj Gori, a po želji mogu da dobiju i diplomu o osnovnom opštem obrazovanju Ruske Federacije.⁷⁹ U sklopu škole *Адриатик колледж* otvoren je i vrtić *Адриатик Ланд* gdje se

edukacija odvija prema ruskom osnovnom opštem obrazovnom programu za predškolsko obrazovanje. Direktor škole je **Slavko Dašić**, a osnivači su **Milan Komljenović**, **Jurij Evgenievič Bičkov**, **Tatjana Homutova Vladimirovna** i *AlternativaMont D.O.O.*⁸⁰ Prema podacima Centralnog registra privrednih subjekata, *AlternativaMont D.O.O.* je firma koja se bavi konsultantskim aktivnostima u vezi sa poslovanjem i ostalim upravljanjem, a izvršna direktorica i osnivač je **Irina Babina**.

Evidentno je da su ruske obrazovne institucije pretežno smještene u Budvi zbog brojnosti ruskih državljana u tom gradu. Ipak, dio ruske zajednice u Baru je još 2012. godine tražio otvaranje škola na ruskom jeziku poput ovih u Budvi, o čemu je bilo neformalnih kontakata sa OŠ *Anto Đedović* u Šušanjju.⁸¹ Iako nije realizovano otvaranje škole na ruskom jeziku, u Baru postoji škola *Юный натуралист* u okviru koje se organizuju izleti, a djeca uče turističke vještine i floru i faunu Crne Gore,⁸² i vokalno-horski studio *Zima*, koji je osnovan 2015. godine.

DRŽAVNE FONDACIJE, AGENCIJE I INSTITUTI

ROSOTRUDNIČESTVO

Pored sticanja zvaničnog statusa u ruskoj spolj-nopolitičkoj strategiji, *meka moć* je postepeno institucionalizovana 2008. godine, kada je otvorena *Savezna agencija za Zajednicu nezavisnih država, sunarodnike koji žive u inostranstvu i međunarodnu humanitarnu saradnju – Rosotrudničestvo* (Федеральное агентство по делам Содружества Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по международному гуманитарному сотрудничеству – Россотрудничество), predsjedničkim dekretom 1315, kao odgovor na *Američku agenciju za međunarodni razvoj – USAID (United States Agency for International Development – USAID)*.

Rosotrudničestvo je stvaralo mrežu svojih predstavništava u inostranstvu (po uzoru na *Britanski savjet (British Council)* i njemački *Gete institut (Goethe-Institut)*). Danas *Rosotrudničestvo* u 80 država svijeta ima 97 predstavništava, uključujući 72 ruska centra za nauku i kulturu u 62 države, 24 predstavnika Agencije koja rade u ruskim ambasadama u 21 državi, uključujući i Crnu Goru.

U junu 2012. godine, tadašnji novoimenovani direktor **Konstantin Kosačev** otkrio je u govoru pred Savjetom Federacije svoje planove za budućnost Agencije – širenje ruske kulture i nauke nije bio krajnji cilj. Bilo je važno da se Rusiji i ruskoj državi omogućući *jači geopolitički uticaj*.⁸³ Taj snažniji geopolitički uticaj posebno je izražen na prostoru bivšeg sovjetskog prostora, gdje je Kremlj uveo nove integracione projekte, uglavnom u obliku megaprojekta nazvanog *Evroazijska unija*. Jedan od ključnih ciljeva ove Agencije je ne samo da kroz *meku moć* gradi imidž Rusije u inostranstvu, već i da sunarodnicima koji žive van granica Rusije i njihovim kulturnim, jezičkim i duhovnim centrima pruži potrebnu pomoć.

Aktivnosti predstavništva *Rosotrudničestva* u Podgorici, na čijem se čelu nalazi prvi sekretar Ambasade Ruske Federacije u Crnoj Gori **Aleksandar Sergejevič Belčenko**, sprovode se od 2013. godine u bliskoj saradnji sa Ambasadam Ruske Federacije.

Prioritetni zadaci su očuvanje ruskog govornog prostora, promocija ruskog obrazovanja, podrška

sunarodnika, jačanje bilateralnih veza u kulturnoj i humanitarnoj sferi, pomoć u uspostavljanju kontakata u oblasti nauke i sporta, informaciona podrška spoljne i unutrašnje politike Rusije. U tom cilju organizuju se brojne radionice, kulturni događaji i besplatni kursevi ruskog jezika.⁸⁴

FONDACIJA RUSKI SVIJET (MIR)

Godinu dana prije osnivanja *Rosotrudničestva*, predsjedničkim dekretom 21. juna 2007. godine osnovana je Fondacija *Ruski svijet (mir)*. Fondacija ima zadatak da promoviše ruski jezik i kulturu, objedini sunarodnike koji žive u inostranstvu i daje grantove za mrežu nevladinih organizacija koje rade u istim oblastima u inostranstvu. Pod sunarodnicima se misli kako na etničke Ruse, ljude koji govore ruski, tako i na sve pravoslavne vjernike, gdje god oni žive. Poput *Rosotrudničestva*, *Ruski svijet* otvara svoja predstavništva u inostranstvu, uglavnom na univerzitetima i školama, po ugledu na kineski *Institut Konfučije*. Finansira se iz federalnog budžeta, donacija i vlastitih prihoda.⁸⁵

Fondacija je zajednički projekat Ministarstva spoljnih poslova i Ministarstva prosvjete i nauke, podržan iz javnih i privatnih fondova. Fondacijom rukovodi **Vjačeslav Nikonov**, rukovodilac smjera za istoriju i političke nauke na Međunarodnom univerzitetu u Moskvi, a u odboru povjerenika se nalaze ministar obrazovanja RF **Sergej Kravcov**, ministar spoljnih poslova **Sergej Lavrov**, ministarka kulture **Olga Ljubimova**, ministar prosvjete i nauke **Valeri Falkov** i zamjenik šefa kabineta predsjednika Rusije **Dmitri Kozak**.

Ideja o *ruskom svijetu*, koju aktivno promovišu Rusija i Ruska pravoslavna crkva, se značajno transformisala iz čisto kulturnog u geopolitički fenomen, gubeći potencijal neutralnog koncepta koji bi mogao objediniti sve rusofile širom svijeta, bez obzira na nacionalnost.

Sam Putin je opravdao aneksiju Krima pozivajući se na koncept *ruskog svijeta*. Govorio je o Rusima koji žive u podijeljenoj naciji i istakao težnju *ruskog svijeta*, istorijske Rusije, za obnavljanjem jedinstva.

Takođe je naglasio postojanje *široke ruske civilizacije*, koja mora biti zaštićena od spoljnih sila (posebno sa Zapada), koju definiše kao sferu ruskih interesa.

Od 2013. godine Rusija je aktivno počela da promoviše svoju ulogu konzervativne sile i uporišta tradicionalnih vrijednosti. Govoreći na otvaranju konferencije Međunarodnog debatnog kluba *Valdaj* (Международный дискуссионный клуб *Валдай*) u septembru 2013. godine, Putin je naveo da su se zapadne zemlje odrekle svojih korijena, uključujući hrišćanske vrijednosti i da sprovode politike koje izjednačavaju velike porodice sa istopolnim partnerstvima, vjeru u Boga sa vjerovanjem u Satana.⁸⁶ Taj narativ prihvaćen je od proruskih aktera u Crnoj Gori i često se koristi za obračun sa političkim neistomišljenicima.

Novi amandmani na Ustav Ruske Federacije, usvojeni narodnim referendumom u julu 2020. godine, ojačali su oblik državne ideologije organizovane oko tri ključna stuba: religije, patriotizma i nacionalizma. Izgleda da ovo trojstvo podsjeća na zvaničnu doktrinu Ruskog carstva za vrijeme Nikolaja I (1825–1855): pravoslavlje, autokratija, nacionalnost.⁸⁷

Projekat počiva na premisi da *ruski svijet* ne čine samo Rusi kao ni sunarodnici u zemljama bližeg i daljeg inostranstva, već jednako tako i strani državljani koji govore ili uče ruski jezik i koji su zainteresovani za budućnost Ruske Federacije. *Ruski svijet* je, prema tome, globalni projekat kroz koji Rusija stiče novu formu identiteta i otvara mogućnost za interakciju sa ostatkom svijeta.

Danas postoji 84 centara i 119 tzv. kabineta *Ruskog svijeta* širom svijeta, uključujući jedan centar u Crnoj Gori, na Filološkom fakultetu u Nikšiću, koji je u periodu od 2016. do 2018. godine bio izvan funkcije, da bi u decembru 2018. godine nastavio sa radom, kada je na mjestu rukovodioca Centra

dr **Vesna Vukićević** profesorica na Studijskom programu za ruski jezik i književnost, zamijenila prof. dr **Dragana Koprivicu**⁸⁸, nekadašnjeg portparola Demokratske narodne partije Milana Kneževića i spoljnog eksperta u okviru Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta.⁸⁹

Fondacija *Ruski svijet* ima svoja predstavništva u 52 države svijeta, uključujući zapadnobalkanske države – Crnu Goru, Srbiju, Bosnu i Hercegovinu i Sjevernu Makedoniju, u kojima djeluju u okviru državnih univerzitetskih jedinica.

Nakon dvogodišnje pauze, Ruski centar u Crnoj Gori sprovodi programe na polju afirmacije ruskog jezika, kulture i istorije, prikazuje ruske filmove i organizuje kurseve ruskog jezika za zainteresovane građane Nikšića i studente Filološkog i Filozofskog fakulteta.

Filološki fakultet redovno učestvuje u aktivnostima Fondacije *Ruski svijet* pa je tako u novembru 2019. godine dekanica tog fakulteta na poziv organizatora učestvovala na XIII skupštini Fondacije, održanoj u Jaroslavlju. Katedra za ruski jezik ima dugu saradnju sa srodnim institucijama u Rusiji, a česti gosti Fakulteta su predstavnici Ambasade Ruske Federacije u Crnoj Gori.

Posebno je važno istaći da je Fondacija *Ruski svijet* uključena u Rezoluciju Evropskog parlamenta, od 23. novembra 2016. godine, o strateškoj komunikaciji Evropske unije za borbu protiv propagande koju protiv nje sprovode treće strane. U dijelu naslovljenom *Priznavanje i raskrinkavanje ruskog dezinformacionog i propagandnog ratovanja*, između ostalog, navodi se da se ruska vlada služi širokom lepezom sredstava i instrumenata u nastojanju da se režim predstavi kao isključivi branilac tradicionalnih hrišćanskih vrijednosti, a zapadne demokratske vrijednosti dovedu u pitanje. Konstatuje se da se time želi pribaviti podrška domaće javnosti i

Dragan Koprivica; prostorije Ruskog centra pri Filološkom fakultetu u Nikšiću

Predstavnici Ruskog centra u Nikšiću sa ambasadorom Ruske Federacije Vladislavom Maslenikovim

stvoriti percepcija o državama u istočnom susjedstvu EU kao propalim državama.⁹⁰

RUSKI INSTITUT ZA STRATEŠKA ISTRAŽIVANJA (RISI)

Otvaranje predstavništva RISI u Beogradu očito je rezultat aspiracija Rusije da pojača svoj uticaj na Zapadnom Balkanu. *Ruski institut za strateška istraživanja* (RISI), osnovan predsjedničkim ukazom 2009. godine, jedna je od najvažnijih informativno-analitičkih agencija Kremlja zadužena za projektovanje i kreiranje strategija ruske politike. Ukazom predsjednika Putina od 2009. godine, na mjesto direktora RISI postavljen je iskusni obavještajac sa trodecenijskim stažom, general-potpukovnik **Leonid Petrovič Rešetnjikov**. U izjavi za medije povodom otvaranja agencije Rešetnjikov je saopštio da će ona svojim analitičkim produktima doprinosti radu svih ključnih ruskih službi, od administracije predsjednika, Ministarstva spoljnih poslova, službi odgovornih za bezbjednost Rusije, do korporacija kao što su *Gasprom* i *Olimpstroj*.

Zauzvrat podršci koju dobija od Moskovske patrijaršije, SPC pored javnog promovisanja ideje jačanja tradicionalnih veza sa Rusijom, institucionalno saraduje i podržava ruske organizacije u Srbiji i regionu.

Prva u redu takvih organizacija je upravo *Ruski institut za strateška istraživanja* čije je predstavništvo u Beogradu otvoreno krajem oktobra 2013. godine. Na ceremoniji otvaranja govorili su: ispred SPC vikar Patrijarha srpskog episkop lipljanski **Jovan**, koji je blagoslovio početak rada predstavništva, zatim

Venjamine Striga (u sredini)
i Leonid Rešetnjikov (desno)

predsjednik Centra za ruske studije i profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu **Miroslav Jovanović**, osnivač humanitarne organizacije *Naša Srbija*, **Mlađan Đorđević**, naučni saradnik RISI iz Moskve, Nikita Bondarev i direktor predstavništva RISI u Beogradu **Aleksej Timofejev**, koji je bio i domaćin svečanosti.

Sa planovima RISI-ja prisutne je upoznao Bondarev i istakao da Rusija ne namjerava da prema Srbiji primenjuje *meku silu*, već da se radi o projektu jačanja i produblivanja saradnje na zajedničkim duhovnim i istorijskim osnovama i podudarnosti interesa.

Iste godine (11. oktobar) u Moskvi je kao rezultat posjete Rešetnjikova Republici Srbiji, Republici Srpskoj i Crnoj Gori ranije te godine (jun), potpisan Ugovor o saradnji između NVO *Naša Srbija* i RISI. Ugovor koji su ispred dvije organizacije potpisali Mlađan Đorđević i Leonid Rešetnjikov predviđa saradnju u sprovođenju istraživačkih projekata, organizovanju naučnih foruma, konferencija i okruglih stolova, izdavanju publikacija te intenziviranje saradnje perspektivnih srpskih i ruskih mladih naučnika iz oblasti međunarodnih odnosa, ekonomije i kulture.

Rešetnjikov je ostao upamćen po legitimizaciji srpske velikodržavne ideje, koja je prema njegovim riječima uporedna ruskom iskustvu: *Iako bismo svi želeli stabilnost, one [granice] su privremene jer su veštački nametnute spolja, na štetu srpskog naroda. On je podjeljen, slično kao i ruski. Izvan Rusije živi 25 miliona Rusa i oko toga se i vodi sukob u Ukrajini pošto su i tamo granice veštačke. Takve mogu postojati neko vreme, jer ne možete veštački podeliti jedan narod. Nemački narod je bio podjeljen, i šta god mi o tome mislili, na kraju je uspeo da se ujedini. Isto tako i srpski narod, ili bilo koji čovek kome vežete ruke, teži da se odveže i oslobodi. To nije proces koji se završava za godinu ili deset, ali će se neizbežno završiti.*⁹¹

Rešetnjikova je Milorad Dodik 2015. godine, povodom Vidovdana – krsne slave Vojske Republike Srpske i Trećeg pješadijskog (RS) puka Oružanih snaga BiH, odlikovao Ordenom Njegoša I reda za priznat rad i zasluge, kao i lični doprinos u razvoju naučne i kulturne saradnje između Ruske Federacije i Republike Srpske, čiji značaj ima šire razmjere u afirmaciji Republike Srpske. Tada su za doprinos stvaranju, afirmaciji, razvoju i saradnji sa Republikom Srpskom odlikovani i pomoćnik ruskog predsjednika **Igor Ščogoljev** (Orden zastave Republike Srpske sa zlatnim vijencem za rad i izvanredne zasluge u poslijeratnom razvoju Republike Srpske i za

lični doprinos razvoju političkih, kulturnih i duhovnih veza između RF i RS), biznismen i osnivač Fonda Sv. Vasilija Velikog Konstantin Malofejev (Orden Njegoša I reda za poseban doprinos u razvoju privrede i humanitarne saradnje između RF i RS i za rezultate i dostignuća od šireg značaja i razmjera u afirmaciji RS), predsjednik Međunarodnog saveza Nasljednici pobjede **Valerij Kaljakin** (Orden Njegoša I reda za priznat rad i zasluge i lični doprinos u širenju saradnje Veterana RF i Veterana RS), **Denis Davidov** (Orden Njegoša III reda za poseban doprinos u razvoju saradnje u oblasti informatike između RF i RS).

■ Milorad Dodik i Leonid Rešetnikov

Rešetnikov je u medijima dovođen u vezu sa pokušajem prevrata u Crnoj Gori oktobra 2016. godine pa se u tom kontekstu tumačila i njegova smjena sa pozicije direktora RISI-a u januaru 2017. godine, što je on u više navrata demantovao.⁹²

TV *Cargrad*, koja je u vlasništvu Malofejeva često je kao glavnog gosta imala Rešetnikova, koji je prostor koristio za napade na tadašnje vlasti u

■ Leonid Rešetnikov i mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije 2014. godine u Beogradu

Podgorici. Leonid Rešetnikov je govoreći u emisiji *Ruski odgovor – rat u Crnoj Gori*, naveo da u Crnoj Gori može doći do krvoprolića.

Mediji su pisali i o njegovom ranijem susretu sa mitropolitom crnogorsko-primorskim Amfilohijem, prilažući fotografiju koja je prema navodima nastala u novembru 2014. godine.

Rojters je 2017. godine u članku *Istraživački centar povezan sa Putinom izradio plan uticaja na američke izbore 2016. – dokumenti* ponudio uvid u strategiju i metode ruskog djelovanja čiji je cilj, kako se navodi, da preusmjeri izbore u korist Donalda Trampa i naruši povjerenje u američki izborni sistem.⁹³

Institutom trenutno rukovodi **Mihail Fradkov** koji je ukazom ruskog predsjednika od 4. januara 2017. godine na poziciji direktora zamijenio Leonida Rešetnikova. U zvaničnoj biografiji Fradkova navodi se da je obavljao niz najznačajnijih državnih funkcija, uključujući dužnosti premijera Ruske Federacije (2004–2007) i direktora ruske Spoljnoobavještajne službe (2007–2016).

FOND ZA PODRŠKU JAVNE DIPLOMATIJE GORČAKOV

Fond za podršku javne diplomatije Gorčakov osnovan je ukazom predsjednika Rusije **Dmitrija Medvedeva**, od 2. februara 2010. godine, kao jedinstveni mehanizam partnerstva između države i civilnog društva u spoljnoj politici Ruske Federacije, čime su stvoreni uslovi za intenziviranje međunarodnih aktivnosti ruskih nevladinih organizacija.

Opšti ciljevi *Fonda* svode se na razvoj sfere javne diplomatije i doprinos u formiranju povoljne spoljnopoličke slike Rusije u inostranstvu. U tom cilju organizuje naučne i obrazovne programe, tematske konferencije, okrugle stolove i forume, stručne rasprave i tribine.

Prema riječima ruskog ministra inostranih poslova **Sergeja Lavrova**, koji je i predsjednik Odbora povjerenilaca (Upravnog odbora) *Fonda*, tokom svog rada Fond je uspio da postigne zapažen uspjeh u podršci javnoj diplomatiji i dao značajan doprinos širenju međunarodnih kontakata domaćih neprofitnih organizacija.⁹⁴ U članstvu Odbora nalazi se veliki broj istaknutih pojedinaca, među kojima i pomoćnik predsjednika Ruske Federacije **Jurij Ušakov**, poslanik vladajuće Jedinstvene Rusije i šef *Rosotrudničestva* **Jevgenij Primakov**, bivši ministar spoljnih poslova Ruske Federacije **Igor**

Ivanov, predsjednik Upravnog odbora *Fondacije Sv. Andreja Prvozvanog i Centra nacionalne slave Rusije*, **Vladimir Jakunjin**.

U okviru Fonda postoji više programa koji su usmjereni ka određenim geopolitičkim prostornim cjelinama (*Kavkaski dijalog, Centralnoazijska škola*) među kojima je važno izdvojiti *Balkanski dijalog* pokrenut 2013. godine, čija je glavna svrha uspostavljanje dijaloga između stručnjaka i predstavnika naučne zajednice zemalja Balkanskog poluostrva. Najvažnije teme događaja čine: geopolitička situacija, trgovinske i ekonomske aktivnosti balkanskih zemalja, uloga medija u oblikovanju javnog mnjenja i političke kulture, savremeni bezbjednosni izazovi regiona.

Dvije srpske organizacije, *Srpski kod* i *Dostojanstvo*, uz finansijsku podršku *Fonda Gorčakov* i Ambasade Rusije u Beogradu, organizovale su i druge manje skupove regionalnog karaktera, uglavnom

u Srbiji, na kojima su učestvovali urednik portala *IN4S* **Gojko Raičević**, predsjednik parlamentarne stranke Prava Crna Gora Marko Milačić, srpski novinar **Tomislav Lovreković**, politički analitičar **Boško Vukićević** i Srđan Milić iz SNP-a.

Fond Gorčakov je tokom proteklih godina uspostavio saradnju i sa najvišim i najstarijim obrazovnim institucijama u Crnoj Gori. Tokom 2019. godine izvršni direktor *Fonda* i iskusni ruski diplomata (čija se politička biografija može pratiti uporedo sa političkim usponom Vladimira Putina) **Leonid Vladimirovič Dračevski** boravio je u Podgorici kako bi Istorijskom institutu Univerziteta Crne Gore (UCG) uručio zahvalnicu za doprinos razvoju crnogorsko-ruskih odnosa i razgovarao o pravcima buduće saradnje.⁹⁵ Ubrzo je uslijedila i reakcija direktora Istoriskog instituta UCG radi pojašnjenja saradnje sa *Fondom Gorčakov*, iz kojeg saznajemo da je Institut saradivao sa pomenutom institucijom na dva naučna projekta.⁹⁶

PARAVOJNE ORGANIZACIJE

BALKANSKA KOZAČKA VOJSKA

Balkanska kozačka vojska formirana je 11. septembra 2016. godine u Kotoru. Uniformisani kozaci i bajkeri koji su došli iz Rusije, proruskih djelova Ukrajine, Srbije i Crne Gore, boravili su ispred Crkve Sv. Nikole u Kotoru, gdje je liturgiju održao tadašnji kotorski paroh Srpske pravoslavne crkve **Momčilo Krivokapić**. Nakon propovijedi, odaslane su antizapadne poruke zamaskirane pravoslavljem i panslavizmom.

Među prisutnima bili su: general **Viktor Vladimirovič Zaplatin**, vrhovni ataman *Balkanske kozačke vojske*, koji je kao predstavnik Ruske Federacije preko 16 godina radio u Srbiji; kozački pukovnik (ataman Crne Gore) Slobodan Pejović, njegov zamjenik; kozački pukovnik (glavni ataman za Srbiju, Crnu Goru i Republiku Srpsku) **Vojslav Vidaković**; pop **Mijajlo Backović**, nekadašnji pripadnik 63. *padobranske brigade Vojske Jugoslavije*, veoma eksponiran u svim akcijama i operacijama SPC u Crnoj Gori; **Sergej Stepin** iz *Saveza dobrovoljaca*

Donbasa; **Vojo Gušić**, potpredsjednik *Boračke organizacije Republike Srpske* i **Miroslav Topalović**, koji je predstavljen kao bivši ratnik iz Republike Srpske.⁹⁷

Ataman Slobodan Pejović je 2016. godine NATO nazvao *kavezom* i osudio zvaničnu politiku Crne Gore koja je imala za cilj učlanjenje u Alijansu. Hije-rarhijski, *Kozački centar Crne Gore* je ogranak *Ambadorske kozačke stanice Svetosavska* u Srbiji, koja objedinjuje rad kozaka u Srbiji, Crnoj Gori i Republici Srpskoj. Predsjednik Upravnog odbora Matice Boke, a sadašnji gradonačelnik Tivta Željko Komnenović kazao je da *Balkanska kozačka vojska ima veze sa pravoslavnim jedinstvom i sa promocijom istorijskih veza Boke i Rusije*.⁹⁸ On je naveo da su *strahovi da bi kozačka vojska mogla da predstavlja prijetnju po bezbjednost Crne Gore neosnovani i da kozaci sigurno neće napasti Crnu Goru*.

Balkanska kozačka armija je potčinjena *Centralnoj kozačkoj vojsci Ruske Federacije*, koja je pod vođstvom Ruske pravoslavne crkve imala veliku ulogu u pregovorima tokom aneksije Krima 2014. godine.⁹⁹ Uoči dolaska u Kotor, bajkeri su najavili da

obilaskom pravoslavnih svetišta po Crnoj Gori, Grčkoj, Bugarskoj i Srbiji žele da ujedine narode pravoslavne vjere, u vrijeme kada *nevidljivi režiser pokušava da razbije pravoslavno bratstvo*, aludirajući na Zapad i NATO.

Crnogorsko pravosuđe je tokom istrage o pokušaju prevrata na dan izbora 2016. godine pokrenulo istragu i o eventualnoj umiješanosti *Balkanske kozačke vojske* u pokušaj terorističkog napada. Povodom toga oglasio se glavni ataman za Srbiju, Crnu Goru i Republiku Srpsku Vojislav Vidaković, koji je kategorično odbacio bilo kakvu povezanost sa osumnjičenima za planiranje terorističkih akcija u Crnoj Gori.¹⁰⁰ Takođe, ataman *Kozačkog centra Crne Gore* Slobodan Pejović je saopštio da kozaci nijesu učestvovali ni u kakvim nelegalnim aktivnostima, niti u bilo kakvom pokušaju državnog udara i da nijesu pozvani ni prozvani od strane nadležnih državnih organa u vezi državnog udara.¹⁰¹

Dobre odnose sa kozacima ima i doskorašnji predsjednik Opštine Berane, a sadašnji direktor Fonda za zdravstveno osiguranje, **Dragoslav Šćekić**, o čemu svjedoči gostoprimstvo koje im je ukazao 2016. godine, kada je naglasio tradicionalno dobre odnose sa Rusijom.¹⁰² Tom prilikom je general *Centralne kozačke vojske Rusije*, **Viktor Zaplatin**, veteran ratova u Pridnjestrovlju i Abhaziji, pozvao predstavnike Opštine Berane da posjete Rusiju.

Balkanska kozačka vojska potpisala je, 2018. godine, *Povelju o bratimljenju sa Boračkom organizacijom Republike Srpske*¹⁰³, a 2020. godine **Željko Čurović**, jedan od osnivača *Balkanske kozačke vojske* i predsjednik *Saveza Srba iz Crne Gore*, najavio je osnivanje ogranka za Republiku Srpsku. Važno je napomenuti da, iako u to vrijeme nije postojao njihov ogranak u BiH, kozaci predvođeni **Nikolajem Đakonovim** (učesnik na Krimu iz redova proruskih snaga) boravili su u Banjaluci pred izbore u Bosni i Hercegovini 2014. godine i prema ocjenama analitičara bili podrška kandidaturi Milorada Dodika za predsjednika Republike Srpske.¹⁰⁴

Prema istraživanju BIRN¹⁰⁵ *Balkanska kozačka vojska*, iako osnovana u Crnoj Gori, registrovana je u Srbiji. BIRN navodi da na stranicama Agencije za privredne registre piše kako udruženje, koje zastupa Vojislav Vidaković, nosi naziv *Savez kozaka Balkana* sa sjedištem u Beogradu i da je osnovano radi *afirmisanja kozačke kulture i tradicije kroz oživljavanje i predstavljanje kozačkog etnosa*.

Oko *Kozaka* na Balkanu okupljaju se i osobe koje su boravile na ukrajinskom ratištu ili su povezane

sa udruženjima boraca proruskih paravojnih formacija u Ukrajini. Na skupu u Kotoru uz *Noćne vukove*, osnivačkoj ceremoniji prisustvovalo je nekoliko osoba iz BiH. Jedan od njih je **Gavrilo Stević**, kojem se pred Sudom BiH sudi za boravak na ratištu u Ukrajini. Drugi bosanskohercegovački državljanin, kojeg je identifikovao BIRN BiH, je **Slavenko Kuzmanović**, koji je svjedočio na tom suđenju i rekao da je na skup u Kotoru putovao sa Stevićem i još najmanje dvije osobe, te da su putem razmjenjivali iskustva sa ukrajinskog ratišta.¹⁰⁶

Nepoznato je koliko članova *Balkanske kozačke vojske* trenutno ima, niti koliko je njih aktivno.

NOĆNI VUKOVI

Crnogorski ogranak *Noćnih vukova* je osnovan 1. septembra 2014. godine, sa sjedištem u Podgorici. Kao osnivači se navode Vukoman Bulatović (ovlašćeno lice), **Dragan Maraš** i **Željko Obradović**. U organizaciji NVO *Monterusija*, *Noćni vukovi* su, 9. maja 2015. godine, predvodili defile crnogorskih motociklista u okviru proslave *Dana pobjede*.¹⁰⁷ U tadašnjem saopštenju NVO *Monterusija* navodi se da će ta NVO pod pokroviteljstvom ruske Ambasade i *Rosotrudničestva* u naredna tri dana organizovati niz manifestacija u Baru, Budvi i Herceg Novom.

■ **Aleksej Galicki (drugi s lijeva) i Noćni vukovi**

Prema podacima sa njihovog sajta, ciljevi Udruženja su *njegovanje i čuvanje pravoslavne vjere, humanitarni rad, očuvanje multietničkog sklada, kao i promocija zdravih stilova života*. Njihov put se oslanja na pravoslavne vrijednosti i tradiciju predaka, žive po amanetu Svetog Petra Cetinjskog, a zemlja i

dom su im svuda gdje žive pravoslavni Sloveni. Njihova poruka je *Molite se Bogu i držite se Rusije*.

O povezanosti *Noćnih vukova* sa Srpskom pravoslavnom crkvom svjedoči činjenica da su se pripadnici ove organizacije nalazili u pratnji patrijarha SPC

Aleksandar Zaldostanov – Hirurg (lijevo) i Aleksej Galicki

Aleksandar Zaldostanov – Hirurg i patrijarh SPC Irinej

Irineja i ostalih crkvenih velikodostojnika tokom posjete Crnoj Gori, u oktobru 2018. godine. Tom prilikom su i privedeni i zadržani od strane cetinjske policije.

Iako *Noćni vukovi* tvrde da su ih spojili motori, patriotizam i pravoslavlje i ništa drugo, njihove aktivnosti ukazuju da su oni i *Balkanska kozačka vojska* dio iste mreže ruskog uticaja i propagande koju ruske vlasti razvijaju u mnogim djelovima svijeta i koriste kao sredstvo za postizanje ciljeva ruske spoljne politike. Premda Bulatović ne poriče da često posjećuju Rusiju, tvrdi da se nikada nijesu sreli sa predsjednikom Vladimirom Putinom ili nekim ruskim zvaničnicima.¹⁰⁸ Bulatović je takođe istakao da se predsjednik *Noćnih vukova Srbije Saša Saavić*, od samog početka zauzeo za njih, otvorio im mnoga vrata i na neki način bio spona između njih i Rusije.¹⁰⁹

Neke od aktivnosti *Noćnih vukova* su obilježavanje *Dana pobjede*, posjeta Ruskoj školi i vrtiću u Zagoriču u Podgorici¹¹⁰, proslava slave Vojske Republike Srpske, sa kozačkim atamanima i *Kozacima* išli su u posjetu Beranama i sjeveru Crne Gore, a prisustvovali su i večeri crnogorsko-ruskog prijateljstva koje su organizovali *Društvo crnogorsko-ruskog prijateljstva Petar I* i *Kozački centar Sveti Petar Cetinjski*, kao i predavanjima vladike Joanikija.

Interesantno je i pravoslavno moto-hodočašće *Ruski put* koje u zemljama Jadrana organizuju ruski *Noćni vukovi* i *Ruska federacija moto-turizma*. Put moto-hodočašća dug 3.000 kilometara prolazi Crnom Gorom, Italijom, Slovenijom, Hrvatskom i za cilj ima proučavanje istorijskog nasljeđa Ruskog carstva i pravoslavlja¹¹¹. U planiranju rute učestvuju predstavnici ambasada RF, RPC, pravoslavnih crkava, manastira i parohija Balkana i Jadrana, kao i organizacije sunarodnika.

Nesumnjivo je da je to prorusko udruženje navodno patriotski motivisanih bajkera, okupljenih oko pravoslavlja, dio mreže ruskog uticaja i propagande, kao i da je njegovo pojavljivanje i pojačano angažovanje povezano sa ruskim pritiskom na zemlje regiona. *Noćni vukovi* su *par ekselans* sredstvo za postizanje ciljeva ruske spoljne politike, uključujući i Balkan, te podudarnost njihovog osnivanja u Crnoj Gori i pojačane aktivnosti sa nekim aktivnostima ruske spoljne politike na Balkanu nije slučajno.¹¹²

VETERANI 63. PADOBRANSKE BRIGADE U CRNOJ GORI

Jedan od osnivača udruženja Veterani 63. padobranske brigade Vojske Jugoslavije, sveštenik SPC Mijajlo Backović, bio je organizator litija protiv Zakona o slobodi vjeroispovijesti, protiv koga je policija podnosila prijave. Backović je bivši pripadnik Vojske Jugoslavije, učesnik rata 1997–1999. i veteran 63. padobranske brigade.

U martu 2018. godine, Mijajlo Backović je dao ekskluzivni intervju za *Raša beyond (Russia Beyond)*, gdje je govorio o periodu kada je bio u sastavu 63. padobranske brigade Vojske Jugoslavije, ali i o aktuelnim rusko-crnogorskim odnosima. On je tom prilikom rekao da udruženja veterana 63. padobranske brigade iz Srbije, Crne Gore i Republike Srpske aktivno saraduju sa bratskim udruženjima iz Rusije, što pokazuju i vrlo česte posjete visokih delegacija, kako aktivnih vojnika tako i veterana iz Rusije. U intervjuu je istakao da ima kuma Rusa i mnogo prijatelja iz Rusije, koji znaju da narod Crne Gore nije uveo sankcije braći u Rusiji, već da je to uradila

odnarođena vlast u Podgorici. Da je Backović privržen Rusiji i predsjedniku Ruske Federacije Vladimiru Putinu govori podatak da je, prema vlastitim navodima, 2014. godine boravio u Moskvi i predsjedniku Putinu odnio na poklon plac u Grblju.¹¹³

Pored toga, nosilac je odlikovanja VDV OS RF – Воздушно-десантные войска Российской Федерации (Vazdušno-desantna Vojska Ruske Federacije), koje je dobio od general-majora **Aleksandra Salujanova**, bivšeg komandanta i veterana VDV, koji je boravio 2. oktobra 2016. godine na Miholjskoj prevlaci. Zauzvrat, Backović je, predstavljajući se kao predsjednik izvršnog odbora Udruženja veterana 63. padobranske brigade, uručio odlikovanje general-majoru Salujanovu.¹¹⁴ Backović je 13. septembra 2016. godine prisustvovao osnivanju *Balkanske kozačke armije u Kotoru*.

U junu 2020. snimljen je kako koordinira politički protest u organizaciji Demokratskog fronta u Budvi.¹¹⁵ U avgustu iste godine je neposredno pred parlamentarne izbore prokleo sve glasače tadašnje vladajuće koalicije zbog usvajanja Zakona o slobodi vjeroispovijesti.¹¹⁶

■ Mijajlo Backović u vojnoj uniformi

**RUSKA
PRAVOSLAVNA
CRKVA I
SRPSKA
PRAVOSLAVNA
CRKVA**

U historijskom kontekstu, ruska spoljna politika pokazuje čvrstu religijsku komponentu. U tom smislu, marginalizacija društveno-integrativne uloge crkve u periodu komunističko-socijalističke vladavine u Rusiji može se posmatrati prije kao otklon od stoljetnih bliskih odnosa države i crkve, premda je i u tom vremenskom okviru postajao podređen položaj crkve u odnosu na državu s obzirom na njenu instrumentalizovanu ulogu u spoljnoj politici i saradnju sa KGB-om. Putinovim dolaskom na vlast Ruska pravoslavna crkva (RPC) postala je jedan od ključnih instrumenata *meke moći* iz arsenala Kremlja, postajući *duhovno* lice ruske spoljne politike. Tačnije, pravoslavni ekspanzionizam postao je važan dio ruske spoljne politike u okviru koje se mogu identifikovati tri važna cilja:

- povratak pravoslavnih parohija u inostranstvu pod okrilje Moskvske patrijaršije;
- povratak nekadašnje crkvene imovine carske Rusije u inostranstvu;
- okupljanje šire grupe pristalica ruskog svijeta u inostranstvu, za koje se očekuje da će postati lojalni branioci politike Kremlja.¹¹⁷

Sinergično djelovanje državne vlasti i RPC u propagiranju tradicionalnih (duhovnih) vrijednosti sastavni je dio koordinisane *ofanzive* čiji je cilj podiranje univerzalnih ljudskih prava. Takav karakter ruske spoljne politike naročito je primjetan ukoliko se prate njene aktivnosti u okviru međunarodnih foruma – Generalnoj skupštini UN, Savjetu za ljudska prava UN, UNESCO-u, OEBS-u, Savjetu Evrope, gdje se insistira na poistovjećivanju ljudskih prava sa vrijednostima tradicionalnog pravoslavlja.¹¹⁸ Time se održava izvjesni ideološki kontinuitet sa sovjetskom politikom budući da su glavni ciljevi napada (demokratija, sloboda pojedinca, univerzalna ljudska prava) ostali nepromijenjeni.

Štaviše, može se konstatovati da sovjetski komunizam i rusko pravoslavlje dijele ruski nacionalizam i imperijalizam, antiliberalizam, duboko ukorijenjeni tradicionalizam i konzervativnost, odbojnost prema univerzalnim ljudskim pravima i duboku netrpeljivost prema zapadnim demokratijama.¹¹⁹ RPC je, tako, 2008. godine, formalizovala svoju kritiku univerzalnih ljudskih prava u dokumentu *Temelji učenja Ruske pravoslavne crkve o dostojanstvu, slobodi i ljudskim pravima (Основы учения Русской Православной Церкви о достоинстве, свободе и правах человека)*.¹²⁰ Jedan od mehanizama moskovske religijske diplomatije jeste i radna grupa za *razmjenu ocjena o različitim situacijama u određenim regionima svijeta u kojima postoje pravoslavni vjernici*, koju su 2011. godine osnovali Ministarstvo spoljnih poslova Ruske Federacije i Moskvska patrijaršija.¹²¹

RPC je postala uticajna institucija, posebno u postsovjetskim državama poput Bjelorusije, Gruzije, Kazahstana. Uloga koju je crkva imala tokom revolucije *Euromajdana* u Ukrajini najbolje ilustruje njenu zavisnost od zvanične Moskve. Ukrajinska pravoslavna crkva Moskvske patrijaršije (UPC-MP) – podređeni ogranak RPC u Ukrajini, aktivno je podržavala rusku aneksiju Krima i invaziju na istok Ukrajine 2014. godine. UPC-MP je radila na stvaranju paralelnih bezbjednosnih struktura u Ukrajini, poput *Kozaka*.¹²² RPC je koristila crkvu za miješanje u ukrajinske lokalne izbore u oktobru 2020. godine – sveštenstvo UPC-MP otvoreno je vodilo kampanju za prorusku opoziciju, a sveštenik UPC-MP, koji se zalagao za separatizam u Ukrajini, učestvovao je na lokalnim izborima u gradu Užhorod kao jedan od nosilaca liste proruske partije Opoziciona platforma – za život (Опозиційна платформа — За життя).¹²³ RPC takođe ostvaruje značajan uticaj na stavove vjernika i promoviše, makar indirektno, simpatije prema Putinovoj neoimperijalističkoj ideologiji.

Sveštenici RPC osveštavaju rusko naoružanje

Primjetno je da je vrh RPC, stavljanjem pitanja slobode vjeroispovijesti u Crnoj Gori u kontekst zbivanja u Ukrajini posredstvom medija, *pravoslavnu krizu* u Crnoj Gori koristio kao pogodan momenat za antizapadnu kampanju. Tako se u jednom od saopštenja RPC navodi: *Sve se to događa u srcu Evrope koja je proglasila, kao i Sjedinjene Države, princip odvajanja crkve i države! Dakle, princip sekularne države se lako krši za određene političke ciljeve, uključujući, naravno, borbu protiv Rusije.*¹²⁴

Jedan od novijih primjera (zlo)upotrebe pravoslavne crkve jeste njena posrednička uloga u ruskoj anti-NATO propagandi. Nakon agresivnih izjava iz Kremlja koji su crnogorsko članstvo u NATO-u okarakterisali kao *otvoreno suprotstavljanje*,

bezobzirno širenje i uvod u novi Hladni rat i nakon što je RPC javno izrazila zabrinutost zbog pristupanja Crne Gore u NATO, ubrzo slijedi saopštenje SPC u Crnoj Gori u kojem se ogleda ruski zahtjev – da o ulasku u Alijansu odlučuju građani na referendumu. Međutim, rizik od štetnog ruskog uticaja na Crnu Goru nije se smanjio ni nakon učlanjenja u NATO, već je vrlo izvjesno da je došlo i do njegovog jačanja.¹²⁵

Uticaj RPC na SPC nosi i rizik po evropsku bezbjednost. SPC se koristi kao sredstvo za destabilizaciju i učešće u političkom životu pojedinih država, što je dio taktike koja omogućava Kremlju da realizuje svoje ciljeve na Balkanu, krijući se iza maske religije, duhovnosti i zaštite pravoslavnih vrijednosti.

ODJELJENJE ZA SPOLJNE VEZE MOSKOVSKJE PATRIJARŠIJE

Glavna uloga u razvoju spoljnih kontakata RPC usmjerenih na očuvanje i jačanje pravoslavnog jedinstva povjerena je Odjeljenju za spoljne crkvene veze Moskovske patrijaršije čiji je predsjednik mitropolit volokolamski **Ilarion** (Alfejev). Uticaj tog sinodalnog odjeljenja i naročito šefa diplomatije (i drugog čovjeka) Ruske crkve u regionu prilično je intenziviran nakon usvajanja Zakona o slobodi vjeroispovijesti u Skupštini Crne Gore krajem 2019. godine, koji je RPC odmah osudila.

Mitropolit Ilarion, u više oglašavanja za ruske i srpske medije, pružio je podršku vjernicima SPC u *plemenitoj i svetoj borbi* koju vode protiv *diskriminativnog Zakona o slobodi vjeroispovijesti*, a zatim se i lično angažovao kroz učešće u internet litiji.¹²⁶ Tom prilikom je izrazio divljenje prema litijama koje je, prema njegovim riječima, pratio putem centralnih ruskih televizija i ocijenio da nije riječ o napadima na Srpsku crkvu u Crnoj Gori već napadima na kanonsko pravoslavlje, jer je posrijedi pokušaj nacionalizacije crkvene imovine i njenog prenošenja *na nekanonsku crnogorsku crkvu*. Govoreći o granicama crkvene jurisdikcije i duhovnim centrima, Ilarion je naglasio da se kanonsko ustrojstvo crkve i njena administrativna organizacija nikada nijesu poklapali sa administrativnim granicama država: *Ruska pravoslavna crkva – to nije samo Crkva Rusije. To*

je i Crkva Ukrajine, i Crkva Bjelorusije, i Crkva Moldavije. To je i Crkva baltičkih republika. To je Crkva i država Srednje Azije. (...) Isto tako i Srpska pravoslavna crkva ne postoji samo u Srbiji nego i u drugim državama.

Mitropolit volokolamski Ilarion i mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije

Drugom prilikom, za vrijeme posjete Srbiji, kada se sastao sa srpskim crkvenim i državnim rukovodstvom, Ilarion je nediplomatskim rječnikom poslao upozorenje predsjedniku Crne Gore Milu Đukanoviću da će, ukoliko ne revidira stav o formiranju *sopstvene raskolničke crkve*, proći kao bivši predsjednik Ukrajine **Petro Porošenko**.¹²⁷

Mitropolit Ilarion je često iznosio političke stavove u odnosu na prilike u Crnoj Gori, posebno uoči izbornog procesa 2020. godine. Osim političkih uputstava tadašnjim crnogorskim vlastima oko uređenja unutrašnjih odnosa, Ilarion je u jednom od svojih

javnih nastupa izjavio da je crnogorski ambasador u Moskvi pokušao da ga *lično ubijedi u valjanost Zakona o slobodi vjeroispovijesti*. Ministarstvo vanjskih poslova Crne Gore demantovalo je tada navode ruskog Mitropolita.¹²⁸

Interesantni su i njegovi stavovi i standardi u kontekstu zbivanja u Crnoj Gori i Bjelorusiji, koja se u izvjesnom smislu mogu posmatrati analogno. Dok su iz Moskovske patrijaršije aktivno podržavali protestne litije koje su poslužile kao teren za mobilizaciju glasačkog tijela tadašnjih opozicionih partija u Crnoj Gori, u odnosu na Bjelorusiju su stizale poruke kako sveštenstvo ne treba da se miješa u politiku.¹²⁹

SPC KAO POSREDNIK RUSKOG UTICAJA U CRNOJ GORI

O tome sa kolikom pažnjom se u Moskvi prate procesi u Crnoj Gori svjedoče, osim javnih nastupa mitropolita Ilariona, izjave najviših organa RPC – Svetog Sinoda i patrijarha moskovskog i sve Rusije **Kirila**, u čijim se javnim nastupima takođe mogu prepoznati politički tonovi. On je sredinom 2020. godine izdao saopštenje u kojem poziva crnogorski državni vrh da ukine *diskriminatorni zakon koji je uveo podjelu i raskol u crnogorsko društvo* i da zaustavi *progon kanonske Pravoslavne crkve u Crnoj Gori i pokušaj stvaranja „autokefalne crkve“ uz učesće lokalnih raskolnika*. Praveći analogiju sa situacijom u Ukrajini, Kiril je crnogorskoj vlasti spočitao kako su *gorki plodovi napada države na opštenarodne svetinje koje čuva crkva i uspostavljanja lokalne crkve vidljivi u toj državi*.¹³⁰

Srpska pravoslavna crkva prva se i jedina otvoreno stavila na stranu jedne od sukobljenih strana, i to na stranu Ruske pravoslavne crkve, u sporu koji dijeli globalnu pravoslavnu zajednicu od 11. oktobra, kada je Vaseljenska patrijaršija donijela odluku da prizna samostalnost Ukrajinske crkve.¹³¹ Kao što SPC podržava RCP u slučaju Ukrajinske pravoslavne crkve, tako i ruska crkva podržava srpsku kada je u pitanju Crnogorska pravoslavna crkva. Iako je u prošlom vijeku CPC, shodno Ustavu Crne Gore iz 1905. imala autokefalnost, ona danas nema podršku da je obnovi prvenstvo zbog snažnog uticaja i zajedničkog djelovanja SPC i RCP. Još 1992. godi-
ne mitropolit Amfilohije je pisao ruskom Patrijarhu

sa molbom da izbriše CPC iz registra autokefalnih crkava.¹³²

Na sličan način su i SPC i državni vrh odgovorili na dešavanja u Crnoj Gori, pritom promovišući crkvene dogme u javnom diskursu i zamagljujući granicu sekularizma u Srbiji.¹³³ Sredinom prošle godine srpski patrijarh **Irinej** je u svom obraćanju javnosti poradio crnogorsku vlast sa osmanskom i čak ustaškom, dok je predsjednik Srbije Aleksandar Vučić osudio miješanje Vlade Crne Gore u unutrašnje crkveno uređenje u Crnoj Gori, pritom se lično miješajući u unutrašnje stvari Crne Gore.

To, međutim, nije bio prvi put da srpski Patrijarh na neprimjeren način govori o položaju crkve i vjernika u Crnoj Gori. On je tokom zvanične posjete u julu 2018. godine uporedio položaj SPC i Srba u Crnoj Gori sa njihovim položajem u Osmanskom carstvu i za vrijeme ustaškog režima NDH.¹³⁴ Sličan *modus operandi* može se prepoznati i u nastupima patrijarha Kirila, poput onog u Ukrajini 2009. godine kada je jedan od glavnih ciljeva njegove posjete bilo suzbijanje želje za sticanjem nezavisnosti lokalne crkve.¹³⁵ Prilikom druge zvanične posjete u oktobru iste godine, dočekan na aerodromu od strane crnogorskog ogranka proputinovskog motokluba *Noćni vukovi*, Irinej je istakao da je Crna Gora *klasična srpska zemlja i srpska Sparta*.¹³⁶

Osim sprovođenja slične politike prema Crnoj Gori, značajne su i zajedničke aktivnosti i intenzivna

saradnja RPC i SPC, odnosno Rusije i Srbije, u oblasti duhovnog obrazovanja i realizacije zajedničkih humanitarnih projekata, kao i najave o zajedničkoj strategiji ponašanja crkava u vezi sa problemom *hrišćanofobije*, kao i spašavanju srpskog naroda i svetinja. U tom kontekstu valja posmatrati poruke sa više susreta patrijarha Kirila i Irineja, kada je sa obje strane istican značaj vjerskih, kulturnih i veoma tijesnih historijskih veza između dva naroda i dvije crkve, ali i upućivane političke poruke.

Tokom posjete Moskvi 2013. godine, patrijarh Irinej je zajedno sa ruskim kolegom riječima koje nije su u saglasnosti sa crkvenom praksom, političkim rječnikom kritikovao rukovodstvo Republike Srbije zbog politike prema Kosovu navodeći da je pod uticajem Zapada.¹³⁷

Uzvratajući gostoprimstvo, u novembru 2014. godine, mjesec dana nakon Putinove posjete Beogradu, patrijarh SPC Irinej se sastao sa ruskim patrijarhom Kirilom i episkopima među kojima je bio i mitropolit Ilarion. Prilikom trodnevne posjete, Kiril je sa crkvenim i političkim vrhom Republike Srbije razgovarao o razvoju programa pomoći RPC srpskim svetinjama na Kosovu, osvještavao spomenik ruskom caru Nikolaju II Romanovu, a uručena mu je i diploma počasnog doktora nauka Univerziteta u Beogradu.¹³⁸ Počasni doktorat je još ranije (2011) ova institucija dodijelila i ruskom predsjedniku Vladimiru Putinu.

Takođe je juna 2020. godine, tokom zajedničkog obraćanja sa ruskim ministrom inostranih poslova Sergejem Lavrovim, patrijarh Irinej zatražio državnu i crkvenu pomoć Rusije kako bi Srbija sačuvala Kosovo. Tada je Lavrov antizapadnom retorikom kritikovao promovisanje neoliberalnih vrijednosti i izrazio podršku SPC u *nedaćama u kojima se nalazi u Crnoj Gori* ističući da će se Rusija kao *čuvar tradicionalnih vrijednosti* uvijek boriti za interese pravoslavne crkve.¹³⁹ Na istom sastanku je podnijet

Sergej Lavrov i patrijarh SPC Irinej

izvještaj o radovima na Sabornom hramu u Beogradu, koje je finansirala Rusija.

U duhu saradnje i uzajamne podrške, ministar spoljnih poslova Republike Srbije **Nikola Selaković** posjetio je patrijarha Kirila u Moskvi u aprilu 2021. godine, ubrzo nakon što je u Beogradu ustoličen novi Patrijarh. Selaković je tada pružio uvjerenja ruskom Patrijarhu da novoizabrani srpski patrijarh Porfirije neće odstupiti od odnosa kakav su dvije crkve gradile za vrijeme patrijarha Irineja.

U političko-ideološku igru SPC u Crnoj Gori, početkom 2020. godine, uključili su se i predstavnici RPC u Ukrajini – mitropolit UPC-MP **Onufrije** i njegov vikar, episkop bariševski **Viktor Kocaba**. Prvo je, u januaru 2020. godine, prilikom posjete Crnoj Gori, Kocaba u društvu mitropolita Amfilohija služio moleban u crkvi Svete Trojice u Budvi nakon čega su sa sveštenstvom predvodili litiju u tom gradu. Zatim je, u februaru, u Podgorici boravio i ruski mitropolit u Ukrajini Onufrije, koji je takođe predvodio litije. Dolazak predstavnika RPC u Crnu Goru kako bi pružili podršku SPC u *borbi za odbranu svetinja* kao i poruke koje su tada uputili jasno ukazuju na postojanje određenih, historijskih i kulturoloških interesnih sfera na relaciji Rusija–Ukrajina, odnosno Srbija–Crna Gora.

Povodom posjete ruskog mitropolita u Ukrajini Onufrija Crnoj Gori u toku oštrog javnog sporenja izazvanog usvajanjem Zakona o slobodi vjeroispovijesti oglasila se Ambasada Ukrajine u Crnoj Gori koja je prenijela ranije izdato saopštenje Pravoslavne crkve Ukrajine (PCU) u kojem se navodi da mitropolit Onufrije nije opunomoćen da izražava stavove većine pravoslavnih vjernika Ukrajine, kao i da je neprikladno da predstavnik RPC u ime ukrajinskog naroda komentariše unutrašnja pitanja Crne Gore. U saopštenju se navodi i da je jedini vladika autokefalne PCU mitropolit **Epifanij**, koji ne namjerava da posjeti Crnu Goru.¹⁴⁰ Inače, RPC u Ukrajini, od 2019. godine, kada je PCU dobila autokefalnost, funkcioniše kao crkvena organizacija vjerna Moskovskoj patrijaršiji.

OLIGARH KONSTANTIN MALOFEJEV KAO VAŽAN IGRAČ RPC

Dio zakulisne mreže ruskih igrača na Zapadnom Balkanu je i Konstantin Malofejev, *pravoslavni tajkun* koji svoje aktivnosti blisko koordinira sa nosiocima ruske strategije za Balkan. Malofejev je osnivač

Fondacije Sveti Vasilije Veliki, najveće pravoslavne humanitarne organizacije u Rusiji sa prijavljenim budžetom od preko 40 miliona dolara. Ova fondacija održava dugogodišnju saradnju sa SPC, doprinoseći na taj način promovisanju ruske kulture i jezika. Srpski patrijarh Irinej je 2012. godine primio kadete *Fondacije Sveti Vasilije Veliki*, koji su pokazali interesovanje za dalji razvoj odnosa dvije institucije, uz poruku da *ostanu istrajni u njihovim studijama, vjeri i ljubavi prema domovini*.¹⁴¹

Malofejev je osnivač i vlasnik investicione kompanije *Maršal kapital partners (Marshall Capital Partners)*, koja veliki dio novca ulaže u telekomunikacije, medije i tehnologije. Pored ovog fonda on je i predsjednik Savjeta direktora televizijskih kompanija *Cargrad*, i član Upravnog savjeta neprofitne organizacije *Bezbjedna internetska liga*.

U izvještaju¹⁴² koji je sredinom 2019. godine objavio *Centar za strateške i međunarodne studije (CSIS)* iz Vašingtona, u kontekstu korišćenja SPC kao kanala za ruski uticaj u Crnoj Gori, navodi se da je riječ o ultradesničarskom oligarhu, osnivaču jedne dobrotorne fondacije, politički i finansijski povezanim sa Kremljom, koji blisko saraduje sa savjetnikom ruskog predsjednika **Vladislavom Surkovim**. Iz pozicije tumačenja metoda ruskog malignog uticaja koji, objašnjava se u izvještaju, pokušava da iskoristi svaku slabost i društvenu podjelu unutar države, navodi se i sljedeća izjava Surkova: *Strani političari govore o miješanju Rusije u izbore i referendum širom svijeta. Zapravo, stvar je još ozbiljnija: Rusija se upliće u vaš mozak, mi mijenjamo vašu savjest i ništa ne možete učiniti u vezi sa tim*.¹⁴³

U vezu sa biznismenom Malofejevim dovođeni su i navodni pregovori oko kupovine *Televizije Novi* iz Herceg Novog sa MCP koja je vlasnik tog medija, čime bi se značajno doprinijelo jačanju konzervativnih snaga i političko-propagandnom afirmisanju veza Rusije sa Crnom Gorom i zemljama regiona, prvenstveno Srbijom.¹⁴⁴

Pored bliskosti i saradnje Malofejeva sa liderima Demokratskog fronta, ruski oligarh je imao konekcije i sa mitropolitom Amfilohijem. Mitropolit Amfilohije je blagoslovio Malofejeva 2015. godine jer je finansirao i organizovao preko svoje fondacije *Fond Svetog Vasilija Velikog* donošenje *blagodatnog ognja* u Crnu Goru.¹⁴⁵

Važno je napomenuti da se Malofejev nalazi na spisku nepoželjnih osoba Ministarstva vanjskih poslova Crne Gore zbog djelovanja koja podrivaju ili

ugrožavaju teritorijalni integritet, suverenitet i nezavisnost Ukrajine. Malofejev se nalazi na listi ruskih državljana kojima je Evropska unija uvela sankcije zamrzavanja imovine i zabrane putovanja u zemlje EU, a tu odluku iz 2014. godine podržala je i Vlada Crne Gore.¹⁴⁶

MITROPOLIT AMFILOHIJE KAO VAŽNA LIČNOST PROMOCIJE INTERESA RPC

Simptomatično je i angažovanje ruske pravoslavne medijske mreže tokom protesta izazvanih vjerskim zakonom u Crnoj Gori. Mitropolit Amfilohije (Radović) predstavljen je kao *heroj* koji se suprotstavio crnogorskoj vlasti. Njegove proruske i antizapadne stavove do tada su prenosili pojedini konzervativni sajtovi od kojih jedan – *Pravoslavije (Православие)* vodi mitropolit **Tihon** (Ševkunov) koji ima reputaciju osobe bliske Vladimiru Putinu. Drugi – *Cargrad (Царьград)*, poznat i po antikampanji protiv predsjednika Đukanovića i strastvenom zagovaranju saveza pravoslavnih država, je pod kontrolom biznismena Konstantina Malofejeva za kojeg se smatra da je finansirao prorusku pobunu na istoku Ukrajine, zbog čega se nalazi na listi ruskih državljana kojima je EU uvela sankcije i zabranu putovanja.¹⁴⁷

Kada je riječ o ostalim ruskim konekcijama Amfilohija Radovića, treba istaći da je na najvišim adresama u Moskvi važio za jednog od najenergičnijih rusofila na Balkanu. Zagovaranje bliskih veza sa Rusijom i promovisanje njene pozitivne slike u svijetu, zatim njene istorijske uloge u Drugom svjetskom ratu (što je važna teza Putinove propagande), susreti sa proputinovskom organizacijom *Noćni vukovi* preporučili su Amfilohija za dobitnika visokih ruskih priznanja. On je 2001. godine, u Kremlju,

■ Patrijarh SPC Irinej i Leonid Rešetnjikov

odlikovan Ordenom Lomonosova, najvišim priznanjem Ruske akademije nauka. Dvije godine kasnije dobio je počasni doktorat Moskovske duhovne akademije, a 2014. Duhovne akademije u Sankt Peterburgu.¹⁴⁸

Sredinom 2016. godine Amfilohije je govorio na promociji drugog izdanja knjige *Vratiti se Rusiji* Leonida Rešetnjikova, tadašnjeg direktora *Ruskog instituta za strateška istraživanja* (RISI). Pored Amfilohija, na skupu su govorili i mitropolit tobojsko-tjumenski **Dimitrij Kapaljnjin**, zamjenik predsjednika Državne dume za Zajednicu nezavisnih država **Oleg Lebedev**, naučni savjetnik *Instituta za evropske studije* u Beogradu **Miša Đurković** i glavni i odgovorni urednik *Nove srpske političke misli* Đorđe Vukadinović. Izuzetno posjećena i medijski ispraćena promocija održana je u prostorijama Privredne komore Srbije u Beogradu, a neposredno prije njenog početka Rešetnjikov je dobio Orden svetog cara Konstatina od patrijarha Irineja za posebne zasluge za jačanje srpsko-ruskih veza.

Leonid Rešetnjikov i mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije na promociji knjige 2014. godine u Beogradu

Mitropolit tobojsko-tjumenski Dimitri, Leonid Rešetnjikov i mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije na promociji knjige „Vratiti se Rusiji“ 2016. godine u Beogradu

Mitropolit Amfilohije je bio jedan od govornika i na prvoj promociji knjige, takođe u Beogradu 2014. godine kada je, u uslovima međunarodnih sankcija Rusiji zbog aneksije Krima, kritikovao crnogorsku

vlast i proklinjao riječima: *Ko ne bio vjeran jednojezičnoj, jednokrvnoj Rusiji, dabogda živo meso od njega otpadalo, bio proklet tri puta i tri hiljade puta od mene. To je ono što je ostavio Sveti Petar Cetinjski svojim Crnogorcima, pa bi bilo dobro da i sadašnji predsjednik Vlade Crne Gore pročita ove riječi u trenutku kada po prvi put u istoriji zavodi sankcije Rusiji. (...) Đukanović je takvu odluku donio u ime Vlade, ali ne i u ime Crne Gore i Crnogoraca. Bilo bi tužno i smiješno da nije istinito. Sve smo mogli očekivati u Crnoj Gori, ali to nijesmo mogli očekivati.*¹⁴⁹

UTICAJ SPC NA SMJENU VLASTI I FORMIRANJE VLADE CRNE GORE

Nema sumnje da je moć SPC u Crnoj Gori velika, što je demonstrirano i na parlamentarnim i lokalnim izborima 2020. i 2021. godine,¹⁵⁰ kada je bilo očigledno da je podrška crkve i aktivna participacija njenih sveštenika i cjelokupne crkvene infrastrukture u izbornom procesu značajnoj mjeri opredijelila njihov ishod.

Nakon izborne pobjede tri ideološki i programski raznorodne koalicije ujedinjene oko jedinstvenog cilja – okončanja tridesetogodišnje vladavine Demokratske partije socijalista (DPS) 30. avgusta 2020. godine, mandat za sastav vlade je dobio direktni eksponent SPC Zdravko Krivokapić, nosilac izborne liste koalicije prosrpskih i proruskih desničarskih partija *Za budućnost Crne Gore*. Pod pokroviteljstvom Mitropolije crnogorsko-primorske SPC obavljen je i proces selekcije i izbora članova nove vlade, koje je Krivokapić simbolično nazvao apostolima, sugerišući na taj način i programska opredjeljenja i ciljeve svoje vlade. Iako je nova vlada crnogorskoj i međunarodnoj javnosti predstavljena kao ekspertska, uz najavu da će u svom radu biti vođena profesionalnim principima zasnovanim na načelu meritokratije, bilo je jasno da će njeni prioriteti i dinamika aktivnosti biti usklađivani sa interesima SPC u Crnoj Gori.

Naime, od samog početka je jasno da je većina članova Vlade izabrana pod direktnim ili indirektnim uticajem SPC, pri čemu je princip za izbor bio povezanost ili bliskost sa crkvenim strukturama i pojedinim sveštenicima po različitim osnovama. Vremenom, postalo je očigledno da nije riječ samo o poštovanju crkve kao institucije i religije koju ona propovijeda i praktikuje, već i o mnogo dubljoj povezanosti pojedinih Krivokapićevih

*apostola*¹⁵¹ koja se očituje i kroz rodbinske ili porodične veze, što sugerise da je nepotizam, a ne meritokratija, opredjeljivao određena imenovanja u novoj vladi Crne Gore.

Gotovo svi ministri u Vladi su direktno povezani sa SPC i njenim ispostavama u Crnoj Gori. **Vladimir Leposavić**, bivši ministar pravde i ljudskih i manjinskih prava, bio je pravni zastupnik Mitropolije crnogorsko-primorske, dok je za ministra ekologije, prostornog planiranja i urbanizma postavljen **Ratko Mitrović**, jedan od graditelja Hrama Hristovog vaskrsenja u Podgorici. Za ministarku zdravlja postavljena je načelnica Pulmološke klinike Kliničkog centra Crne Gore **Jelena Borovinić Bojović**, koja je liječila pokojnog mitropolita Amfilohija i čijoj je sahrani prisustvovala ne poštujući epidemiološke mjere. **Vesna Bratić**, ministarka prosvjete, nauke, kulture i sporta, bliska saradnica Zdravka Krivokapića i zagovornica *srpskog sveta*, jedan je od ključnih *vojnika* SPC. Takođe i ostali ministri u Vladi su svojim postupcima ali i stavovima, koje su javno iznosili, posebno isticali svoju privrženost SPC.

Veze između SPC i članova Vlade Crne Gore

Vlada Zdravka Krivokapića je sastavljena u formaciji koja omogućava SPC da u punom kapacitetu slijedi i ispunjava svoju agendu. Uprkos javno deklariranim principima i prioritetima, gotovo svi koraci ove Vlade su omogućili SPC da proširi svoj uticaj u Crnoj Gori, širom su otvorili vrata *srpskom svetu* i na taj način doveli u pitanje multietnički, građanski i sekularni karakter Crne Gore.

Bivši ministar pravde i ljudskih i manjinskih prava u Vladi Crne Gore Vladimir Leposavić, svojim radom i

stavovima o genocidu u Srebrenici privukao je najveću pažnju. Pod pritiskom domaće i stane javnosti, predsjednik Vlade Zdravko Krivokapić je bio primoran da pokrene postupak razrješenja ministra Leposavića, što je uzrdmalo već prilično labave odnose unutar Vlade i parlamentarne većine.

Inače, Leposavić nije potpuno nepoznat crnogorskoj javnosti. On je 2012. godine bio politički angažovan kao govornik na skupovima prosrpske nacionalističke partije *Srpska sloga*, **Dobrića Dedeića**.¹⁵² Tokom 2014. godine na skupovima Socijalističke narodne partije **Srdana Milića**, isticao se anti-NATO stavovima.¹⁵³ Od 2018. godine bio je pravni savjetnik Mitropolije crnogorsko-primorske i Eparhije budimljansko-nikšićke SPC i aktivno se borio za *odbranu pravoslavnih svetinja* i izmjene Zakona o slobodi vjeroispovijesti. Predstavljao je Srpsku pravoslavnu crkvu u Ujedinjenim nacijama u Ženevi, kao i na forumima OEBS-a i Savjeta Evrope. Takođe, bio je član ekspertskeg tima SPC u pregovorima sa prethodnom Vladom **Duška Markovića** o Zakonu o slobodi vjeroispovijesti.

Upravo je čvrsta povezanost sa SPC ključna referenca zbog koje je Leposavić postao ministar u Vladi Zdravka Krivokapića. U svom kratkom mandatu uspio je da izvrši dva bitna zadatka. Prvi, da izmijeni Zakon o slobodi vjeroispovijesti u korist SPC. Drugi, da učestvuje u izradi Temelnog ugovora koji Vlada Crne Gore treba da potpiše sa Srpskom pravoslavnom crkvom. Od kada je najavljeno potpisivanje, crnogorski čelnici su, pod pritiskom javnosti i medija da otkriju nešto više detalja oko cijelog procesa, davali samo kontradiktorne izjave praćene nerijetko šturim informacijama. Jedino što javnost trenutno zna jeste da bi Sporazum trebalo da bude potpisan u oktobru ove godine, ali ne i njegovu sadržinu.

Vladimir Leposavić se veoma snažno pozicionirao u krugovima desnice prosrpske orijentacije kao iskreni i beskompromisni zastupnik ideologije koja kroz matricu navodne ugroženosti srpskog naroda promovise velikodržavne ambicije Beograda podržane od SPC, koje ignorišu teritorijalni integritet, suverenitet i nezavisnost država u regionu Zapadnog Balkana, a crnogorski identitet i crnogorsku naciju vidi kao produkt komunizma.

Prijedlog, a zatim imenovanje Vesne Bratić za ministarku objedinjenih resora prosvjete, nauke, kulture i sporta u Vladi Zdravka Krivokapića, opravdano je na samom početku podstaklo skepsu i naišlo na protivljenje u crnogorskoj javnosti. Do tada društveno anonimna profesorica na više fakultetskih

jedinica Univerziteta Crne Gore, zavrijedila je pažnju istupima koji su ocijenjeni kao neprihvatljivi, imajući u vidu značaj i domete resora koji su joj stavljani u nadležnost.

Vesna Bratić se u crnogorskom medijskom prostoru pojavila u julu prošle godine, kada je grupa univerzitetskih profesora (njih 77) okupljenih oko ideje *odbrane srpskih svetinja*, obznanila početak rada nove NVO *Ne damo Crnu Goru*. U proglasu, tada predstavljenom javnosti, ističe se da će se ova NVO boriti protiv svih oblika diskriminacije, a posebno za poštovanje prava na slobodu ispovijedanja vjere, slobodu javne riječi, slobodu okupljanja i iskazivanja građanskog nezadovoljstva.¹⁵⁴ Od početka svog javnog djelovanja, organizacija izrasla iz pokreta litija nametnula se kao politički akter sa jasno profilisanom političkom orijentacijom. Tako se u apele koji je organizacija 10. jula 2020. godine uputila liderima opozicionih partija u Crnoj Gori, predočava značaj najšireg opozicionog okupljanja i konsenzusa kao modela za nastupanje na parlamentarnim izborima.¹⁵⁵

NVO *Ne damo Crnu Goru* (u kojoj je Vesna Bratić naslijedila direktorsku funkciju od Zdravka Krivokapića) za kratko vrijeme od svog osnivanja organizovala je nesrazmjerno veliki broj okruglih stolova na kojima su učestvovali predstavnici akademske i stručne zajednice, kao i sveštenstva SPC u Crnoj Gori, što otvara pitanje izvora finansiranja ove organizacije. Simptomatično je da je Vlada Republike Srbije u maju 2020. godine (neposredno prije predstavljanja ove NVO javnosti) podijelila jednokratnu novčanu pomoć od 1,64 miliona eura različitim udruženjima u Crnoj Gori, a da je za preciznu informaciju o kojim udruženjima je riječ javnost ostala uskraćena.¹⁵⁶

Za razliku od drugih članova aktuelne vlade, kontroverzni javni nastupi Vesne Bratić izazvali su kritiku i osudu jednog dijela civilnog društva i prije preuzimanja ministarske dužnosti, odnosno u vrijeme njene kandidature za tu poziciju. Kada je mandatar Zdravko Krivokapić predstavio prijedlog za sastav svoje vlade, sedam nevladinih organizacija koje se bave oblastima rada i rodne ravnopravnosti, otvorenim pismom su od Krivokapića zahtijevale da povuče kandidaturu Bratićeve zbog njene ranije izjave da se u Crnoj Gori žene vrlo često nalaze u onom položaju koje same odaberu iskazujući time, kako smatraju, neznanje i neosvijješćenost o položaju žena u savremenom društvu.¹⁵⁷ Osim toga, cjelokupan njen stav doživljen je kao glorifikovanje patrijarhata i svojevrsna osuda feminizma.

U peticiji koju je krajem novembra prošle godine potpisalo 150 kulturnih i naučnih radnika povodom formiranja nove vlade Crne Gore, uz podršku udruženja Crnogoraca u dijaspori, navodi se da je *odabir Vesne Bratić za ministra prosvjete, nauke, kulture i sporta bio motivisan njenim kleronacionalističkim stavovima, a ne stručnim i menadžerskim kvalifikacijama*. Takođe se konstatuje da niz njenih skandaloznih izjava nespojivih sa građanskim, sekularnim, antifašističkim i multikulturnim državnim karakterom, ukazuje na to da se preko Ministarstva, za čije čelo je predložena, nastoje urušiti temelji crnogorske državnosti, a crnogorski narod obespraviti i asimilovati.¹⁵⁸

Naime, Vesna Bratić je gostujući na srpskim medijima u Crnoj Gori i govoreći afirmativno o vlastitom srpskom nacionalizmu kao ljubavi prema sopstvenom narodu (koji, prema njenim riječima, duže vremena doživljava vještački diskurs u antisrpskoj kampanji) u prepoznatljivom maniru komentarisala *strah* od predstojećeg popisa u Crnoj Gori pritom izvodeći dihotomiju između etničkih Crnogoraca (*koji su i Srbi*) i onih koji su nastali kao produkt etničkog inženjeringa (*novocrnogorci, montenegrini, dukljani, milogorci*). Tada je ocijenila da se prema Srbima u Crnoj Gori koja *jeste sekularna i građanska, ali i srpska država* godinama vodi profašistička politika i da se u režimskim novinama neogebelsovski perpetuiraju diskurs *Srbi i građani*.¹⁵⁹

Brojne su i druge, neprimjerene i društveno neprihvatljive, na fundamentalističkim stavovima utemeljene izjave o *obnovi zavjetne kapele* na Lovćenu¹⁶⁰ (kuriozitet je da je upravo *kapelica* na Lovćenu dio vizuelnog identiteta NVO *Ne damo Crnu Goru*), *ženi četniku*, kao i izjava o tome da su poštovaoci SPC *postali siročići* nakon smrti mitropolita Amfilohija, koji je bio njen duhovni guru. Djelujući po matrici *srpskog sveta*, Vesna Bratić ima ulogu da kroz obrazovne i naučne institucije omogući djelovanje SPC i širenje ove ideologije.

Još jedan očititi primjer nepotizma i kadriranja SPC u Vladi Crne Gore je postavljanje Jelene Borovnić Bojović na mjesto ministarke zdravlja. Ne samo da je ministarkin suprug **Dragan Bojović**, poslanik Demokratskog fronta i potpredsjednik Demokratske narodne partije **Milana Kneževića**, nego je njen djever episkop buenosaireski i južno-centralnoamerički **Kirilo (Milan Bojović)**. Treći brat porodice Bojović, advokat **Radovan Bojović**, trenutno vrši funkciju sekretara u Ministarstvu ekologije, prostornog planiranja i urbanizma.

Ministar ekologije, prostornog planiranja i urbanizma **Ratko Mitrović**, koji je bio i direktor gradnje hrama Hristovog vaskrsenja u Podgorici, takođe ima rodbinske veze u MCP. Njegov brat, protojerej-stavrofor **Dragan Mitrović**, vrši funkciju starješine Hrama u Podgorici. Dragan Mitrović je u žižu javnosti došao nekoliko puta. Prvi put u julu 2020. godine, kada je nakon održanog molebana u Hramu Hristovog vaskrsenja u Podgorici uhapšen zbog kršenja epidemioloških mjera. Drugi put, krajem oktobra iste godine, kada je u medijima izašao snimak sa Odjeljena pulmologije u KCCG (pod rukovodstvom Borovinić Bojović) na kom se vidi Mitrović kako sa ostalim sveštenstvom, ljekarima i medicinskim osobljem ispraća posmrtnu ostatku mitropolita Amfilohija, iako se tada, prema tvrdnjama medija, liječio u KCCG od korona virusa. Treći i posljednji put, Mitrović je došao u žižu javnosti nakon nastupa na *TV Vijesti* 17. maja¹⁶¹, nakon čega je NVO *Mreža za afirmaciju nevladinog sektora* (MANS) nadležnom Osnovnom državnim tužilaštvu u Kotoru podnijela krivičnu prijavu protiv ministra ekologije, prostornog planiranja i urbanizma, i njegovog sina – **Matije Mitrovića**, zbog sumnje da su izvršili krivično djelo – građenje objekta bez prijave i dokumentacije za građenje.¹⁶²

Kada je 4. decembra formirana nova Vlada Crne Gore na čelo Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede imenovan je magistar **Aleksandar Stijović** iz Instituta za šumarstvo. Ministar Stijović se u prvim mjesecima svog mandata istakao nastupima u kojima je optuživao svoje prethodnike **Milutina Simovića** i **Petra Ivanovića** za navodne kriminalne aktivnosti i nezakonito trošenje novca.

Dok se ministar Stijović svojski trudio da u medijskim istupima diskredituje bivšu vlast i posebno bivše ministre poljoprivrede, i sam se našao na meti kritika MANS-a. Naime, on je u februaru posjetio farmu *Carević* u Krimovici, koja je u vlasništvu **Marka Carevića**, predsjednika Opštine Budva i funkcionera Demokratskog fronta, na šta je reagovao **Dejan Milovac** iz MANS-a. Milovac je ocijenio da je posjetom farmi *Carević* ministar poljoprivrede iznova afirmisao bezakonje i otimanje državne imovine kao recept za nezakonito lično bogaćenje na račun građana Crne Gore. Ipak, javno pružanje podrške *Careviću* i njegovom nelegalnom projektu na Krimovici nije jedini loš korak novog ministra poljoprivrede.¹⁶³

Takođe, on se, uprkos riječima premijera Krivokapića da niko od ministara u njegovoj vladi neće biti dio partija ili političkih pokreta, aktivno uključio u

predizbornoj kampanji u Nikšiću. Stijović je zajedno sa premijerovom savjetnicom za ekonomska pitanja **Gordanom Radović**, koja je čelnica pokreta *Ne damo Nikšić*, a koji je na izborima nastupio na koalicionoj listi *Mir je naša nacija*, u jeku predizborne kampanje u mjesnoj zajednici Grahovo predstavio razvojne projekte iz oblasti poljoprivrede. Ministarova posjeta nije naišla na pozitivne reakcije mještana Grahova.¹⁶⁴

Podrška *Careviću*, premijerovoj savjetnici *Radović* i *Leposaviću* ukazuju da ministar Stijović sa njima dijeli iste vrijednosti. Kao i oni, Stijović je veoma blizak Srpskoj pravoslavnoj crkvi u Crnoj Gori, o čemu svjedoči i njegova posjeta humanitarnoj organizaciji *Čojstvo* u svom rodnom gradu Beranama, koja je blisko povezana sa SPC.

Članovi humanitarne organizacije *Čojstvo* u posjeti Manastiru Đurđevi stupovi

MEDIJI

Nakon Putinovog izbora za treći predsjednički mandat, ruski Generalštab i obavještajne službe su 2012/13. godine uveli dezinformacije i propagandu kao dio bezbjednosne strategije i hibridnog ratovanja koja bi trebalo da podupre vojnu strategiju. Osjećajući da je pod napadom Zapada, rusko rukovodstvo je reagovalo koristeći sajber napade i dezinformacije kako bi se suprotstavilo zapadnoj *mekoj moći* i nadoknadilo konvencionalne strateške slabosti.¹⁶⁵ Propaganda koju Rusija plasira putem medija ima snažan efekat u našem regionu, posebno u tradicionalističkim sredinama u kojima se istorija ponekad naivno i pogrešno, a veoma često sračunato tumači, uz potenciranje tradicionalnih bratskih odnosa sa Rusijom. Visok nivo političke polarizacije u regionu Zapadnog Balkana i uplitanja politike u medije predstavljaju plodno tlo za maligne dezinformacione kampanje.

Srbija je glavni saveznik Rusije u ovom regionu i služi kao instrument ruske politike, pa je propaganda

Kremlja, pored domaćih ruskih i proruskih medija, zastupljena i u medijima u Srbiji. Narrative koje Rusija plasira o zemljama regiona, sa fokusom na Crnu Goru, ne prenosi samo *Sputnjik Srbija* već i drugi elektronski i štampani mediji u Srbiji. Na ovaj način, Moskva preko Beograda projektuje uticaj na Crnu Goru.

Mediji u Srbiji, i po ugledu na njih proruski i prosrpski mediji u Crnoj Gori, kroz svoje tekstove glorifikuju Rusiju i istovremeno negiraju sve zapadne vrijednosti, a često i na pogrešan način izvještavaju o Sjedinjenim Američkim Državama i Evropskoj uniji. Najtiražniji mediji u Srbiji učestvuju u izgradnji kulta ličnosti ruskog predsjednika Putina, a Rusiju predstavljaju kao prijateljsku i zaštitničku zemlju, kreirajući na taj način distorziju realnosti.

Mediji u Srbiji i Crnoj Gori, koji su pod uticajem Rusije, plasiraju vijesti koje se kroje po mjeri ruskih i srpskih interesa, a javnost u ove dvije države, ali i širom regiona, dobija sve manje pouzdane informacije.

RUSKI MEDIJI

Iako ruski uticaj u Crnoj Gori traje mnogo duže i to kroz upliv ruskog novca, interesovanje ruskih medija i vršenje propagande putem njih uočljivo je posebno tokom određenih važnih društveno-političkih događaja. Poziv Crnoj Gori za članstvo u NATO-u, koji je stigao 2015. godine, za Rusiju je bio znak da se intenzivnije aktivira. Cilj ruskih i proruskih medija bio je da promovišu službenu agendu Kremlja, koja je podrazumijevala protivljenje crnogorskom članstvu u NATO-u, kritiku na račun vladajuće strukture i podršku prosrpski i proruski orijentisanim političkim partijama.

Ruski mediji su najprije izvještavali o protestima iz 2015. godine u organizaciji opozicionog Demokratskog fronta, koji je zahtijevao ostavku vlade na čelu sa Milom Đukanovićem, ali je i mogućnost ulaska Crne Gore u NATO bila predmet njihovog interesovanja. Tako je u prostorijama *RIA Novosti* u Moskvi 26. oktobra 2015. godine održan okrugli sto *NATO ide na Balkan: Crna Gora, Makedonija, Srbija*, u organizaciji RISI i *Balkanskog centra za međunarodnu saradnju*. Poruka okruglog stola bila je da se ne smije dozvoliti ulazak Crne Gore u NATO, a učesnici su bili Nikita Bondarev, načelnik *Balkanskog*

sektora RISI-ja, Viktor Kolbanovski, direktor *Balkanskog centra*, Igor Damjanović, koordinator za međunarodnu saradnju udruženja *Ne u rat – ne u NATO*, i Venjamin Striga, zamjenik predsjedavajućeg *Koordinacionog centra ruske dijaspeore u Crnoj Gori*.¹⁶⁶ U novembru iste godine u pres centru državne *Parlamentarne gazete* u Moskvi je održan još jedan okrugli sto pod nazivom *Crna Gora. Mogućnosti za rješavanje krize. Politički dijalog*. Tom prilikom potpredsjednik Državne Dume Sergej Železnjak poručio je da u Crnoj Gori mora biti održan referendum o eventualnom ulasku u NATO, i da Rusija mora aktivno da se uključi u taj proces, a Milan Knežević i Andrija Mandić, koji su se uključili onlajn, tražili su otvorenu podršku Rusije u svojim protivljenjima ulasku zemlje u NATO.¹⁶⁷

Još intenzivnije izvještavanje nastavljeno je 2016. godine, tokom i nakon oktobarskih izbora i pokušaja prevrata čiji je cilj bio spriječavanje ulaska Crne Gore u NATO i dolazak na vlast proruskog Demokratskog fronta. Tokom parlamentarnih izbora 2016. godine Rusija je aktivirala medijsku propagandnu mašineriju koja je kao glavni narativ plasirala da je režim Mila Đukanovića blizu kolapsa i da stoga

anti-NATO bitka još nije izgubljena.¹⁶⁸ Moskovski list *Moskovski komsomolec* crnogorske izbore je okarakterisao kao kontroverzne, a samog Đukanovića je nazvao *diktatorom azijskog tipa, koji ne može biti prihvaćen u Evropi*. Uz to, česte se bile insinuuacije da Podgoricu čeka ukrajinski scenario.¹⁶⁹

Tokom procesa integracija Crne Gore u NATO, potezi Rusije su, pored zabrane uvoza proizvoda crnogorske kompanije *Plantaže* koja je u vlasništvu države i bojkota glasanja o ratifikaciji članstva u NATO-u u parlamentu 2017. godine od strane proruskih opozicionih partija, uključivali i diplomatske reakcije i napade medija na Vladu. Ali to nije bio kraj. U martu 2017. godine, ruska državna medijska kuća *Rasija 1 (Rossiya 1)* objavila je kratak dokumentarac tvrdeći da je Crna Gora *opasna za ruske*

turiste i da postoji visok rizik od oboljenja od zaraznih bolesti, ali i *da su plaže prljave*, da su *prisutna minska polja i politička nestabilnost* kao i da se *ruski državljani hapse iz nepoznatih razloga*,¹⁷⁰ što je *modus operandi* koji su tabloidi u Srbiji integrisali u svoj propagandni arsenal usmjeren protiv Crne Gore.

Uprkos nastojanjima Rusije da uz pomoć medija i širenja dezinformacija, kao sredstava *meke moći*, spriječi ulazak Crne Gore u NATO, Crna Gora je postala članica Alijanse 2017. godine. Takođe, snažna negativna kampanja ruskih medija tokom 2017. godine usmjerena na crnogorski turizam nije se pokazala kao uspješna, jer je u Crnoj Gori tokom 2017, 2018. i 2019. godine zabilježen veći broj noćenja iz Rusije nego 2016. godine.¹⁷¹

ZAKON O SLOBODI VJEROISPOVIJESTI U RUSKOM MEDIJSKOM PROSTORU

Usvajanje Zakona o slobodi vjeroispovijesti, koje je izazvalo nezadovoljstvo Srpske pravoslavne crkve i tadašnje opozicije i pokrenulo protestne litije, bila je važna tema u ruskom informativnom prostoru krajem 2019. i tokom 2020. godine. U vještački kreiranom *talasu* medijskih dezinformacija, manipulacija, narativa i iskrivljenog prikazivanja stvarnosti uočeni su već više puta viđeni obrasci kako u ponašanju pojedinih političkih aktera i centara moći tako i njihovoj medijskoj logistici koja je bila zadužena da stvori odgovarajuću atmosferu i da utiče na javnost.

U prilog tezi da su ruski mediji vodili ozbiljnu kampanju protiv Crne Gore nakon izglasavanja Zakona o slobodi vjeroispovijesti svjedoče i brojni naslovi: *Rekordan broj srpskih crkvenih branilaca izlazi na ulice Crne Gore, U Crnoj Gori policija je odbila da čuva povorke vjernika*¹⁷², *Kako se uništavaju ostaci jedinstva južnih Slavena, Nemiri u Crnoj Gori: usvojen kontroverzni zakon o crkvama, U Crnoj Gori na snagu stupa skandalozni zakon o crkvi i sl.* Situacija oko Zakona je, pored ovih senzacionalističkih i često dramatičnih naslova, poslužila za novu negativnu kampanju protiv predsjednika Mila Đukanovića i antizapadnu propagandu. U medijima se navodi da je Đukanović nekooperativan¹⁷³ i da ima jedini izlaz, a to je da podnese ostavku.¹⁷⁴

Koliko su mediji u Rusiji manipulirali ovom situacijom dokaz je i članak ruske agencije *TASS* u kojem se navodi da postoji sumnja da su Sjedinjene Američke Države nametnule ovaj kontroverzni Zakon Crnoj Gori.¹⁷⁵ U ovom kontekstu bitno je istaći i izvještavanje ruske televizije *Cargrad*, a koja u jednom od brojnih izvještaja navodi da Sjedinjene Države uklanjaju kanonsko pravoslavlje u Crnoj Gori uz pomoć mafije.¹⁷⁶ *Cargrad TV* navodi i da su Crnogorci neotuđivi dio srpskog naroda i da je antisrpski *crnogorski projekat* pozvan da uništi srpski identitet Crnogoraca.¹⁷⁷

Evropska služba za vanjske poslove u analizi pod nazivom *Dezinformacija zaoštava tenzije između Srbije i Crne Gore* iz februara 2020. godine konstatovala je da su dezinformacije u vezi sa Zakonom o slobodi vjeroispovijesti dovele do jačanja tenzija i otkriva da su među izvorima lažnog izvještavanja mediji sa sjedištem u Srbiji (neki od njih i u državnom vlasništvu), mediji na srpskom jeziku koji su u ruskom vlasništvu (*Sputnjik*) i neki portali čije je sjedište u Crnoj Gori.¹⁷⁸

IZBORI I PROMJENA VLASTI U CRNOJ GORI

Portal *Regnum* je u julu 2020. godine prognozirao da je u Crnoj Gori *totalitarna srednjovjekovna vlast nikad bliže krah*, te da opozicija, ukoliko bude saradivala, ima sve šanse za sticanje podrške naroda i pobjede na izborima, uprkos svim spletkama predsjednika Mila Đukanovića.¹⁷⁹

Odmah nakon završenih parlamentarnih izbora u avgustu 2020. godine, dok još uvijek nije bilo jasno ko će formirati vlast u Crnoj Gori, mediji Kremlja su izvijestili da se prozapadna Demokratska partija socijalista (DPS) našla na ivici poraza, a da je uspjehu opozicije doprinio stav oko Zakona o slobodi vjeroispovijesti, litije i podrška Srpske pravoslavne crkve – identičan narativ koji su promovisali srbijanski mediji. Državna novinska agencija *RIA Novosti* obratila je pažnju na ulogu Srpske pravoslavne crkve, ističući da opozicija svoj uspjeh duguje crkvi koja je preko protesta mobilisala birače. *RIA Novosti* navodi da su protesti protiv Zakona o slobodi vjeroispovijesti privukli veću pažnju građana nego protesti opozicije iz 2015/16. godine i protesti protiv pristupanja Crne Gore NATO-u 2017. godine.¹⁸⁰ Već u prvim reagovanjima naglašena je mogućnost da dođe do poboljšanja odnosa Rusije i Crne Gore i preispitivanja njenog evroatlantskog puta. *Parlamentarna gazeta*¹⁸¹ je dan nakon izbora prenijela stav politikologa **Sergeja Markova** koji je za televiziju 360 rekao da je za Rusiju opozicija mnogo bolja od sadašnje vlasti koja je pokušala da pogorša odnose sa Rusijom što je više moguće.¹⁸² Sličan stav imao je **Konstantin Kosačev**, tadašnji šef Odbora Savjeta Federacije za međunarodne poslove, koji je putem Fejsbuka izrazio nadu da će Crna Gora promijeniti svoj strateški kurs, te napustiti svoju antirusku orijentaciju.¹⁸³ Ovu njegovu poruku prenijeli su brojni ruski mediji, među kojima je i državna agencija *TASS*.¹⁸⁴ Moskovski list *Komercant* uoči ovih izbora objavio je članak u kome se navodi da članstvo Crne Gore u NATO-u i njen put ka Evropskoj uniji u velikoj mjeri zavise od rezultata glasanja. *Mnogi posmatrači ove izbore nazivaju novim referendumom o daljem razvoju zemlje*, navodi *Komercant*.¹⁸⁵ Ovakvim medijskim izvještavanjima i narativima ruski mediji pokušavaju da Crnu Goru udalje od Evrope i istovremeno približe Rusiji.

Ruski mediji su sa velikim interesovanjem pratili i aferu oko odavanja tajnih podataka u čijem

središtu se našao direktor Agencije za nacionalnu bezbjednost (ANB) **Dejan Vukšić**. U svojim izvještajima naglašavaju da je Vukšić *raskrinkao* tajne NATO-a¹⁸⁶ i legalnu rezidenturu CIA u Crnoj Gori¹⁸⁷. Tekst u kome se navodi da je Vukšić uklonio iskusne rukovodioce ANB-a, da je jedan od lidera DF-a Milan Knežević postao šef parlamentarnog Odbora za bezbjednost i član Vijeća za nacionalnu bezbjednost Crne Gore i da je došlo do promjena u Ministarstvu odbrane ruski portal *Взгляд* je objavio uz tendenciozan naslov *Proruske snage izvršile su čišćenje crnogorskih specijalnih službi*.¹⁸⁸ S tim u vezi, američka *Džejmstaun fondacija* (*The Jamestown Foundation*) je ocijenila da su, otvoreno se hvališući uspjehom Moskve u Crnoj Gori, ruski mediji dolili *ulje na vatru* u inače užarenoj situaciji.¹⁸⁹

Prilikom posjete Moskvi lidera Demokratskog fronta Milana Kneževića i Andrije Mandića u junu 2021. godine, Knežević je gostovao na radiju *Говорит Москва* kod **Olega Bondarenka** gdje je saopštio da Crnogorska pravoslavna crkva ne postoji i da on nikada neće priznati *lažnu državu Kosovo*. On je naveo da je opoziciona partija Mila Đukanovića zajedno sa Aleksom Bečićem i **Dritanom Abazovićem** izglasavanjem Rezolucije o Srebrenici, Srbiju, srpski narod i Srpsku pravoslavnu crkvu optužila za genocid, zbog čega je i nastupila ozbiljna kriza.¹⁹⁰

KATEHON

Veličanju sveslovenskog bratstva doprinio je portal *Katehon* koji je u vlasništvu ruskog oligarha Konstantina Malofejeva. Portal je osnovan radi povećavanja uticaja Kremlja u inostranstvu, vodi se iz Moskve, a 2015. godine je nudio i prevod odabranih tekstova za ciljnu grupu – Srbi u Crnoj Gori i Srbiji. Prema podacima iz 2017. godine u Upravnom odboru ovog portala bili su bivši direktor *Ruskog instituta za strateške studije* **Leonid Rešetnikov** i ruski ideolog novog svjetskog poretka **Aleksandar Dugin**.¹⁹¹

U izvještaju Stejt departmenta *Stubovi ruskih dezinformacija i propagandnog ekosistema* navodi se da su *Katehon* i njegov utemeljivač Malofejev

umiješani u izborni proces u Bosni i Hercegovini, u kupovinu medija u Grčkoj, Bugarskoj i Srbiji, ali i u pokušaj državnog udara u Crnoj Gori.¹⁹² I *Bellingcat* (*Bellingcat*) je pronašao *posljedične dokaze* da je Malofejev bio umiješan u neuspješni pokušaj puča u Crnoj Gori za vrijeme parlamentarnih izbora 2016. godine.¹⁹³ Poznato je da je u vlasništvu Malofejeva i TV *Cargrad* koja je tokom 2016. i 2017. godine u Moskvi emitovala intervju sa političarima Demokratskog fronta, između ostalog i sa jednim od lidera ovog saveza Andrijom Mandićem. Čest gost na TV *Cargrad* bio je i Leonid Rešetnikov koji je taj medijski prostor koristio za napade na vlasti u Beogradu i Podgorici.

CRNOGORSKI FAVORIT RUSKIH MEDIJA

Marko Milačić, predsjednik Prave Crne Gore, tokom 2016. i 2017. godine uživao je pažnju ruskih i prokremaljskih medija. Milačićevo često gostovanje na ruskim medijima u tom periodu poklapa se sa počecima njegovog političkog konvertitstva, između ostalog i kada je riječ o njegovom odnosu prema NATO-u. On je prešao put od nacionalnog Crnogorca i zagovornika evroatlanske Crne Gore, do etničkog Srbina i poslanika koji u Skupštini propagira srpstvo i pravoslavlje i zagovara najbližu moguću saradnju sa Rusijom. Milačić je tokom 2016. godine kao lider *Pokreta za neutralnost* i čelnik organizacije *Otpor beznađu* gostovao na ruskoj televiziji RTVi i TV CTBY gdje je govorio na temu *NATO donosi nestabilnost svijetu*. On je 21. maja 2016. godine gostovao na ruskoj televiziji *Lajf* (*Life*) povodom obilježavanja Dana nezavisnosti Crne Gore za koji je rekao da se ne može proslaviti, jer je na vlasti kriminalna elita koja Crnu Goru gura u NATO. *Njus front* (*News front*) je 2017. godine objavio obraćanje Milačića tokom *Referendumskog karavana*. Milačić je iste godine plašio novinare ruske državne televizije crnogorskim kriminalom koji odvrća turiste od Crne Gore. U istom videu svoj komentar dali su i **Dražen Živković**, urednik portala *Borba* i TV *Prva*, i Igor Damjanović, dopisnik portala *Balkanist* i predsjednik NVO *Besmrtni puk*. Milačić i Damjanović su potpisani kao *stanovnici Budve*, što predstavlja još jedan u nizu lažnih i spornih izvještaja ruskih

medija o ovdašnjoj situaciji. Iste godine ruska agencija *Sputnjik* objavila je oko 30 članaka o aktivnostima Milačića. Analizom Fejsbuk profila Milačića utvrđeno je da je tokom 2017. godine gostovao i davao izjave za ruske televizije *Rasija 1* (*Россия 1*), *Raša tudej* (*Russia Today*) i informacionu agenciju *EA Dejli* (*EADaily*). Nakon osnivanja partije 2018. godine, Prava Crna Gora je saopštila da su vodeće ruske informativne agencije (*ITAR-TASS*, *RIA novosti*, *TV Cargrad* i redakcija *Fonda strateške kulture*) izvještale o osnivanju ove partije.¹⁹⁴ Tokom 2015, 2016 i 2017. godine Milačić je bio dopisnik *Sputnjika Srbije*, a pisao je o kampanji domaćih političara i stranih diplomata za članstvo u Alijansi, lošim posljedicama ulaska u NATO, antivladinim protestima u organizaciji Demokratskog fronta.

RUSKI I PRORUSKI MEDIJI U SRBIJI

SPUTNJIK

Ruska državna medijska grupa *Rusija sevodnja* (*Rossiia Segodnya*) u novembru 2014. godine pokrenula je svoj portal i radio – *Sputnjik*. Od tada se brend proširio i danas nudi vijesti na više od 30 svjetskih jezika. Kao i *Raša tudej* (*Russia Today*) i *Sputnjik* neprekidno promoviraju narative protiv Zapada.

Sputnjik je svoju redakciju u Beogradu otvorio 2015. godine i predstavlja stub prokremlajskog djelovanja i uticaja u regionu, a kao takav u velikoj mjeri je fokusiran na Crnu Goru. Pružajući sadržaje na ćirilici i latinici, kao i zbog sličnosti jezika, *Sputnjik Srbija* doseže brojnu publiku širom Zapadnog Balkana.

Glavna i odgovorna urednica *Sputnjika Srbija* je Ljubinka Milinčić, publicista, novinar i prevodilac, koja je dugo godina živjela i radila u Rusiji, prvobitno kao ataše za kulturu, a kasnije kao dopisnik *RTS-a*, *NIN-a* i *Tanjug*. Zbog rodbinskih veza, Milinčić je lideru Prave Crne Gore Marku Milačiću omogućila prostor na ovom mediju, gdje je on u više navrata iznosio stavove protiv tadašnje vlasti u Crnoj Gori i NATO-a. Pored Milinčićeve važnu ulogu u širenju ruske propagande putem ovog medija imao je i preminuli ambasador Srbije u Rusiji Miroslav Lazanski koji je u svojoj emisiji *Na nišanu Lazanskog* veličao Rusiju, predsjednika Putina, rusko naoružanje, a degradirao Zapad i zapadne vrijednosti. On je takođe omogućio medijski prostor Milačiću u svojoj emisiji.

Digitalni forenzički centar, u saradnji sa *Centrom izvrsnosti NATO za stratešku komunikaciju*, je analizirao narative *Sputnjika Srbija* u 2018. godini, kako bi se razumjele poruke ove medijske kuće koje targetiraju države Zapadnog Balkana, Evropsku uniju i NATO. Kad je riječ o Crnoj Gori, fokus članaka je na etničkom porijeklu, istorijskom revizionizmu, antirpskoj diskriminaciji, članstvu Crne Gore u NATO-u i putu države ka Evropskoj uniji.¹⁹⁵

PROVLADINI TABLOIDI

Tabloidi bliski predsjedniku Srbije Aleksandru Vučiću i vladajućoj srbijanskoj *garnituri* takođe su prepoznati kao proruski mediji. U tom kontekstu se izdvajaju *Novosti*, *Informer*, *Kurir*, *Srbija danas*, *Alo*, *Blic* i *Telegraf*, deklarirani kao apsolutni rekorderi

u kršenju novinarske etike i standarda *Savjeta za štampu Srbije*, a od Tvitera označeni kao mediji na čiju uređivačku politiku direktno utiče vlada Srbije. Iako se vlast u Srbiji deklarativno zalaže za proevropski put, na osnovu sadržaja pomenutih tabloida može se steći sasvim drugačiji utisak, jer on obiluje negativnim izvještavanjem o EU i NATO-u, a s druge strane pozitivnim slikama o Rusiji i njenom predsjedniku Vladimiru Putinu, koji je predstavljen kao zaštitnik Srbije i srpskih interesa.¹⁹⁶ Uzevši u obzir navedeno, značajno je ukazati na veliku čitanost navedenih novina i portala, kako u Srbiji tako i u Crnoj Gori. Naime, u Srbiji je *Kurir* rangiran kao drugi portal po čitanosti na osnovu statistike *Similarweb* (*Similarweb*), dok je portal *Alo* na petom mjestu.

Intenzitet izvještavanja o Crnoj Gori se pojačao nakon njenog pristupanja NATO-u, a dostigao je svoj vrhunac usvajanjem Zakona o slobodi vjeroispovijesti a kasnije i sa litijama religijsko-političkog karaktera. Čitav niz srbijanskih medija postao je kreator i filter za kanalisane nekoliko prijetjećih narativa u naš medijski prostor. Umjesto da doprinesu smirivanju osjetljive situacije u crnogorskom društvu, mediji su je dodatno podgrijali svojim izvještavanjem. Politički sukob između državnih institucija u Crnoj Gori i Srpske pravoslavne crkve, usvajanje Zakona o slobodi vjeroispovijesti, pandemija korona virusa i izbori su ključni događaji praćeni velikim brojem narativa u srbijanskim medijima, koji su često pronalazili put do ruskih kolega.

Medijska hajka posebno dolazi do izražaja uoči ljetnje turističke sezone. Zbog važnosti turizma kad je riječ o nacionalnom dohotku i velikog interesovanja srpskih državljana za odmor u našoj državi, turizam se visoko kotira kao tema o kojoj mediji u Srbiji šire dezinformacije. Veliki broj članaka srpskih medijskih kuća karakteriše Crnu Goru kao skupu i nedovoljno bezbjednu destinaciju sa prljavim plažama i agresivnim stanovništvom, objavljujući naslove poput: *Turisti masovno otkazuju letovanje u Crnoj Gori*¹⁹⁷ i *Iz plićaka izašla i krenula ka ljudima; snimljena zmija na punoj plaži u Buljaricama*¹⁹⁸. Upravo je ovo matrica po kojoj je Rusija 2017. godine radila negativnu kampanju i prikazivala Crnu Goru kao nebezbjednu destinaciju u nadi da će na taj način spriječiti ulazak Crne Gore u NATO.

Takvo izvještavanje je dovelo do ozbiljnih predrasuda o Crnoj Gori, njenim građanima i institucijama

među velikim brojem građana Srbije, ali i Crne Gore, kada se uzme u obzir da je čitalačka publika ovih portala brojna i u našoj državi. Iz navedenog je očigledno da srbijanski mediji posvećuju veliku pažnju Crnoj Gori, naročito od 2017. godine, ali na ekstremno senzacionalistički i zapaljiv način, vrlo često izvlačeći informacije iz konteksta, kršeći novinarsku etiku i moralni kodeks.

VOSTOK

Za razliku od većine proruskih i ruskih portala, primjetno je da portal *Vostok* ne obiluje senzacionalističkim naslovima, što ne umanjuje činjenicu da je veoma aktivan u širenju proruskog i anti-NATO sentimenta. Do te mjere da je Fejsbuk blokirao stranicu tog portala zbog objavljivanja članaka o godišnjici NATO intervencije na SR Jugoslaviju, na šta je reagovala i portparolka Ministarstva vanjskih poslova Ruske Federacije Marija Zaharova izjavivši da je riječ o političkoj cenzuri koju sprovodi Zapad.¹⁹⁹ Tada je glavni urednik portala **Vanja Savićević** istakao da *Vostok* neće promijeniti svoju uređivačku politiku i da će nastaviti da objavljuje materijal o NATO agresiji.²⁰⁰ Inače, Savićević je boravio u Lughansku i Donjecku, a zabranjen mu je ulaz u Ukrajinu, o čemu svjedoči u studiji već pomenuti sajt *Mirotvorec*.²⁰¹ Poznat je, između ostalog, po svom intervjuu sa **Dejanom Berićem**, srpskim dobrovoljcem na ratištu u Donjecku, koji je takođe ličnost upitne biografije.²⁰²

Savićevićev rođeni brat **Saša Savićević** je bivši pilot Vojske Republike Srpske i veteran 63. padobranske brigade iz Niša, ali i predstavnik *Raša tudej (RT)* za Balkan i Afriku. On je devedesetih godina formirao rusko-srpsko bratstvo *Most: Moskva, Beograd i Banjaluka* a bio je i savjetnik deputata Dume u Komitetu za bezbjednost. On je u jednom intervjuu govorio o lošoj informativnoj poziciji Rusije na Balkanu, jer vijesti o Rusiji dolaze u Srbiju iz zapadnih medija, zbog čega je, između ostalog, i nastao portal *Vostok*.

Primjetno je da u rubrici *Region* na ovom portalu dominiraju članci o Crnoj Gori, dok je članaka o ostalim državama u regionu znatno manje. U posebnom fokusu izvještavanja su izjave lidera Demokratskog fronta, kao i dešavanja u Mitropoliji crnogorsko-primorskoj.

VIDOVDAN

Vidovdan je još jedan od prokremaljskih portala, bliskih Srpskoj pravoslavnoj crkvi a pogotovo određenim krugovima (episkopu bačkom **Irineju Buloviću**). Između ostalog poznat je po *hajki* na određene ličnosti SPC u Crnoj Gori, tačnije bivšeg rektora Cetinjske bogoslovije **Gojka Perovića**, ali i na premijera Zdravka Krivokapića i predsjednika Skupštine Aleksu Bečića, dok redovno prenosi izjave Demokratskog fronta, što na određeni način potvrđuje navode o bliskosti uredništva ovog portala sa predsjednikom Srbije Aleksandrom Vučićem. U kontekstu najnovijih dešavanja, odnosno potpisivanja Temelnog ugovora između Crne Gore i SPC i reorganizacije unutar MCP, taj portal je poznat po širenju *ekskluzivnih* informacija bez navođenja izvora. Portal *Vidovdan* širi narativ da je Gojko Perović, bivši rektor Cetinjske Bogoslovije, *vođa separatističke, autonomiške i ultracrnogorske struje u okviru MCP*, te je stoga zadatak mitropolita Joanikija da ga udalji.²⁰³ Čak su i procrnogorski mediji u Crnoj Gori prenosili ove vijesti pozivajući se na *Vidovdan*.²⁰⁴ Urednik portala je vjerski analitičar **Željko Injac**.

Saradnici ovog portala su takođe indikativni u kontekstu analize. Pored toga što pišu za *Vidovdan*, **Branko Radun** (koji je ujedno i jedan od glavnih analitičara *Nove srpske političke misli*) i **Dragomir Anđelković** su takođe i članovi *Centra za razvoj međunarodne saradnje*, organizacije poznate po anti-NATO tribinama i veličanju Rusije. Pored toga, saradivali su i sa ruskim *Fondom strateške kulture, tink tenk* organizacijom²⁰⁵. Radun²⁰⁶ i Anđelković²⁰⁷ redovno komentarišu i analiziraju političke prilike u Crnoj Gori.

FAKTI

Urednik portala *Fakti Đuro Bilbija* bio je dopisnik iz Moskve za *Večernje novosti* 13 godina, a pored toga, bio je i jedan od urednika dnevnog lista *Glas javnosti*.²⁰⁸ Danas *Glas javnosti* ne postoji u štampanom izdanju već isključivo u elektronskoj formi i poznat je po širenju ruskog narativa, lažnih vijesti i dezinformacija. U vrijeme predizborne kampanje uoči parlamentarnih izbora u Crnoj Gori 2020. godine, taj portal je prednjačio u širenju lažnih vijesti, o čemu je DFC ranije pisao.²⁰⁹

Bilbija 2011. godine pokreće svoj portal *Fakti*, koji njeguje agresivan proruski sentiment. Ta činjenica je najvidljivija u rubrikama i podrubrikama, među kojima se izdvajaju *Россия, Orthodox Point*,

Svetosavlje, Globočpor, Evroskeptici, Šiptari, Njegoševi Srbi, Mladić, Karadžić, Šešelj i slično.

Među kolumnistima ovog portala ističu se historičar Čedomir Antić, jedan od najistaknutijih zagovornika *srpskog sveta*, novinarka **Milijana Baletić**, u više navrata optužena za ratnohuškačko novinarstvo devedesetih godina, koja često piše i za portal *Vidovdan*, teoretičar zavjere **Milan Vidojević** i historičar i politikolog **Srđa Trifković** u čijoj sferi interesovanja su često političke prilike u Crnoj Gori.

Bilbija je zagovornik ideje da bi Srbija trebalo da sa Rusijom napravi isti savez kakav postoji između Izraela i SAD i kritičar je dominantno prozapadnog kursa za koji se Vlada Srbije deklarativno opredijelila.²¹⁰

BALKANIST

U kontekstu ruske propagande treba spomenuti i portal *Balkanist* koji je nastao 2018. godine, dok je srpska verzija ovog portala počela sa radom u decembru 2019. godine. *Balkanist* je prerastao u klub koji okuplja ruske političare, politikologe, historičare, eksperte i novinare čiji je život na neki način povezan sa balkanskim regionom. Analize o dešavanjima u Crnoj Gori za ovaj portal piše politički analitičar i zagovornik ruske politike Igor Damjanović, koji je u svojim tekstovima između ostalog tvrdio da su novinari u Crnoj Gori bili hapšeni na zahtjev Amerikanaca²¹¹ i da Crnu Goru očekuje *krvoproliće*²¹². Damjanović je zajedno sa osnivačem i urednikom *Balkanista*, Olegom Bondarenkom u aprilu 2021. godine gostovao u emisiji *Srpski svet* koju realizuje *IN4S*. Tom prilikom Bondarenko je rekao da je crnogorski kao i srpski narod prijateljski narod za Ruse, ali što se tiče događaja posljednjih deset godina ne može reći da je crnogorska vlast naklonjena Rusiji i da se odnosi prijateljski, i dodao da iako se vlast promijenila, situacija je ostala ista. *Kada se vlast u Crnoj Gori bude odnosila partnerski i prijateljski, možemo napraviti novi talas saradnje*, rekao je Bondarenko.²¹³ Očigledno je da mu podršku za moguću buduću saradnju pruža Igor Damjanović. Važno je napomenuti da za ovaj portal piše i Nikita Bondarev, rukovodilac grupe za balkanske zemlje *Ruskog instituta za strateška istraživanja* (RISI), koji se 2016. godine zalagao za organizaciju novog referenduma o državno-pravnom statusu Crne Gore na kojem bi bila preispitana odluka iz 2006. godine.²¹⁴

NJUZ FRONT

U kontekstu širenja ruskih narativa i dezinformacija značajnu ulogu ima i portal *Njuzfront* (*News Front*) koji od 2015. godine ima redakciju na srpskom jeziku. Ovaj portal je osnovan na Krimu i to s ciljem pružanja podrške ruskom pokušaju aneksije Krima. Prepoznat je kao jedan od najočitijih ruskih sajtova za plasiranje dezinformacija, što dokazuje i podatak da su njihove manipulativne taktike dovele do ukidanja njihovih naloga na društvenim mrežama početkom 2020. godine, među kojima su i nalozi srpske redakcije na Fejsbuku, Tviteru i Jutjubu.²¹⁵ Iako vlasnik ovog medija **Konstantin Knirik** tvrdi da se finansiraju donacijama njegove porodice i prijatelja²¹⁶, jedan od bivših zaposlenih je za njemačku publikaciju *Zeit* kazao da ruske službe bezbjednosti dodjeljuju sredstva koja čine dobar dio budžeta ovog medija²¹⁷. *EuvsDisinfo* tokom pandemije korona virusa analizirao je *Njuzfront* i otkrio brojne primjere dezinformacija i narativa, a među njima i jedan koji se tiče Crne Gore – *NATO nije briga za Crnu Goru tokom pandemije korona virusa*.²¹⁸ *Njuzfront* se nalazi i među brojnim ruskim sajtovima i institucijama koji su partneri *tink tenk* organizacije *One World* koja je izvještavala o parlamentarnim izborima u Crnoj Gori 2020. godine.²¹⁹

Novinarka *Njuzfronta* za Srbiju **Oksana Sazonova** u oktobru 2016. godine pred parlamentarne izbore u Crnoj Gori pisala je da je Milo Đukanović političar koji promovise NATO i plaši svoje stanovništvo Rusijom²²⁰. Godinu dana kasnije Sazonova je uradila intervju sa beogradskim advokatom **Goranom Petronijevićem** u kojem je bilo riječi o ulasku Crne Gore u NATO, ističući da NATO ne može ništa dobro donijeti Crnoj Gori i pokušaju državnog udara za koji je kazao da je insceniran.²²¹

NOVA SRPSKA POLITIČKA MISAO

Nova srpska politička misao (NSPM) je specijalizovani časopis za politikologiju, osnovan devedesetih godina, a danas ima i svoje elektronsko izdanje. Pored analiziranja političke situacije, jedna od glavnih djelatnosti je istraživanje javnog mnjenja, čiji je kredibilitet veoma često upitan. Ova organizacija nerijetko radi istraživanja i u kontekstu Crne Gore, a najpoznatiji slučaj je onaj iz 2015. godine kada se predsjednik NSPM, analitičar Đordije Vukadinović ogradio od istraživanja javnog mnjenja o društveno-političkim trendovima u zemljama regiona, izjavivši da on nije autor i da ne zna ko stoji iza

istraživanja već je samo zamoljen da ga predstavi.²²² Vukadinovićeve rezerve pojedini mediji su protumačili kao dio propagande Demokratskog fronta, odnosno, kao fingiranje u korist te političke organizacije. Iako ne postoji dokaz za te tvrdnje, činjenica je da postoje poveznice između Vukadinovića i pojedinih članova Demokratskog fronta. Naime, Vukadinović je član Odbora za odbranu lidera Demokratskog fronta Andrije Mandića, Milana Kneževića i ostalih optuženih za pokušaj državnog udara.²²³ Pored njega, članovi su i historičari Čedomir Antić i Aleksandar Raković, obojica poznati kao ekstremni zagovornici *srpskog sveta* i negatori crnogorske nacije. U tom smislu, Vukadinović je u više navrata širio dobro poznati narativ o ugroženosti srpskog

naroda od strane tadašnje crnogorske vlasti. *NSPM* je radila istraživanje i uoči parlamentarnih izbora u Crnoj Gori u avgustu prošle godine, a prema određenim navodima, naručilac je bio kontroverzni biznismen **Duško Knežević**.²²⁴

Vukadinović je 2016. godine bio na listi DSS-Dveri kao nestranački kandidat za narodnog poslanika i redovno je gostovao na tribinama desničarske i proruske stranke Dveri.²²⁵ Na jednoj od tribina u Čačku, na temu *Geopolitička pozicija Srbije između EU i Rusije u svetlu ukrajinske krize*, istakao je da je prošlo vrijeme kada je neko mogao da ima dilemu oko ulaska Srbije u EU, jer između EU i Rusije bira *mo Rusiju*.²²⁶

PRORUSKI MEDIJI U CRNOJ GORI

Iako u Crnoj Gori nema registrovane redakcije nekog od vodećih ruskih medija, to ne umanjuje značaj i efikasnost ruske propagande na ovom prostoru. Kada je u pitanju Crna Gora, ruska propaganda se širi preko domaćih medija koje su osnovali lokalni novinari, predstavnici proruskih organizacija ili simpatizeri prosrpskih i proruskih partija u Crnoj Gori.

Sadržaj koji se plasira u ovim medijima obiluje senzacionalizmom, dezinformacijama i lažnim vijestima i u direktnoj je korelaciji sa narativima koji se plasiraju iz Moskve i Beograda. U ovim medijima najčešće se može naći sadržaj koji veliča Rusiju i Vladimira Putina, u negativan kontekst stavlja Zapad, posebno NATO i potencira navodnu povezanost crnogorskog i ruskog naroda. Takođe, u ovim medijima se posebno ističe ugroženost srpskog naroda i SPC u Crnoj Gori, narativ na kojem počiva ideja *srpskog sveta*. Za veći dio ovih medija je karakteristična i podrška koju pružaju sadašnjoj vlasti u Crnoj Gori kao i negativan odnos prema bivšoj vlasti. Takođe, jasno je uočljiva njihova sinhronizacija sa medijima iz Srbije, koji su naklonjeni predsjedniku Srbije Aleksandru Vučiću i Srpskoj naprednoj stranci.

Proruski portali masovno su počeli da se pojavljuju u periodu kad je postalo izvjesno da će Crna Gora postati NATO članica. Tokom 2017. godine, kada je Crna Gora pristupila Sjevernoatlantskom savezu registrovano je nekoliko novih proruskih orijentisanih

portala – *Ujedinjenje*, *Nova riječ*, *Princip* i *Sedmica*. Zajednička karakteristika ovih medija bila je promocija službene politike Kremlja što uključuje protivljenje crnogorskom učlanjenju u NATO i Evropsku uniju, kritiku na račun tadašnje vladajuće strukture i podršku opozicionim partijama. Od ovih pet medija danas i dalje funkcionišu portali *Sedmica* i *Ujedinjenje* u nešto izmijenjenoj formi, pod nazivom *Srpsko ujedinjenje*. Vlasnici i osnivači ovih medija bili su izričiti da ih ne finansira Rusija.

Prema podacima iz 2017. godine portal *Sedmica* pokrenuo je novinar **Donko Rakočević**, koji je izjavio da su kulturološki više orijentisani ka Rusiji i generalno ka Istoku, ali da su u političkom smislu podjednako kritični prema Moskvi, EU i SAD. Portal *Ujedinjenje* promovisao je nacionalističke stavove svojih osnivača **Roberta Žižića** i Dobrila Dedeića. Žižić je bivši član crnogorskog ogranka Srpske radikalne stranke Vojislava Šešelja i visoki oficir *Balkanske kozačke vojske*, ogranka ruskog tradicionalnog vojnog pokreta. Takođe je osnovao i ultranacionalistički pokret Srpski odbor *Zavjetnici* u Crnoj Gori.²²⁷ Mišljenja je da je *Rusija jedini pravi, prirodni saveznik Crne Gore*. Neposredno pred lokalne izbore u Nikšiću Žižić je u medijima označen kao osoba koja ima pravo glasa u Srbiji i u Crnoj Gori, što je on demantovao i kazao da od 2012. godine ne glasa u Srbiji, ali da je ostao vjeran ideologiji srpskog nacionalizma.²²⁸ Dobrilo Dedeić, koji se i danas vodi kao glavni i odgovorni urednik portala *Srpsko*

ujedinjenje, je bivši član Srpske narodne stranke u Crnoj Gori. Jedan od razloga što je Dedeić osnovao ovaj portal jeste što je bio nezadovoljan radom ruske Ambasade u Crnoj Gori zbog toga što, po njegovom mišljenju, nije dovoljno promovisala ruske interese, anti-NATO i prosrpske stavove.

Informativni portal *Princip* je 2017. godine vodio **Vladimir Vuković**, tadašnji crnogorski novinar i saradnik nekoliko proruskih onlajn publikacija u Beogradu, koji je govorio da taj portal funkcioniše zahvaljujući čistom entuzijazmu njega i njegovih prijatelja. Prema podacima *Centra za istraživačko novinarstvo Crne Gore* (CIN CG), Vuković je pisao o diskriminaciji srpske zajednice u Crnoj Gori, o NATO i odnosima između Rusije i Crne Gore, a izjavio je i: *da sam ikada dobio pare od Rusije, to bih svima rekao i bila bi mi čast, ali nijesam*.²²⁹ Indikativno je istaći da je Vuković doskora bio konsultant u Ministarstvu prosvjete, nauke, kulture i sporta na čijem čelu se nalazi ministarka Vesna Bratić i da se našao u žiži javnosti nakon što vrijeđao novinara *RTCG Nebojšu Šofranca*.²³⁰

U crnogorskoj onlajn zajednici najznačajniju ulogu u promociji proruskih i prosrpskih vrijednosti i stavova ima portal *IN4S*, čiji je osnivač i urednik **Gojko Raičević**, koji se nalazi i na čelu NVO *Ne u rat - ne u NATO*. U sklopu svoje NVO Raičević se zalagao za obavezan referendum o ulasku Crne Gore u NATO²³¹, a s druge strane veličao Rusku Federaciju²³². Takođe, prisustvovao je i govorio na velikom broju anti-NATO skupova. Indikativan je skup održan u martu 2019. godine na Miholjskoj prevlaci u organizaciji NVO *Miholjski zbor, Bratstvo pravoslavne omladine Crne Gore, Besmrtni puk Crne Gore* i *Veterani 63. padobranske brigade*, a kojem su, između ostalog, prisustvovali i tadašnji zamjenik predsjednika Državne dume Rusije **Sergej Baburin** i predstavnik Ambasade Ruske Federacije **Sergej Fedoerenko**.²³³ Pored toga, Raičević je i jedan od osnivača *Srpske kuće* u Podgorici²³⁴ u čiju je izgradnju Srbija uložila 3,5 miliona eura.²³⁵ Raičević i urednik portala *Borba* i *TV Prva* Dražen Živković pozvani su na informativni razgovor u januaru 2020. godine zbog sumnje da su izvršili krivična djela izazivanje panike i nereda, jer su na svojim portalima objavili lažnu vijest da je došlo do eksplozije u Vili Gorica.²³⁶

Prema podacima registra nevladinih organizacija *IN4S* je osnovan 2009. godine, a pored Gojka Raičevića među osnivačima je i Vladimir Božović, sadašnji rektor Univerziteta Crne Gore. Božovićeva naklonost ka Rusiji uočljiva je u njegovoj izjavi da su *socijalizam i američki filmovi i muzika krivi*

što Crnogorci više nijesu većinom proruski Srbi. On takođe dijeli stavove Raičevića o NATO savezu ističući da su *NATO bombardovanja pored čisto „humanitarne“ funkcije, postala ključno oruđe novih geopolitičkih razgraničenja*. Božović i Raičević su zajedno boravili u Moskvi, o čemu svjedoči slika ispred Administracije predsjednika Ruske Federacije.

Vladimir Božović i Gojko Raičević ispred zgrade Administracije ruskog predsjednika u Moskvi

Portal *IN4S* svakodnevno objavljuje narative koji negiraju postojanje Crne Gore i crnogorskog identiteta, kao i zapadne vrijednosti, a u isto vrijeme promoviše Srbiju i Rusiju kao najvažnije partnere. *Agencija za elektronske medije Crne Gore* označila je *IN4S* kao jedan od portala koji vode opasnu kampanju po državu i inicirala je proceduru protiv ovog portala zbog govora mržnje.²³⁷ U junu 2020. godine počela je sa radom i redakcija u Beogradu kao i televizija *Nacionalna IN4S* čiji je cilj promocija srpskih tradicionalnih i kulturnih vrijednosti.²³⁸ Portal i televizija su prepoznati kao mediji koji aktivno vode propagandne kampanje dezinformacija, šire lažne vijesti, teorije zavjere i govor mržnje. I u izvještaju američkog Stejt departmenta, u kojem su predstavljeni stubovi ruske kampanje dezinformisanja, *IN4S* je označen kao dio takozvanog propagandnog ekosistema ruske dezinformacione kampanje.²³⁹

Iako ne u mjeri u kojoj to radi Gojko Raičević putem *IN4S*, Dražen Živković putem svog portala *Borba* takođe radi na promociji što boljih odnosa Rusije i Crne Gore, piše o diskriminaciji i ugroženosti Srba u Crnoj Gori i daje podršku prosrpskim partijama na političkoj sceni Crne Gore. Ta podrška uglavnom je usmjerena ka DF-u.

Osim ovih elektronskih izdanja postoji i štampano izdanje medija koji promoviše ruske vrijednosti i stavove, a to je *Ruska riječ* koja izlazi od 2016. godine kao mjesečni dodatak uz dnevne novine *Dan*.

Ruska riječ je okarakterisana kao neophodna protivteža crnogorskim medijima koji su na usluzi crnogorskom režimu (op.a. tadašnjoj vlasti u Crnoj Gori), i njegovom ideloškom i kulturološkom poretku. Nekadašnji glavni i odgovorni urednik Dana **Nikola Marković** rekao je da je ruska strana inicirala partnerski projekat i da obezbjeđuje sadržaj, a da su crnogorske novine zadužene za štampanje i distribuciju. Sadržaje iz oblasti kulture, društva, ekonomije i sl, priprema ruski medijski projekat Raša bijond (*Russia Beyond*).²⁴⁰ Očigledno se na ovaj način javnosti u Crnoj Gori žele približiti ruska tradicija i vrijednosti. Pored toga, od 2012. godine imaju svoje izdanje koje se objavljuje u okviru srbijanskih magazina *Politika* i *Geopolitika*.

Kada je riječ o televizijama, značajno je spomenuti *Srpska RTV* koja je tokom 2017. godine u tri termina prenosila informativne programe *Sputnjika* na srpskom jeziku. Tada je direktor televizije **Momčilo Vuksanović** kazao da je *sadržaj tih emisija globalnog karaktera, ali da se ponekad desi da imaju informacije i iz Crne Gore, odnosno to je ono što oni emituju i ništa nije specijalizovano za Crnu Goru*. On je dodao i da *ne postoji bilo kakav finansijski aranžman s tim u vezi nas i Sputnjika jer smo mi taj sporazum o preuzimanju njihovih informativnih emisija potpisali na našu inicijativu*.²⁴¹ Iako bi se iz Vuksanovićeve izjave moglo zaključiti da to što *Srpska TV* u Crnoj Gori emituje program *Sputnjik Srbija* nije od velikog značaja, neophodno je naglasiti da je i to jedan od načina na koji funkcioniše ruska propaganda i na koji se vrši uticaj na širu javnost.

Srpska televizija emituje 24 sata programa preko sva tri kablovska operatera u Crnoj Gori. U nedavno objavljenom promotivnom spotu koji je objavila *RTV Srpska* navodi se da imaju 900 sati informativnog programa i još toliko sati *najvažnijih aktuelnosti vezanih za srpski narod*. Pored redovnog, *Srpska radio-televizija* proizvela je na stotine sati programa posvećenog *veličanstvenim litijama*. Navodi se da je sve ovo *zasluga* Srpskog nacionalnog savjeta, a takođe se ističe i podrška koju Savjet dobija od predsjednika Srbije Aleksandra Vučića.

Nakon smjene vlasti u Crnoj Gori došlo je do promjene vlasničke strukture u pojedinim medijima. *Adria Management Services d.o.o.*, firma koju je 2012. godine osnovao **Bratislav Stoilković**, postala je 100% vlasnik radija *Jadran* iz Herceg Novog, odnosno 70% vlasnik televizije *A1*. Ono što je veoma uočljivo nakon promjene vlasničke strukture u *TV A1* i radio *Jadran* jeste privrženost ovih medija Demokratskom frontu. Osnivač firme *Adria*

Management Services Bratislav Stoilković se u medijima spominjao tokom predizborne kampanje za lokalne izbore u Nikšiću. Sredinom februara nikšićka policija je zaustavila vozilo poslanika DF-a **Mila Božovića**, u čijem društvu su se tada nalazili član SNS-a **Vladimir Mandić** i Bratislav Stoilković. Aktivisti SNS-a su tokom boravka u Nikšiću učestvovali i u predizbornoj kampanji.

Treba napomenuti da je nakon parlamentarnih izbora došlo i do promjene menadžmenta i uredništva *TV Prva*, koja je sada naklonjena novoj parlamentarnoj većini. Glavni i odgovorni urednik *Prve TV* za Crnu Goru je sada Dražen Živković, urednik portala *Borba*.

RUSKE OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE

Strukturalno preoblikovanje međunarodnog poretka po završetku Hladnog rata uslovalo je redefinisanje političke pozicije Ruske Federacije u novoj konstelaciji snaga i dugoročno revidiralo državni pristup konceptu ruske spoljne politike. Osjećaj historijskog poniženja događajima s kraja 20. vijeka, osjećaj ugroženosti usljed širenja zone NATO-a prema Istoku²⁴², kao i isključivanje iz post-hladnoratovske evropske bezbjednosne arhitekture, opredijelili su rusko rukovodstvo da umjesto politike *miroljubive koegzistencije* pribjegne otvorenoj konfrontaciji sa (pro)zapadnim državama.

Takav pristup spoljnoj politici zahtijevao je definisanje nove strategije hibridnog djelovanja (rata), u kojoj su linije između nivoa rata postale zamagljene. Njeni nosioci su, međutim, ostali nepromijenjeni – ruske obavještajne službe.

Obavještajni sistem Ruske Federacije, velikim dijelom naslijeđen od prethodne državne tvorevine i opterećen složenim organizacionim reformama, uspio je da se konsoliduje i izraste u snažan sistem koji će, uz RPC, ruske medije i organizacije, postati jedan od glavnih stubova savremene ruske politike prema inostranstvu.

Tokom godina Rusija se nije ustezala da koristi obavještajne agencije kao važan alat spoljne politike i hibridnog djelovanja, afirmišući subverzivne akcije kao sredstvo za postizanje geopolitičkih ciljeva. Stoga, obavještajnim službama Ruske Federacije nesumnjivo pripada važna uloga u obnovi globalnog ruskog uticaja i jačanju ruske države. Tome svjedoči veliki broj političkih imenovanja iz reda bivših pripadnika obavještajno-bezbjednosnog sistema.

Od aneksije Krima 2014. godine, tema ruskih obavještajnih službi čije je djelovanje usmjereno ka inostranstvu postala je globalna. U tome se naročito ističe rad dvije ustanove – Spoljne obavještajne službe i Vojne obavještajne službe.

Spoljna obavještajna služba ili SVR (*Служба внешней разведки – СВР*) osnovana je Ukazom ruskog predsjednika 1991. godine kao jedan od sukcesora sovjetskog KGB-a. Pravnu osnovu rada SVR čine Ustav Ruske Federacije, federalni i drugi zakonski akti kojima se reguliše rad federalnih službi. Ciljevi obavještajne djelatnosti ove, kao i drugih službi utvrđeni su Federalnim zakonom o spoljnim obavještajnim aktivnostima iz 1995. godine (*Федеральный закон „О внешней разведке“*).²⁴³ Prema Zakonu, SVR prikuplja i obrađuje obavještajne informacije u ugrožavanju vitalnih interesa Ruske

Federacije (od strane država, organizacija i pojedinaca). Glavne oblasti djelatnosti službe su politička, ekonomska, vojno-strategijska, naučno-tehnološka i ekološka²⁴⁴, pri čemu je najveći dio resursa angažovan na poslovima spoljnog političkog obavještajnog rada. Služba predstavlja i procjenjivačko-političku snagu koja doprinosi kreiranju ruske spoljne politike. Sjedište SVR se nalazi u Moskvi, dok su njene rezidenture locirane pri ruskim diplomatsko-konzularnim i trgovinskim predstavništvima širom svijeta.

Vojna obavještajna služba ili GRU (*Главное разведывательное управление – ГРУ*, odnosno *Главное управление – ГУ*) osnovana je 1921. godine i predstavlja snažnu profesionalnu vojnu obavještajnu organizaciju koja djeluje u okviru Generalštaba Oružanih snaga Ruske Federacije. Pravni osnov za njen rad takođe čine Ustav, Zakon o spoljnim obavještajnim aktivnostima, drugi zakonski i strateški dokumenti Ruske Federacije. GRU je odgovorna za prikupljanje obavještajnih podataka koji se odnose na strane vojne potencijale i vojne planove stranih država prema RF. Prikupljanje obavještajnih podataka vrši se primjenom elektronskih sistema, osmatranjem i izviđanjem aktivnosti oružanih snaga zemalja iz neposrednog okruženja, osmatračkih satelitskih sistema, primjenom agenturnog metoda.²⁴⁵ Uopšteno, aktivnosti i zadaci ove službe se mogu svrstati u dvije osnovne grupe: protivterorističke aktivnosti i špijunaža. Glavno područje djelovanja GRU je prostor Centralne i Istočne Evrope.

Federalna služba bezbjednosti ili FSB (*Федеральная служба безопасности Российской Федерации*), ranije (1994–1995) Federalna kontraobavještajna služba, je ruska služba za unutrašnju bezbjednost i kontraobavještajne poslove, osnovana 1994. godine kao jedna od nasljednica KGB-a iz sovjetske ere. Odgovorna je za kontraobavještajne poslove, antiterorizam i nadzor vojske. FSB zauzima nekadašnje sjedište KGB-a na trgu Lubyanka u centru Moskve. **Boris Jeljcin** je 1998. imenovao za direktora FSB Vladimira Putina, veterana KGB-a, koji je kasnije naslijedio Jeljcina na mjestu saveznog predsjednika. Jeljcin je takođe naredio FSB-u da proširi svoje operacije protiv sindikata u Sibiru i da se obračuna sa desničarskim disidentima. Kao predsjednik, Putin je povećao ovlašćenja FSB-a tako što je uključio suprotstavljanje stranim obavještajnim operacijama, borbu protiv organizovanog kriminala i suzbijanje čečenskih separatista. FSB je najveća bezbjednosna služba u Evropi i izuzetno je efikasna u kontraobavještajnim poslovima.

Iako su postavljena određena ograničenja nad aktivnostima FSB-a nad domaćim nadzorom – na primjer, smanjeno je špijuniranje vjerskih institucija i

dobrotvornih organizacija FSB, kao i druge ruske obavještajne službe, podložan je maloj zakonodavnoj ili sudskoj kontroli.

DJELOVANJE SLUŽBI KAO ALATA SPOLJNE POLITIKE

Doktrina savremenog ruskog ponašanja pripisuje se načelniku Generalštaba Oružanih snaga Ruske Federacije, generalu **Valeriju Gerasimovu** koji je u februaru 2013. godine objavio članak pod nazivom *Vrijednost nauke je u predviđanju*, koji se smatra najkorisnijom artikulacijom moderne ruske strategije. U članku je izložena nova teorija modernog ratovanja koja predstavlja kombinaciju sovjetske psihološke taktike i strateških vojnih razmišljanja o totalnom ratu, podsjećajući više na hakovanje neprijateljskih država nego na otvoreni, frontalni napad (upotreba hakera, instrumentalizacija medija, kreiranje lažnih vijesti, curenje informacija, prisustvo biznismena, uz konvencionalna i asimetrična vojna sredstva). U članku se navodi sljedeće: *Sama pravila rata su se promijenila. Uloga nevojnih sredstava u postizanju političkih i strateških ciljeva je porasla i, u mnogim slučajevima, premašila snagu sile oružja. (...) Sve je to dopunjeno vojnim sredstvima skrivenog karaktera.*²⁴⁶

Gerasimov je u martu 2016. godine izjavio da svako vladino ministarstvo, ne samo Ministarstvo odbrane, mora biti u stanju da podrži hibridni rat, kao i da *falsifikovanje događaja i ograničavanje aktivnosti masovnih medija može biti uporedivo sa rezultima velike upotrebe trupa i snaga.*²⁴⁷

Primjena Gerasimovljeve doktrine najbolje se može analizirati na primjerima evropskih država, od kojih su pojedine članice NATO-a. Samo u nekoliko mjeseci 2021. godine bilo je više nego jasno da Moskva ne miruje. U tom periodu, razotkrivene su četiri akcije GRU-a na evropskom tlu i zemljama NATO-a: u Bugarskoj, Češkoj, Italiji i Njemačkoj. Godinama unazad, Rusija je posredstvom službi i organizacija pod kontrolom Kremlja preduzimala akcije protiv Sjedinjenih Država i njihovih partnera i saveznika – primjeri uključuju vojnu podršku separatističkim republikama na istoku Ukrajine, pokušaj puča i operacije u sajber prostoru u Crnoj Gori i uticajne kampanje u SAD tokom predsjedničkih izbora 2016.

i 2020. godine. Umiješanost u izbore u Francuskoj 2017. godine, trovanje dvostrukog rusko-britanskog agenta Sergeja Skripalja u Velikoj Britaniji 2018, pokušaj hakovanja *Organizacije za zabranu hemijskog oružja* (OPCW) u Hagu takođe 2018. kao i više pokušaja direktnog miješanja u izborne procese u drugim zemljama jasno ukazuju na domete ruske spoljne politike sprovedene posredstvom tajnih službi.

Odgovor na takva djelovanja uglavnom se svodio na protjerivanje ruskih diplomata i uvođenje ekonomskih sankcija, što je dodatno obesmišljeno nedostatkom kontinuiteta i kohezije među zapadnim državama i saveznicima.

Godišnji izvještaji Stejt departmenta, EU i nevladinih organizacija širom Evrope pokazuju širok spektar tehnika koje Rusija, kroz svoje poluge moći (uključujući SVR i GRU), koristi za politički uticaj, i daju određene detalje o sprovođenju takvih aktivnosti za koje se vjeruje da imaju za cilj promjenu u evropskoj politici i donošenju odluka, a samim tim i slabljenje NATO-a i EU.

Područje koje je iz mnoštva pomenutih razloga pogodno za primjenu ruske strategije je Zapadni Balkan, kao veoma važan zbog svoje geografske pozicije.

SLUŽBE NA TERENU

U regionu se ruske obavještajne službe već duži period bave lokalnim propagandnim ofanzivama u medijima, na internetu i društvenim mrežama, ali i na terenu, sve sa ciljem jačanja ruskog prestiža i uticaja, ali i potkopavanja kredibiliteta državnih institucija. Operacije koje se sprovode na ovom uvijek turbulentnom području osmišljene su tako da privlače euroskeptične, antiamerički nastrojene i ultrakonzervativne društvene subjekte i pojedince, kojima se Rusija predstavlja kao branilac tradicionalnih vrijednosti i pravoslavlja.

Moskva je u više navrata otvoreno prijetila i Crnoj Gori i NATO-u²⁴⁸. U decembru 2015. godine portparol Kremlja **Dmitrij Peskov** zaprijetio je da će Rusija znati kako da *uzvrati* u slučaju da Crna Gora pristupi NATO-u, a ruski parlament zaprijetio zamrzavanjem svih projekata saradnje sa Crnom Gorom. Ignorišući ta ruska upozorenja, tadašnji premijer Crne Gore Milo Đukanović je u maju 2016. godine potpisao pristupni protokol sa NATO-om, trajno lišavajući Rusiju jedinog potencijalnog saveznika sa pomorskim pristupom Mediteranu. U junu 2016. godine portparolka Ministarstva vanjskih poslova Marija Zaharova je izjavila da će tadašnja crnogorska vlast snositi punu odgovornost za antiruski stav koji je navodno zauzimala²⁴⁹.

Pokušaj prevrata za cilj je imao da prvenstveno zaustavi ulazak Crne Gore u NATO alijansu, ali i da instalira novu vlast na čelo države, koja bi bila predvođena proruski orijentisanim Demokratskim frontom. U maju 2019. godine, Viši sud u Podgorici je osudio dva ruska državljanina **Euarda Šišmakova** i **Vladimira Popova** na 15 i 12 godina zatvora. Lideri opozicionog Demokratskog fronta Andrija Mandić i Milan Knežević su osuđeni na po pet godina zatvora, a penzionisani general srpske policije Bratislav Dikić na osam godina zatvora. **Predrag Bogičević** i **Nemanja Ristić**, pripadnici ekstremno desnih organizacija iz Srbije, koji su bili nedostupni crnogorskom pravosuđu, osuđeni su na po sedam godina zatvora. Vozač Demokratskog fronta **Mihajlo Čađenović** je osuđen na jednu godinu i šest mjeseci zatvora, **Branka Milić**, državljanica Srbije, koja je pred sam kraj suđenja pobjegla u Ambasadu Srbije u Podgorici, osuđena je na tri godine zatvora, državljanin Srbije **Milan Dušić** je osuđen na godinu i po zatvora, **Dragan Maksić** na godinu i devet mjeseci, **Srboljub Đorđević** na godinu i po, a **Kristina Hristić** na uslovnu kaznu zatvora²⁵⁰.

Apelacioni sud je u februaru 2021. godine ukinuo prvostepenu presudu jer su tokom postupka počinjene povrede odredaba krivičnog postupka²⁵¹. Ponovno suđenje za pokušaj terorizma na dan parlamentarnih izbora 2016. godine u Crnoj Gori, koje je trebalo da počne 31. maja, odgođeno je za 19. oktobar zbog štrajka crnogorskih advokata.

Eduard Šišmakov putovao je u Srbiju sa ruskim pasošem pod imenom Eduard Širokov, a to je bilo ime pod kojim je Crna Gora preko Interpola izdala crvenu potjernicu 19. februara 2017. godine. Crnogorski specijalni tužilac **Milivoje Katnić** objavio je da je Širokovu pravo ime Šišmakov, što je otkriveno putem dojave dobijene od poljskih partnerskih službi²⁵².

Pasoši ruskog obavještajca osumnjičenog za učesće u pokušaju terorizma 2016. godine

Od 2013. godine Šišmakov je služio kao pomorski vojni ataše u ruskoj Ambasadi u Varšavi. Kako otkriva najpoznatiji istraživački medij *Bellingket* (*Bellingcat*), Šišmakov je 24. januara 2014. godine učestvovao na sastanku na visokom nivou bezbjednosti sa poljskim Savjetom bezbjednosti²⁵³. Na ruskoj strani, sastanku je prisustvovao i zamjenik sekretara ruskog Savjeta bezbjednosti **Jevgenij Lukjanov** (zamjenik **Nikolaja Patruševa**), kao i direktor odbrambenih istraživanja *Ruskog instituta za strateške studije Kremlja* **Grigorij Tiščenko**. U novembru

Stambeni kompleks GRU-a gdje Šišmakov zvanično ima prebivalište

2014. poljski mediji izvijestili su da je ruski diplomata proglašen *persona non grata* i protjeran. U martu 2017. poljske vlasti su *Skaj njuzu* (*Sky News*) potvrdile da je taj diplomata Eduard Šišmakov²⁵⁴. On ima navedenu adresu stanovanja u Sankt Peterburgu, a prema navodima *Belinketa* ta adresa pripada korporativnom stambenom kompleksu u vlasništvu GRU-a.

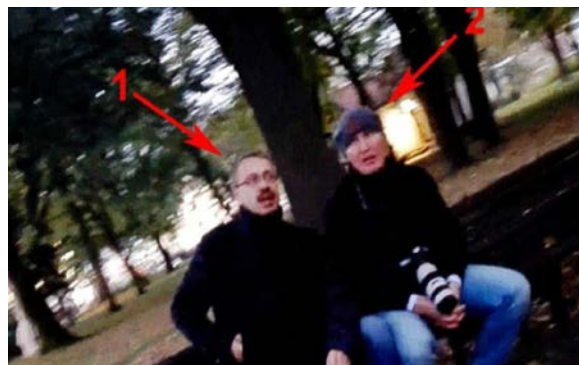
Vladimir Popov je drugi operativac GRU-a koji je bio prvostepeno osuđen na 12 godina zatvora. *Belinket* i *Insajder* (*Insider*) su uspjeli da razotkriju stvarni identitet Popova – **Vladimir Nikolaevič Moisejev**. Moisejev, koji je potpukovnik ili pukovnik (*Belinket* nije mogao sa sigurnošću utvrditi) u ruskoj vojnoj obavještajnoj službi, rođen je 29. juna 1980, istog datuma kao i izmišljeni Popov²⁵⁵. *Belinket* navodi da je 2009. godine Moisejevom izdat novi identitet pod imenom Vladimir Popov.

Ruski obavještajac na Interpolovoj potjernici

Poput svojih kolega iz GRU-a Čepige i Miškina, koji se sumnjiče za trovanje dvostrukog rusko-britanskog agenta Sergeja Skripalja i njegove ćerke u Velikoj Britaniji nervnim gasom, Moisejev postoji u ruskim bazama podataka sa dva paralelna identiteta – kao Vladimir Moisejev i kao Vladimir Popov. Takođe, u martu 2015. godine, Moisejev je dobio stan u istoj stambenoj zgradi u kojoj je i Miškin dobio stan nekoliko mjeseci ranije. Kao i u slučaju Miškina, stan je registrovan na ime Moisejevove supruge i djece, a službenik GRU-a nije naveden u dokumentu o nekretninama. Pod novim identitetom Popov je bio zaposlen kao *foto dopisnik* i *novinar* koji je radio za časopis *Morsko osiguranje* (*Morskoe Strakhovanie*) i koristio je ovaj identitet za putovanja širom Evrope u periodu 2012–2016. Predstavljajući se kao novinar časopisa *Morskoe Strakhovanie*, Popov je otputovao u Srbiju u oktobru 2016. Nekoliko dana prije parlamentarnih izbora u Crnoj Gori,

Popov i Šišmakov su se sastali u Beogradu, što se vidi sa snimka nadzornih kamera²⁵⁶.

Eduard Šišmakov i Vladimir Moisejev u Beogradu

Sekretar Savjeta bezbjednosti Rusije Nikolaj Patrušev 26. oktobra 2016. godine otputovao je u Beograd u ranije zakazanu posjetu. Početkom novembra, *Gardijan* (*The Guardian*) je citirao izvor blizak srpskoj vladi koji je rekao da se Patrušev izvinio srpskim vlastima zbog, kako je opisao, *neodobrene operacije*²⁵⁷. Te tvrdnje je Rusija kasnije javno porekla i nazvala *provokacijom*.

Patrušev ima značajnu ulogu u kreiranju ruske politike prema Balkanu. Moskvi je u periodu do 2015. godine nedostajala centralna figura sa autoritetom koja bi značajno doprinijela ostvarivanju ruskih ciljeva na Balkanu²⁵⁸. Patrušev, bivši šef Federalne službe bezbjednosti (FSB), blizak Putinov saveznik, i čovjek poznat po svojim agresivnim i oštrim stavovima, je bio idealna osoba da preuzme tu ulogu. Kao rezultat toga, Putin ga je krajem 2015. ili 2016. godine (u zavisnosti od izvora) postavio za ključnog čovjeka Kremlja zaduženog za Balkan. Patruševu se pripisuje učešće u organizovanju državnog udara u Crnoj Gori.²⁵⁹ Pored toga, snažno se zalagao za izgradnju *Srpsko-ruskog humanitarnog centra* u Nišu, koji se smatra paravanom za sprovođenje vojno-obavještajnih operacija u Srbiji i regionu²⁶⁰. Ono što je posebno podstaklo tvrdnje da se radi o centru iz kog djeluju ruske obavještajne službe jeste činjenica da je zvanična Moskva u više navrata tražila od Srbije da ruskom osoblju zaposlenom u Centru dodijeli specijalni status kroz sporazum o uslovima boravka, privilegijama i imunitetu osoblja. Prvi obavještajac Rusije, direktor Spoljnoobavještajne službe Sergej Nariškin u intervjuu za RTS je kazao da davanje diplomatskog statusa Srpsko-ruskom humanitarnom centru u Nišu nije zahtjev, već molba za Srbiju, ali da to do sada nije urađeno zbog pritiska pojedinih zapadnih zemalja.

SAJBER PROSTOR

Ruske aktivnosti u sajber prostoru predstavljaju integralni dio sveobuhvatnog okvira hibridnog rata, koji je izveden iz ruskog razumijevanja *meke moći* i odnosa između država, tačnije igre *nulte sume* velikih sila za uticaj u svijetu. Kao i ostale aspekte ruske *meke moći*, Kremlj sajber prostor doživljava u geopolitičkom smislu.

Ruski koncept informacionog ratovanja i uloga sajber prostora u njemu izložena je u strateškim dokumentima politike, kao što su *Strategija nacionalne bezbjednosti* (2015. i 2021)²⁶¹, *Koncept spoljne politike* (2016)²⁶², *Doktrina bezbjednosti informacija* (2016)²⁶³, *Vojna doktrina* (2014)²⁶⁴, kao i radovi i publikacije ruskih vojnih stratega.

Miješanje u američke predsjedničke izbore 2016. godine je najdokumentovaniji slučaj koji pokazuje ruski *modus operandi*. Ovo miješanje uključivalo je napade na američku izbornu infrastrukturu, prikupljanje i namjerno *curenje* podataka Demokratskog kongresnog odbora za kampanju (*Democratic Congressional Campaign Committee*) i Demokratskog nacionalnog odbora (*Democratic National Committee*), uključujući mejlove **Hilari Clinton**, zajedno sa opsežnom informacionom kampanjom koju su sproveli ruska fabrika trolova – Agencija za istraživanje interneta (*Агентство интернет-исследований*) i ruski povezani mediji.

Akteri koji učestvuju u ruskim sajber aktivnostima uključuju kako državne aktere, sa značajnom ulogom obavještajne zajednice, tako i nedržavne proksije. Pored GRU jedinica 74455 i 54777, iz ugla Crne Gore *najbliža* nam je Jedinica 26165, koja stoji iza aktivnosti grupe APT28 (*Advanced Persistent Threat 28*, poznata kao *Fensi Ber* (*Fancy Bear*)). Istraga američkog specijalnog tužioca **Roberta Mulera** o eventualnoj koordinaciji između Rusije i predsjedničke kampanje Donalda Trampa²⁶⁵, kao i zvaničnici EU²⁶⁶ identifikuju APT28 kao jedinicu GRU 26165. APT28 koristi sofisticirane alate širom svijeta, ciljaajući protivnike Kremlija. Iako bezbjednosne kompanije, poput ESET i *FireEye* identifikuju aktivnosti te grupe još od 2004. godine, ovi napadi postaju intenzivniji od 2014.²⁶⁷

Do danas, ruske aktivnosti u Ukrajini su i dalje naj-složeniji i najjasniji primjer ruskih sredstava i metoda. Još od Majdana 2013. i aneksije Krima naredne godine, Ukrajina je poslužila kao testni poligon za mnoge ruske sajber mogućnosti. Ukrajina je takođe

bila žrtva ometajućih sajber napada na njenu elektroenergetsku infrastrukturu, što je prouzrokovalo nestanke struje za veliki dio stanovništva 2015. i 2016. godine. Još jedan napad na ukrajinsku infrastrukturu dogodio se u junu 2017. kada je poremećen ukrajinski finansijski sistem, izbrisani su podaci sa računara banaka, energetskih firmi, visokih državnih zvaničnika i aerodroma.²⁶⁸

Uloga ruskih obavještajnih službi u sajber operacijama

Gruzija je jedan od prvih primjera gdje su vojne i sajber operacije i napadi korišćeni u tandemu, kada je u ratu 2008. izgubila gotovo jednu petinu teritorije. Noviji primjer je masovni sajber napad na Gruziju u oktobru 2019. godine, koji ilustruje sofisticiranost u pristupu Rusije. Napad je oštetiio servere u kancelariji gruzijskog predsjednika, pravosudni sistem, vladine opštine i nevladine organizacije, blokirao sajtove i poremetio emitovanje TV stanica. Na Zapadnom Balkanu, ruske sajber operacije korišćene su kao integralni dio većih kampanja za ometanje procesa proširenja NATO alijanse.

Otkriveno je da je APT28 takođe odgovorna za napade na njemački Bundestag 2015. godine²⁶⁹, francusku televiziju *TV5 Monde*²⁷⁰, pokušaj napada na *Organizaciju za zabranu hemijskog oružja* (OPCW)²⁷¹, Zimske olimpijske igre u Pjongjangu 2018. godine²⁷² i Rumuniju 2017. godine²⁷³, kao i za brojne operacije u Crnoj Gori još od 2016. godine.

RUSKE SAJBER OPERACIJE U CRNOJ GORI

Osim Sjeverne Makedonije²⁷⁴, Crna Gora je bila najznačajnija meta sajber napada i špijunaže sa ruskim pečatom. Takve aktivnosti su naročito došle do izražaja tokom 2016. i 2017. godine.

U periodu finalizacije pristupanja NATO-u, koji se preklonio sa parlamentarnim izborima u oktobru 2016. godine, Rusija se značajno aktivirala i intenzivirala svoje prisustvo putem dezinformacionih kampanja ruskih medija, embarga na vina *Plantaža* i druge proizvode, pokušaja puča, kao i sajber napada GRU-a odnosno njihove ATP28 grupe.

Na dan parlamentarnih izbora 16. oktobra 2016. godine, Crna Gora se suočila sa učestalim DDoS²⁷⁵ napadima, koji su ciljali sajtove državnih institucija, stranice pro-NATO i pro-EU političkih partija, veb stranice civilnog društva i posmatračice izbora. Tim naporima, došlo je do obaranja sajtova portala *CdM*, *Antena M* i Demokratske partije socijalista, između ostalog. Sajt *Centra za demokratsku tranziciju* (CDT), koji je nadzirao izbore, takođe je postao nedostupan.²⁷⁶

Osim DDoS napada, istog dana građani su bili spamovani velikim brojem antivladinih poruka, koje su stizale sa nepoznatih brojeva preko Vajbera, Fejsbuka i Vocapa. Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost naložila je zabranu korišćenja tih aplikacija i sličnih komunikacionih servisa, koja je tokom dana upućena svim telekomunikacionim operatorima u Crnoj Gori. Operatori su bili dužni da sprovedu tu mjeru u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama, koji predviđa da je komunikacija za potrebe direktnog marketinga dozvoljena samo uz prethodno pribavljenu saglasnost korisnika. Višesatno blokiranje tih platformi naišlo je na osude javnosti, brojnih domaćih i međunarodnih organizacija, uključujući i *Reportere bez granica*.²⁷⁷

Kako je saopšteno iz Fejsbuka, ta kompanija je upoznata sa poremećajem koji je uticao na pristup Fejsbuku u Crnoj Gori koji se desio tokom oktobra 2016. godine za vrijeme izbora. Četiri dana nakon izbora, 20. oktobra 2016. godine, pokrenut je još jedan *fišing* (phishing) napad na parlament Crne Gore, najvjerovatnije ponovo grupa *Fensi Ber*.²⁷⁸

Intenzivniji DDoS napadi od napada na izbore

dogodili su se u januaru, februaru i junu 2017. godine, ugrožavajući veb servise Vlade i državnih institucija, kao i neke provladine medije. Crnogorsko Ministarstvo odbrane takođe je izvijestilo da je meta *fišing* napada, putem mejlova koji su nazgled stizali iz EU i NATO-a sa priložima (attachments), a omogućavali su hakerima da instaliraju malver *Gejmfiš* (*Gamefish*) na računare Ministarstva odbrane, što je metoda koju koristi APT28.²⁷⁹ *Gejmfiš* je *trojanac* koji hakeru nudi širok pristup ciljanom računaru, uključujući eksfiltraciju podataka²⁸⁰, pristup logovima²⁸¹ i druge mogućnosti nadzora.

Iz Vlade je tada rečeno da obim i raznolikost napada, ali i činjenica da se oni preduzimaju na profesionalnom nivou ukazuju na sinhronizovanu akciju.²⁸² Tri kompanije za sajber bezbjednost – *FireEye*, *Trend Micro* i *ESET* – zaključile su da su napadi došli iz APT28.²⁸³ Američki obavještajni podaci dodatno ukazuju na to da je ta grupa povezana sa ruskom vojnom obavještajnom službom GRU i finansirana od strane Kremlja.²⁸⁴ Nakon niza napada početkom 2017. godine, Crna Gora je potražila pomoć NATO-a i Velike Britanije, što je pomoglo da se uspješno odbiju dva napada krajem iste godine.

Analiza sajber prijetnji po Crnu Goru Ministarstva javne uprave, predstavljena u *Strategiji sajber bezbjednosti Crne Gore 2018-2021*²⁸⁵, ukazala je da je broj hakerskih napada skočio u 2017. godini, odnosno da se poklopio sa konačnom fazom pristupanja Crne Gore NATO-u, što svakako ne podrazumijeva da su svi stizali iz Rusije. U prvih devet mjeseci 2017. godine bilo je 385 prijavljenih incidenata, od kojih su se 335 ticali malvera i napada na sajtove i državne ustanove. Radi poređenja, 2013. godine bila su samo 22 napada.

Otkako su učestali napadi, Crna Gora je pooštrila mjere odbrane i formirala 31 lokalni tim koji je zadužen za saradnju sa članovima nacionalnog CIRT-a (*Computer Incident Response Team*) vezano za pitanja zaštite od računarskih bezbjednosnih incidenata na internetu.²⁸⁶

Iz CIRT-a je za DFC rečeno da je povećan broj napada u odnosu na 2017. godinu, ali da su napadi sve sofisticiraniji pa je veoma teško ući u trag

počiniocima. CIRT je radio na istrazi o DDoS napadima koji su se dogodili 2016. i 2017. godine, međutim nije se mogla sa sigurnošću utvrditi odgovornost nijedne grupe hakera (za

razliku od pomenutih kompanija za sajbersigurnost), tokom i neposredno nakon napada, jer su napadi bili veoma složeni za razliku od uobičajenih DDoS napada.

Godina	Napad na sajtove i informacione sisteme	Prevara putem interneta	Zloupotreba profila na društvenim mrežama	Neprikladan sadržaj na internetu	Malver	Ostalo (uznemiravanje, ucjene, krađa identiteta i sl.)	Ukupno
2011.	1	-	-	-	-	-	1
2012.	3	2	-	1	-	-	6
2013.	5	3	10	-	1	3	22
2014.	5	6	20	5	-	6	42
2015.	6	17	37	19	17	36	132
2016.	18	20	36	14	50	25	163
2017.	91	18	34	9	368	12	532
2018.	13	68	50	6	363	37	537
2019.	19	70	79	11	387	38	604
2020.	25	84	90	15	383	44	641
01.01–15.06. 2021.	12	38	48	7	167	23	295

Statistika sajber napada u periodu od 2011. do juna 2021. godine

Zbog prethodnih dešavanja, početkom oktobra 2019. pripadnici američke *Sajber komande* stigli su u Podgoricu na poziv Vlade Crne Gore, sa ciljem da se istraže znaci ruskog prodiranja u mreže crnogorske vlade, ali i da se stvori uvid u protivničke sajber prijetnje u susret tada predstojećim američkim i crnogorskim izborima 2020. godine.

GRU ONLAJN OPERACIJE U CRNOJ GORI

Onlajn operacije usredsrijeđene na stvaranje lažnih sajtova medija, bot naloga i distribuciju propagandnog sadržaja usklađenog sa zvaničnim državnim narativom i ciljevima predstavljaju par ekelans primjer ruskog djelovanja.

Među podacima koje je Fejsbuk dostavio na uvid Odboru za obavještajni rad Senata Sjedinjenih Država (SSCI) 2019. godine, nalaze se jasni i precizni indikatori i dokazi o načinima na koje je GRU i njihov APT28 u periodu od 2014. do 2019. godine kreirao *tink tenkove*, alternativne medije i avatar naloge na raznim mrežama u više država svijeta, među kojima se nalazila Crna Gora, što je pokazalo da je Rusija aktivno bila uključena u crnogorske izbore 2016. godine i pokušaj njihove sabotaze.

Način djelovanja je bio jednostavan: anti-NATO i antizapadni sadržaj sa alternativnih medija koje je načinio GRU, trebalo je proširiti što je više moguće putem lažnih naloga na Fejsbuku, Tviteru, pa čak i mreži Medijum, uz korišćenje adekvatnih heštegova vezanih za crnogorske izbore i ulazak u NATO poput #NeUNato #STOPMILO, itd.

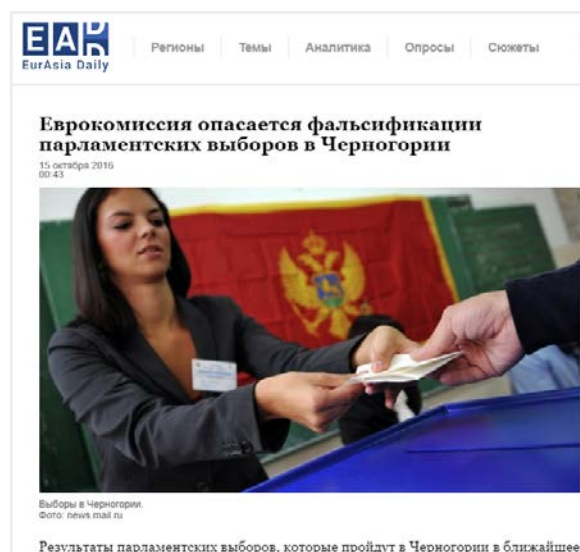
CRNA GORA NEWS AGENCY

Od 33 Fejsbuk stranice (sve su izbrisane 2018. shodno politici Fejsbuka o neautentičnim aktivnostima) koje su dostavljene američkom Odboru, posebno se ističe ona lažnog medija *Crna Gora News Agency* (*Novinska agencija Crne Gore*). Fejsbuk stranica CGNA sadržala je 1.530 objava. Stranica je dijelila sadržaj na crnogorskom (otprilike 90% postova) i engleskom (oko 10%) sa tri povezana sajta – *cgna.info* (ne postoji), *crnagoranevs.wordpress.com* (ne postoji) i *cgna.me* (u trenutku pisanja teksta – porno sajt). Članci su uglavnom imali za cilj da diskredituju predsjednika Mila Đukanovića i NATO i predstavljali su još jedan stepenik u ruskoj agresivnoj medijskoj kampanji.

Naslovna strana *Crna Gora Novinska Agencija*

Ruski i bugarski proruski mediji su često preuzimali tekstove CGNA, poput lažne vijesti o bojazni Evropske komisije da će se u Crnoj Gori *pokrasti* izbori 2016. godine, što je još jedan pokušaj diskreditacije.

Ruski medij koristi CGNA kao izvor

Osim pomenutih tema, putem tog lažnog ruskog medija i Fejsbuk stranice, dijelile su se priče o Siriji, sa blagonaklonim tonom ka Asadu, što se poklapa i sa ruskim zvaničnim stavom, zatim anti-Hilari tekstovi i brojne teorije zavjere.²⁸⁷

Na arhiviranoj verziji CGNA sajta navodi se da je *Crna Gora Novinska Agencija prvi sindicirani novinski servis multimedija u Crnoj Gori i nastoji da bude jedan izvor kontinenta pouzdane i kredibilne vijesti na vlasti, politike, ekonomije, tržišta, poslovne, sportske i način življenja.*²⁸⁸ Iz nejasne i jezički

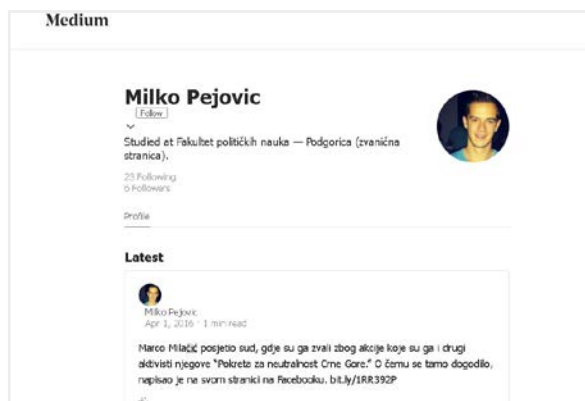
sporne formulacije i rečenice, evidentno je da osoba, koje su uređivale sadržaj portala, ne dolaze sa domaćeg govornog područja.

AVATAR NALOZI

Osim stranica, kreirani su i lažni nalozi nepostojećih osoba s ciljem kreiranja dodatnog sadržaja i distribucije postojećeg na društvenim mrežama.

Svi lažni nalozi imali su određene sličnosti: svi su tvrdili da su nezavisni slobodni novinari ili su studenti postdiplomskih studija i objavljivali su članke u desno orijentisanim blogovima/medijima, koji danas ne postoje, poput *Inside Siria Media Center* (ISMC), *The Informer* i *Novinska agencija Crna Gora* (CGNA). Takođe, mnogi su objavljivali samo o jednoj temi i imaju samo jednu fotografiju, ukradenu sa ruske VKontakt mreže.

Jedan od naloga značajan iz ugla Crne Gore je **Milko Pejović**, koji je bio jedan od rijetkih koji je dijelio sadržaj sa CGNA, a jedan je od pet osoba koje su pratile CGNA Medijum stranicu. Na njegovoj stranici Medijum stoji da je navodno studirao na Fakultetu političkih nauka u Podgorici. Takođe je objavljivao članke o Crnoj Gori na proruskom sajtu *Globalresearch*.

Medijum nalog Milka Pejovića

Uklonjen nalog Milka Pejovića sa Medijuma

Jelena Rakočević je još jedna od rijetkih osoba koja je dijelila objave sa CGNA i pisala tekstove za alternativne medije koji danas ne postoje, a pritom je koristila ukradenu fotografiju stvarne osobe sa VK mreže. U septembru i oktobru 2016. godine, bila je izrazito aktivna na sajtu *Forum-CG* sa ruskim domenom (<http://www.forum-cg.ru/>), gdje je isključivo dijelila sadržaj sa CGNA, uz heštegove #STOPMILO, #NEURAT i #STOPNATO, nakon čega u potpunosti prestaje sa objavama.

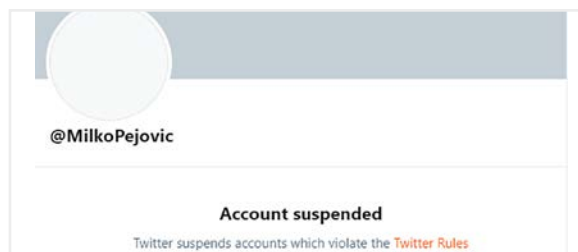

Fotografija Jelene Rakočević preuzeta sa VK

Takođe, postojali su Tviter nalozi koji su promovisali CGNA i anti-NATO sadržaj, kreirani 2016. godine, a dva Tviter naloga @lekovic_mont i @MilkoPejovic su se posebno istakla.

Uklonjeni Tviter nalog @lekovic_mont

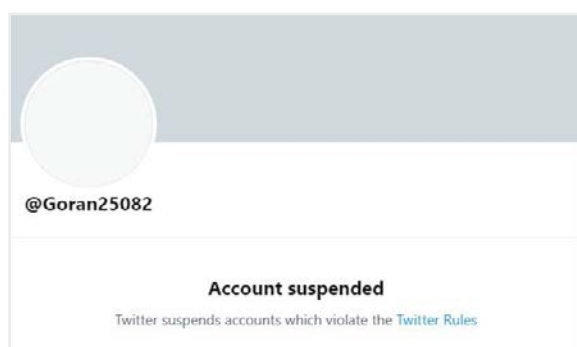
Uklonjeni Tviter nalog Milka Pejovića

Milko Pejović je dijelio linkove za *votemontenegro.eu* platformu koju je kreirao *Pokret za neutralnost* Marka Milačića, gdje su građani mogli glasati online koristeći svoje Fejsbuk profile. Indikativno u tom slučaju jeste to da je Njuzfront, FSB medij, dijelio objave i informacije o referendumu, pritom predstavljajući Marka Milačića kao *odvažnog i hrabrog momka, koji uživa povjerenje birača*.²⁸⁹

Dijeljenje *votemontenegro.eu* platforme

Drugi profil je često objavljivao #NEUNATO #ANTI-NATO i #STOPMILO objave. Nakon što je Fejsbuk prepoznao neautentičnu aktivnost na njihovim profilima na toj platformi, oni su obrisani, a Tviter je ubrzo uradio isto.

Još neki od uklonjenih profila iz mreže lažnih naloga

Crna Gora News Agency i pridružena mreža lažnih naloga pružaju još jedan pogled na to kako Rusija ažurira i koristi svoje mehanizme uticaja u digitalnom dobu. Ti podaci otkrivaju pokušaje GRU-a da umetne ruske narative u crnogorsko medijsko okruženje, iako su dometi bili krajnje ograničeni.

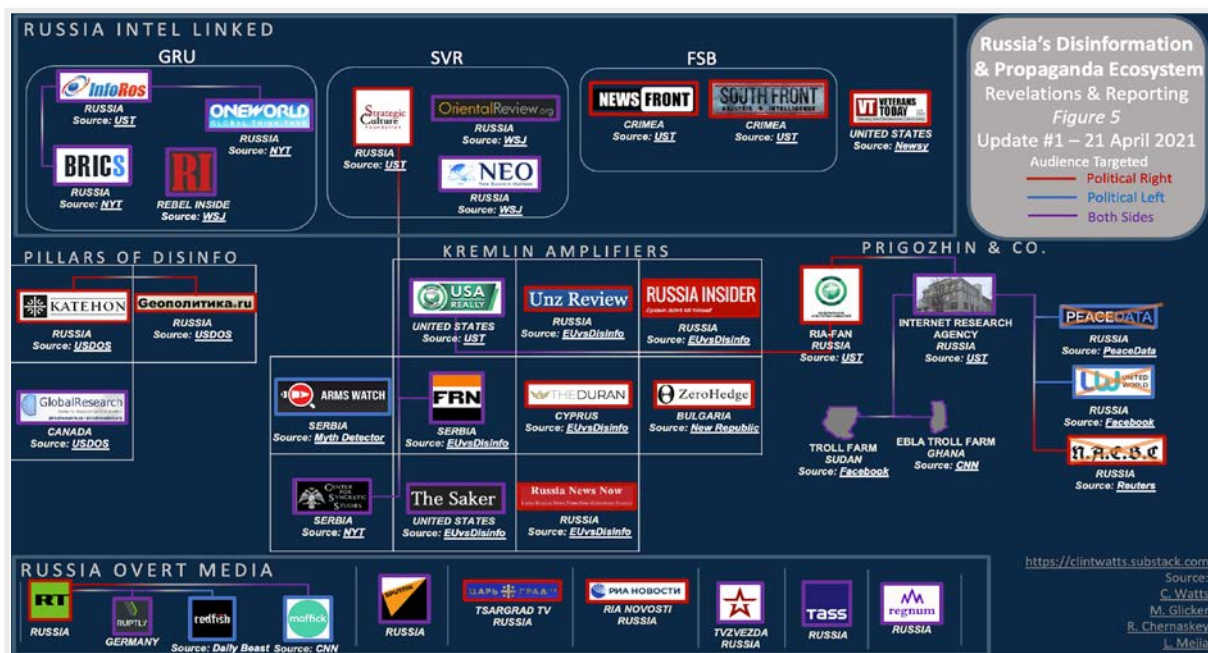
ETABLIRANI RUSKI MEDIJI U SLUŽBI SLUŽBI

Jedan od kanala putem kojeg se projektuje ruski uticaj jesu mediji koji djeluju u sinergiji sa službama. Ruske službe bezbjednosti aktivno djeluju putem medija, a nije im strano ni kreiranje medijskih istopostava u cilju širenja ruskih narativa. FSB, GRU i SVR upravljaju mrežom medija, koji su svoj put trasirali i do Crne Gore.

LAJFNJUZ I FSB

Lajfnjuz (*LifeNews*) je prokremalska medijska organizacija pokrenuta 2009. godine koja je blisko povezana sa Federalnom službom bezbjednosti (FSB).

Koristi se u sve svrhe, kao što su blaćenje protivnika Kremlja i podmetanje dezinformacija.²⁹⁰ Na čelu ovog medija nalazi se **Aram Gabreljanov** za kojeg medij *Lenta* piše da je čovjek koji se strmoglavio popeo od provincijskog izdavača tabloida do jednog od najuticajnijih ruskih medijskih mogula. Gabreljanov je tokom 2011. godine bio i predsjednik Odbora direktora lista *Izvestia*.²⁹¹ On predsjednika Rusije javno naziva *ocem nacije*, a Putin je u maju 2014. godine prepoznao njegov doprinos ruskoj propagandi u Ukrajini i odlikovao ga Ordenom časti za *objektivnost i profesionalnost u izvještavanju o događajima u Republici Krim*.

Ruski dezinformacioni i propagandni ekosistem

DEZINFORMACIONE ISPOSTAVE RUSKIH MEDIJSKIH SLUŽBI

InfoRos	Fond strateške kulture	Sautfront	Njuzfront
InfoRos potajno vode agenti 72. Glavnog obavještajnog centra GRU-a. Preko InfoRosa, GRU je iskoristio svjetsku zdravstvenu krizu da bi stvarao konfuziju i sijao razdor u vezi sa korona virusom.	Fond strateške kulture vodi ruska SVR. Najčešće objavljuje pristrasan sadržaj, obmanjujući javnost da je nezavistan i da nema nikakve veze sa direktoratom SVR MS (aktivne mjere).	Sautfrontom rukovodi ruski FSB. Pokušava da privuče vojne entuzijaste, veterane i teoretičare zavjere, uz svojske napore da prikriju veze sa Rusijom.	Njuzfront kontroliše ruski FSB. On s enalazi na Krimu i dijelom se fokusira na pružanje podrške snagama u Ukrajini koje podržava Rusija. Njegove manipulativne taktike dovele su do gotovo potpunog uklanjanja sa društvenih mreža početkom 2020. godine.

U kontekstu Crne Gore ovaj medij je zanimljiv jer je upravo na *Lajfnjuz* televiziji gostovao lider Prave Crne Gore Marko Milačić još 21. maja 2016. godine povodom obilježavanja Dana nezavisnosti Crne Gore, koji je žestoko kritikovao tadašnju crnogorsku vlast.²⁹² Pored toga, *Lajfnjuz* je objavljivao i tekstove o kampanji Demokratskog fronta protiv ulaska Crne Gore u NATO²⁹³ i njihovo reagovanje povodom pokušaja državnog udara i obraćanje Sergeju Lavrovom.²⁹⁴

KATEHON I GEOPOLITIKA

Katehon, *tink tenk* organizacija i portal sa sjedištem u Moskvi, zaduženi su za širenje antizapadnih dezinformacija i propagande, a vode ih pojedinci povezani sa ruskim obavještajnim službama. Bord direktora čine: **Sergej Glazjev**, bivši ekonomski savjetnik predsjednika Vladimira Putina, **Andrej Klimov**, zamjenik Savjeta Ruske Federacije za vanjske poslove, Leonid Rešetnikov, penzionisani

general, potpukovnik ruske Spoljne obavještajne službe (SVR) i **Aleksandar Makarov**, penzionisani general, potpukovnik ruske Federalne službe bezbjednosti (FSB).²⁹⁵

Tokom 2015. godine *Katehon* je objavljivao brojne članke i pokušao da sprovede kampanju protiv učlanjenja Crne Gore u NATO. Analizom je utvrđena i poveznica između proruskog portala *IN4S* i *Katehona*. Na portalu *IN4S* mogu se pronaći članci preuzeti sa *Katehona* u kojima je najčešće meta NATO koji je okarakterisan kao *privatni klub ratnih zločinaca*²⁹⁶, a tokom 2016. godine *IN4S* je dva puta preuzimao i *Katehonovu* nedjeljnu geopolitičku prognozu.²⁹⁷

Isto tako, *Katehon* je u oktobru 2016. godine preuzeo intervju sa generalom **Leonidom Ivašovim** koji je u Moskvi uradio Igor Damjanović za portal *IN4S*.²⁹⁸ *Katehon* se zahvalio Damjanoviću i portalu *IN4S* na ustupljenom materijalu. Taj intervju prenio je i portal *Geopolitika.ru* koji je takođe prepoznat kao platforma za širenje dezinformacija, propagande i ideja ultranacionalističkog ruskog filozofa **Aleksandra Dugina**.²⁹⁹

Ipak, intervju sa Ivašovim nije jedini doprinos Igora Damjanovića portalima *Katehonu* i *Geopolitka*. Na ovim portalima objavljeni su i njegovi tekstovi u kojima navodi da mediji u Crnoj Gori blate Rusiju³⁰⁰, da Crnogorci neće dozvoliti učlanjenje u antiruski savez³⁰¹ i da partija Mila Đukanovića falsifikuje izborne³⁰². *Katehon*, *IN4S* i *Geopolitika* označeni su u izvještaju američkog Stejt departmenta kao dio takozvanog *propagandnog ekosistema* ruske kampanje dezinformacija.

SAUTFRONT (SOUTHFRONT)

U kontekstu ruskih medija koji su povezani sa ruskim bezbjednosnim sektorom, a koji su izvor dezinformacija važno je spomenuti i portal *Sautfront* (*Southfront*) koji se fokusira na vojna i bezbjednosna pitanja. *Sautfront* je sajt za širenje dezinformacija, registrovan u Rusiji koji prima zadatke od FSB-a. *Sautfront* pokušava da utiče na vojne entuzijaste, veterane i teoretičare zavjere, dok se trudi da sakrije svoje veze sa ruskom obavještajnom službom.³⁰³ Iako na sve načine pokušavaju da prikriju svoje ruske korijene, taj portal je registrovan u Moskvi i njihova Pejpal (PayPal) adresa ima ruski domen. Takođe nema javno poznatog vlasnika ili osnivača ovog medija, ali se u upravljačkom komitetu navodi ime oficira **Viktora Stoilova**, bugarskog marketinškog

stručnjaka koji vodi marketinšku kompaniju u Sofiji.

No, pored *Sautfronta* ime Stoilova se može pronaći i na portalima *Katehon* i *Geopolitika* za koje takođe piše svoje analize. Indikativno je i da se proruski portal *IN4S* vodio kao partner medijske mreže *Sautfronta*, što je uklonjeno sa sajta tog medija u periodu između 31. oktobra i 6. novembra 2018. godine.³⁰⁴ Ipak, ono što nije uklonjeno sa portala su članci koji su preuzeti sa *IN4S*.

INFOROS

Pored već pomenutih portala uočena je i povezanost *IN4S* sa portalom *InfoRos* za koji se smatra da je pokrenut od strane 72. glavnog obavještajnog informativnog centra GRU-a (GRITs), koji je prepoznat i kao Jedinica 54777. GRITs je jedinica u sastavu ruskih trupa za informacione operacije, koja je identifikovana kao ruska vojna sila za obavljanje sajber špijunaže, uticaja i ofanzivnih sajber operacija.³⁰⁵

Vašington Post (*The Washington Post*) je 2018. godine označio *InfoRos* i *Institut ruske dijaspore* kao najznačajnije organizacije koje djeluju u sklopu jedinice 54777, koja je opisana kao centar sposobnosti psihološke borbe ruske vojske.³⁰⁶ *InfoRos* je koristio mrežu veb sajtova, uključujući nominalno nezavisne veb lokacije za širenje lažnih narativa o zavjerama i dezinformacija koje su promovisali zvaničnici GRU.

U julu 2020. godine zvaničnici Sjedinjenih Američkih Država identifikovali su *InfoRos* kao platformu, koja uz upravljanje veb stranicama *InfoRos.ru*, *Infobrics.org* i *OneWorld.press*, širi dezinformacije o pandemiji izazvanoj korona virusom. Identifikovani su **Denis Valerjevič Tjurin** i **Aleksandr Genadjevič Starunski** kao pojedinci na visokim položajima u *InfoRos*-u, a koji su ranije bili u službi GRU-a. A prema navodima zvaničnika SAD-a, sa jedinicom GRU, u kojoj su služili kao specijalni vojni psihološki obavještajci, i dalje imaju bliske veze.³⁰⁷

*EU DisinfoLab*³⁰⁸ je u svom izvještaju iz juna 2020. godine ispitivao veze *InfoRos*-a, *One World*-a i *Observateur Continental* sa ruskom vojnom obavještajnom službom – GRU. U izvještaju se navodi da se *InfoRos* razvija iz sjenke u svojoj zoni, gdje se redovne informacione aktivnosti miješaju sa kontroverznijim radnjama koje bi se mogle potpuno povezati s informacionim operacijama ruske države.

EU DisinfoLab je prikazala kako je *InfoRos* tajno vezana sa veb stranicom *Observateur Continental*

koja u Francuskoj širi dezinformacije i proruskog narativa, ali i sa *One World*³⁰⁹ koja je izvještavala o parlamentarnim izborima u Crnoj Gori 2020. godine.³¹⁰ Upravo je portal *InfoRos*, prenio vijest objavljenu na portalu *IN4S* koja se odnosila na brojnost na jednoj od protestnih litija tokom 2020. godine³¹¹, a još 2015. godine objavili su tekst Igora Damjanovića pod naslovom *Strah od nekontrolisane narodne pobune – Pristupanje Crne Gore NATO-u stavlja tačku na ekonomski razvoj*.³¹²

FOND STRATEŠKE KULTURE

Fond strateške kulture je medij i *tink tenk* registrovan u Rusiji 2005. godine i, prema izvještaju Stejt departmenta, *Stubovi ruskih dezinformacija i propagandnog ekosistema* nalazi se pod upravom ruske Spoljne obavještajne službe (SVR) i blisko je povezan sa Ministarstvom spoljnih poslova Ruske Federacije. Osnovna taktika ovog medija je objavljivanje izjava zapadnih mislilaca i teoretičara zavjere pokušavajući da na taj način prikriju rusko porijeklo, ali i da dosegnu ciljnu publiku sa Zapada.³¹³ Generalni direktor *Fonda za stratešku kulturu* je **Vladimir Makimenko** koji je bio direktor Fondacije *Rusko jedinstvo*³¹⁴ koja je imala za cilj promociju *pozitivnog imidža Rusije i ruske kulture u inostranstvu*, a posebno među takozvanim ruskim sunarodnicima³¹⁵. Predsjednik *Fonda* je **Juri Prokofjev**, koji je bio šef Moskovske partije od 1989. do 1991. godine i član sovjetskog Politbiroa, ali i jedan od osnivača Ruske organizacije za pomoć posebnim službama i organima za sprovođenje zakona (ROSSPO). ROSSPO blisko saraduje sa ruskim službama bezbjednosti sa ciljem podrške politikama ruske države, olakšavanja saradnje između državnih institucija i civilnog društva i obezbjeđivanja socijalne zaštite zaposlenih u obavještajnim službama i organima za sprovođenje zakona³¹⁶. Engleska verzija medija fokusira se na svjetsku politiku i bezbjednosna pitanja, ali se nigdje ne navodi da je portal registrovan i da se vodi iz Rusije. Očigledno je da se ruski korijeni i povezanost sa službama bezbjednosti pokušavaju sakriti, ali ih odaju ruski narativi o temama koje su od ruskog interesa kao što su: *Slučaj Skripalj je NATO operacija pod lažnom zastavom, Evropsku uniju su stvorili nacisti, Rusi imaju odlično oružje* i slično.³¹⁷

Indikativno je i da ovaj medij na ruskom izvještava o važnim društveno-političkim dešavanjima u Crnoj Gori, kao što su učlanjenje u NATO, litije i izbori. Po dobro oprobanoj receptu, zastupljeni su narativi da je nakon učlanjenja u NATO Crnoj Gori došao

kraj³¹⁸, da je Zakon o slobodi vjeroispovijesti iz decembra 2020. godine bio anticrkveni³¹⁹, da se crkva u Crnoj Gori progoni³²⁰ i da ateista Milo Đukanović po ukrajinskom scenariju stvara svoju crkvu³²¹, da Crna Gora pokušava da se oslobodi kriminalnog režima³²² i da je mafija garant evroatlantskih integracija³²³. Ovaj portal je 2019. godine prenio i vijest da je lider Prave Crne Gore Marko Milačić zapalio NATO zastavu u znak protesta protiv kolonijalne politike Alijanse.³²⁴ Svoju filijalu *Fond strateške kulture* imao je i u Srbiji, ali je nakon sedam godina od formiranja sajta prestao sa radom u decembru 2017. godine.³²⁵ Portal *IN4S* je intenzivno prenosio pisanja *Fonda strateške kulture*, a u tekstovima se najčešće veličala Rusija, isticao značaj odnosa Rusije i Srbije, a NATO se predstavljao kao faktor nestabilnosti na Balkanu³²⁶, koji planira da čitav Balkan stavi u džep i onda krene na Rusiju³²⁷. *Fond strateške kulture* je 2015. godine uradio i intervju sa tadašnjim episkopom budimljansko-nikšićkim Joanikijem, a tema je bila situacija u Crnoj Gori.³²⁸ Na konferenciji pod nazivom *Bilans zapadnog uvoza demokratije na prostor SFRJ od 1990. do danas* u organizaciji *Fonda strateške kulture* 2016. godine govorio je i tadašnji urednik portala *Princip* i bivši saradnik u Ministarstvu prosvjete, nauke, kulture i sporta Crne Gore Vladimir Vuković, o kojem je već bilo riječi u analizi. On je tom prilikom istakao da je Crna Gora na prostoru bivše Jugoslavije najbolji primjer kako izgleda država nastala na šablonu zapadne demokratije, da građani Crne Gore koji žive u eri totalitarne demokratije još uvijek čekaju obećane plodove nezavisnosti, dok se tradicija nemilosrdno gazi, a istorijske veze sa Rusijom brišu.³²⁹

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Povećani naponi Rusije da iskoristi gubitak fokusa Zapada i kapitalizuje neriješene sporeve i političku nestabilnost u regionu, svoj izraz imaju kroz stalne pokušaje oblikovanja političke stvarnosti u pojedinim državama, od sisanja dezinformacija posredstvom lokalnih proruskih medija radi podsticanja nezadovoljstva ili promjene političkog narativa, pa do drastičnih operacija poput umiješanosti u pokušaj prevrata u Crnoj Gori 2016. godine.

Iako Rusija nije uspjela u većini pokušaja u regionu, ipak se ne može potcijeniti njena sposobnost da na različite načine opstruiše napore Zapada, u prvom redu Evropske unije, koja se nakon aneksije Krima i uvođenja sankcija Rusiji, pridružila NATO-u na spisku ruskih legitimnih meta.

S obzirom na prioritetnu motivaciju koja podrazumijeva konkurentan odnos sa Zapadom, koji je zasnovan na konceptu spoljne politike iz 2013. godine, rusko prisustvo na Zapadnom Balkanu uglavnom se može posmatrati kroz aspekte ruske *meke moći*. Kroz narativ o bratstvu pravoslavnih naroda, Moskva je intenzivirala spoljnopolitičke aktivnosti koje se ogledaju u učestalim posjetama ruskih zvaničnika i susretima sa svojim lojalistima na Zapadnom Balkanu, kao i u gostovanjima balkanskih političara u Rusiji.

Iako djelovanju Kremlja pogoduju ambivalentni stavovi i pragmatično pozicioniranje pojedinih regionalnih političkih aktera čije su aktivnosti u značajnoj diskrepanci sa proklamovanim evropskim i evroatlantskim stremljenjima, utisak je da rusku percepciju Zapadnog Balkana kao vlastite (makar i sekundarne) interesne sfere ne prati osmišljena dugoročna strategija koja bi podrazumijevala sofisticiran pristup razvijanju odnosa sa zapadnobalkanskim državama. Rusija objektivno i ne može ponuditi alternativu za proces evropskih i evroatlantskih integracija, odnosno model postizanja dugoročne stabilnosti i prosperiteta država Zapadnog Balkana. Suprotno od toga, Moskva pokušava opstruisati sve napore Zapada u regionu, koristeći različite mehanizme *meke moći*, od pružanja podrške Srpskoj pravoslavnoj crkvi i antizapadnim medijima, do uspostavljanja bliskih veza sa desničarskim populističkim partijama i na taj način podrivajući vrijednosti EU i NATO. Svojim djelovanjem Rusija želi da pokaže da Crna Gora, kao NATO članica, može postati izvor nestabilnosti u regionu i na taj način dodatno diskreditovati Sjevernoatlantski savez.

Nakon poziva za članstvo u NATO 2015. godine, svi potezi Moskve, u saradnji sa lokalnim političkim, medijskim i drugim proruskim subjektima, svodili su se na jačanje podjela među građanima i širenje uticaja u Crnoj Gori, kao i promovisanje Kremlja kao zaštitnika Srba i pravoslavlja, uz istovremeno slabljenje stubova crnogorske države i identiteta, propagandno djelovanje, istorijski revizionizam, dezinformacije i diskreditaciju NATO-a.

Alijenacija EU i SAD iz Zapadnog Balkana posljednjih godina, usljed niza internih problema, trasirala je put i prostor za aktivnosti na njegovoj destabilizaciji, zaustavljanje demokratskih procesa i podriivanje evropskih vrijednosti, čemu je pogodovalo globalno jačanje desnice.

Srbija, kao ključni ruski partner, obezbjeđuje opstajanje Rusije u regionu i širenje njenog regionalnog uticaja. U političko-bezbjednosnoj sinergiji ove dvije države kreiran je i konstrukt tzv. *srpskog sveta*, koji se snažno oslanja na ruski koncept fondacije *Ruski svijet*, koji je nakon crnogorskih parlamentarnih izbora iz 2020. godine i ulaska u vlast otvorenih promotera ruskih interesa, u Crnoj Gori predstavljen sa brojnih visokih političkih i crkvenih adresa u Crnoj Gori, entitetu BiH, Republici Srpskoj i Srbiji. Iako predstavljen kao projekat zaštite interesa srpskog naroda u regionu, ova anahrona modifikacija ideje *Velike Srbije* u veoma kratkom periodu je uzburkala crnogorsko društvo i pokrenula seriju negativnih tokova koji već imaju uticaja na dinamiku evropskih integracija Crne Gore, sa sve ozbiljnijim bezbjednosnim implikacijama.

Djelovanje RPC kao *čuvara* pravoslavne duhovnosti na prostoru Zapadnog Balkana kontinuitet je takve politike. Pozivajući se na čvrste istorijske veze i bratstvo pravoslavnih naroda, RPC posvećuje veliku pažnju razvoju i jačanju odnosa sa Srpskom pravoslavnom crkvom (SPC), koja u odnosu na državni vrh u Beogradu ima sličan odnos potčinjenosti kao RPC prema Kremlju. Stoga je jurisdikcija SPC u nekoliko zapadnobalkanskih država (BiH, Crna Gora, Sjeverna Makedonija i Srbija) važna sa aspekta širenja ruskih geopolitičkih interesa u regionu.

Politički inženjering sveštenstva Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori rezultirao je formiranjem tzv. ekspertske vlade Zdravka Krivokapića. Ovaj svojevrsni politički eksperiment, kojeg je teško naći u praksi savremenih društveno-političkih sistema, od samog početka nailazi na brojne kritike prije

svoga zbog ispoljenog nesnalaženja u neočekivano dodijeljenoj ulozi većine ministara, pa i samog predsjednika Vlade.

Uticao Kremlja preko Pravoslavne crkve i podrška političkim partijama bliskim crkvi radi ostvarivanja interesa Rusije na ovom području, prevazilazi *meku moć* i može imati pogubne posljedice, što se vidi u ulozi RPC u podršci ruskoj agresiji na Ukrajinu.

U arsenalu ruskih alata za ostvarivanje političkih i drugih ciljeva u svijetu, visoko se kotira informaciono ratovanje, prilagođeno geopolitičkim okolnostima 21. vijeka. Iz ruske perspektive, informacioni rat je stalan, a alati koji se koriste za njegovo vođenje uključuju sva moguća sredstva koja su mu na raspolaganju – od dezinformacionih kampanja, zloupotrebe društvenih mreža i medija do sajber napada na institucije različitih država. U zvaničnim ruskim doktrinarnim i konceptualnim publikacijama nije bilo značajnih promjena ili kontradikcija u vezi sa informacijskom konfrontacijom od početka predsjedavanja Vladimira Putina. Umjesto toga, djelovanje je izgrađeno i nadograđeno na prethodna, nasljeđujući najbolje prakse, koncepte i metode i iz sovjetskih vremena. S obzirom na činjenicu da su sposobnosti i metode Rusije da se uključi u informacijsku konfrontaciju u stalnom razvoju, a svijest građana i političkih elita u Crnoj Gori o ruskim sajber aktivnostima u Crnoj Gori na jako niskom nivou prepoznavanja, otvara se prostor neometanog ruskog djelovanja, što je bilo evidentno u prethodnih nekoliko godina. Nedostatak jasno definisanog akcionog plana i odgovora, kao posljedica neadekvatne percepcije struktura vlasti u Crnoj Gori kada je ovaj problem u pitanju još od 2016. godine, jasno govori o potrebi efektivnog djelovanja.

Ukoliko Srbija ostane ključni saveznik Moskve u regionu, kao baza za širenje ruskog subverzivnog uticaja, to će gotovo sigurno rezultirati dodatnim komplikovanjem regionalnih prilika i usporavanjem evroatlantskih integracija. Oslanjanje Rusije na velikodržavne ambicije nacionalističkih elita u Srbiji i podrška njihovim aktivnostima u okviru projekta *srpski svet*, čija se realizacija najavljuje i sa najviših političkih adresa u Srbiji, sasvim izvjesno može dovesti do destabilizacije regionalnih prilika sa značajnim potencijalom za komplikovanje bezbjednosne situacije.

Kao zemlju sa kojom je imala jako bliske odnose, a posebno čvrste ekonomske veze preko velikog broja investicija, Rusija je na Crnu Goru gledala kao na još jedno uporište na Balkanu. To je jedan

od razloga zašto se zvanična Moskva ni danas ne miri sa članstvom Crne Gore u NATO-u. Koliko je Rusiji bilo važno da Crna Gora ne postane dio Alijanse, pokazuje učešće ruskih obavještajaca u organizovanju prevrata na dan parlamentarnih izbora u oktobru 2016. godine.

Da bi očuvala nezavisnost i oduprijela se malignom ruskom uticaju, Crna Gora mora ojačati svoje institucije i vratiti povjerenje građana koje je degradirano zbog loše prakse i korupcije prethodne vlasti. U trenutnoj konstelaciji snaga, uticaj Rusije je ograničen i čini se da ne bi mogao opredijeliti prozapadni politički kurs Crne Gore, koja se nalazi u veoma kompleksnoj fazi demokratskog razvoja i osjetljiva je na različite spoljne uticaje. Možda više nego ikada ranije, Crnoj Gori je potrebno razumijevanje, podrška i pomoć njenih zapadnih prijatelja, partnera i saveznika, kako bi prevazišla ozbiljne izazove sa različitih strana i iz različitih motiva podsticanih dubokih, istorijski ukorijenjenih podjela.

U suprotnom, u bliskoj budućnosti, Moskva bi najveći uspjeh na Zapadnom Balkanu, mogla ostvariti upravo u Crnoj Gori, NATO članici i najozbiljnijem kandidatu za članstvo u EU, gdje su u periodu nakon parlamentarnih izbora 2020. godine, *po dubini* na veoma važnim pozicijama, *instalirani* proruski kadrovi, putem kojih se aktivno radi na stvaranju novih i pospješivanju postojećih unutrašnjih podjela između različitih etničkih, nacionalnih i vjerskih grupa, dovodeći u pitanje sve vrijednosti na kojima je zasnovano crnogorsko građansko, multinacionalno i multikonfesionalno društvo.

Na osnovu svega rečenog, neophodna je pojačana pažnja zapadnih partnera i saveznika Crne Gore. Potrebna je nova energija i senzibilitet, kako bi trenutni uspjeh Rusije da destabilizuje unutrašnje prilike u Crnoj Gori i u njene institucije i državne organe *instalira* veliki broj svojih lojalista, u dogledno vrijeme mogao biti posmatran kao epizoda, odnosno osjetljiva faza demokratskog razvoja crnogorskog društva bogatog različitostima.

U kom pravcu će se kretati razvoj crnogorskog društva u značajnoj mjeri zavisi i kakav će odnos zapadni partneri i saveznici imati prema Crnoj Gori. Tim prije, što je evidentno da su aktuelni problemi sa kojima se suočava nakon prve tranzicije vlasti nakon trideset godina, uglavnom snažno podstaknuti upravo od onih subjekata koji su u permanentnom sukobu sa zapadnim vrijednostima i koji koriste svaku priliku kako bi osujetili ili makar usporili evropski put zapadnobalkanskih država.

Iako partneri Crne Gore iz Evropske unije i saveznici iz NATO-a, imaju proaktivan pristup kada su u pitanju dileme sa kojima se suočava crnogorsko društvo, čini se da bi njihovo još snažnije prisustvo, prije svih SAD-a, uz korišćenje dobrih diplomatskih praksi u sličnim situacijama mogli doprinijeti prevazilaženju naizgled nepremostivih razlika na crnogorskoj političkoj sceni i doprinijeti animiranju ukupnog demokratskog potencijala partija koje baštine građanski koncept i zalažu se za evropske i evroatlantske integracije Crne Gore. Širokom koalicijom ovih stranaka, bili bi stvoreni uslovi za funkcionisanje stabilne parlamentarne većine i obezbijeđen odlučujući iskorak Crne Gore ka članstvu u Evropskoj uniji, uz neophodne garancije nastavka odlučne borbe protiv korupcije i organizovanog kriminala i ispunjavanja uslova iz pregovaračkih poglavlja 23 i 24.

Na taj način, bio bi eliminisan maligni uticaj Rusije i Srbije, koje posredstvom svojih eksponenata imaju značajan uticaj na dešavanja u Crnoj Gori u ovom trenutku.

Takođe, bila bi poslata snažna poruka svim snagama u regionu koje su opredijeljene za evropske i evroatlantske integracije, koje su ozbiljno uzdrmane i pokolebane najnovijim razvojem događaja u Crnoj Gori, uz neizbježni osjećaj da je država koja je prednjačila u procesu evropskih integracija u regionu i članica je NATO-a, na određeni način prepuštena na milost velikodržavnim i imperijalnim ambicijama drugih država.

U suprotnom, Rusija i Srbija bi mogle konačno kapitalizovati uspjeh koji su postigli na talasu protesta organizovanih od Srpske pravoslavne crkve, a relativni uspjeh srpskih i proruskih konzervativnih snaga na izborima od 30. avgusta 2020. godine, mogao bi biti samo prva faza u njihovom dugoročnom etabliiranju i uspostavljanju kompletne infrastrukture u Crnoj Gori.

Kao što se moglo i pretpostaviti nakon formiranja nekonzistentne, programski nekoherentne parlamentarne većine, Crna Gora je u proteklih godinu dana prošla kroz veoma turbulentni period koji je obilježen ozbiljnim pogoršavanjem bezbjednosnih prilika u uslovima vještačkog održavanja vlade Zdravka Krivokapića, *podržanog* od desničarskih antizapadnih struktura u crnogorskom parlamentu, koje procjenjuju eventualnu neodlučnost ili pasivnost zapadnih partnera tumačeći je kao izraz slabosti ili nezainteresovanosti za situaciju u Crnoj Gori.

Agresivnost reпреzenata *srpskog sveta* uslovlila je neminovnu homogenizaciju građana koji Crnu

Goru doživljavaju kao svoju jedinu državu i njihovog vaninstitucionalnog organizovanja radi odbrane pred percipiranom opasnošću. Na taj način, stvorene su pretpostavke za masovne i dugotrajne proteste, koji bi pod određenim okolnostima mogli prerasti i u nemire sa nesagledivim posljedicama. U svakom slučaju, Crna Gora bi bila destabilizovana i na neodređeno vrijeme zaustavljena u demokratskom razvoju na putu evropskih integracija.

Crnoj Gori je neophodna još efikasnija saradnja na svim nivoima društva radi razvoja sposobnosti za prepoznavanje različitih formi političke manipulacije u društvu. Izgradnja kritičkog razmišljanja i medijske pismenosti predstavljaju nužan preduslov za dalje razvijanje demokratske političke kulture, koja će dovesti do smanjivanja društvenih i političkih netrpeljivosti koje mogu prouzrokovati incidente. Posebnu pažnju je potrebno posvetiti novinarima na državnom i lokalnom nivou radi jačanja njihovih profesionalnih kapaciteta za prepoznavanje i borbu protiv negativnih digitalnih fenomena. Ključnu ulogu u tome ima Vlada Crne Gore, koja mora raditi na očuvanju stabilnosti, poštovanju demokratskih principa i realizaciji nacionalnih interesa. Takođe, Vlada mora pravovremeno i odlučno da se suprotstavi svim malignim stranim uticajima na izborne procese u Crnoj Gori. U tom kontekstu od velikog značaja je efektivnija i vidljivija edukacija u oblasti sajber bezbjednosti. Nadležne institucije bi trebalo raditi na kontinuiranim analizama rizika informacionog okruženja, identifikovanju ranjivih populacija i infrastrukture i informisanju javnosti o potencijalnim rizicima.

Sasvim je sigurno da bi, po principu spojenih sudova, moglo doći do usložnjavanja situacije u regionu Zapadnog Balkana. Imajući u vidu destruktivni potencijal koji na ovom području još uvijek postoji, kao i činjenicu da ruska strategija podrazumijeva podsticanje nestabilnosti u zonama od njihovog interesa, može se pretpostaviti da eventualna kriza ne bi bila zaustavljena na granicama Crne Gore i mogla bi imati nepredvidivu razvojnu dinamiku. Iskustvo iz devedesetih godina prošlog vijeka upozorava da stvari lako mogu izmaći kontroli ukoliko izostane pravovremena i efikasna akcija kojom bi bile zaustavljene megalomanske nacionalističke projekcije sa eksplozivnim potencijalom.

REFERENCE

- 1 Nye, J, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, januar 2005, Harvard University, Dostupno na: <https://wcfia.harvard.edu/publications/soft-power-means-success-world-politics>
- 2 Ageeva, V, *The rise and fall of Russia's soft power*, januar/mart 2021, Russia in global affairs, Dostupno na: <https://eng.globalaffairs.ru/articles/rise-fall-russias-soft-power/>
- 3 Van Herpen, M, *Putin's Propaganda Machine*, 2016, Rowman and Littlefield, str. 25.
- 4 *Основные направления политики Российской Федерации в сфере международного культурно-гуманитарного сотрудничества*, 18.12.2010, Министерство иностранных дел Российской Федерации, Dostupno na: https://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6B6Z29/content/id/224550
- 5 *Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation*, 18.2.2013, Министерство иностранных дел Российской Федерации, Dostupno na: https://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6B6Z29/content/id/122186?p_p_id=101_INSTANCE_CptlCk6B6Z29&_101_INSTANCE_Cptl%20Ck6B6Z29_languageId=ru_RU
- 6 *Russia and the changing world – article by V.Putin on foreign policy*, 27.2.2012, The Embassy of the Russian Federation to the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, Dostupno na: <https://rusemb.org.uk/press/612>
- 7 *Федеральный закон о внесении изменений в отдельные законодательные акты российской федерации в части регулирования деятельности некоммерческих организаций, выполняющих функции иностранного агента*, 18.7.2021, КонсультантПлюс, Dostupno na: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_132900/
- 8 *Уголовный кодекс Российской Федерации*, 5.6.1996, КонсультантПлюс, Dostupno na: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/
- 9 Dmitracova, O, *Russian Orthodox church reunites after 80-year rift*, 17.5.2007, Reuters, Dostupno na: <https://www.reuters.com/article/us-russia-church-idUSL1729095720070517>
- 10 Van Herpen, M, *Putin's Propaganda Machine*, 2016, Rowman and Littlefield, str. 12
- 11 Lessenski, M, *Media Literacy Index 2021*, 14.3.2021, Open Society Institute Sofia, Dostupno na: <https://osis.bg/?p=3750&lang=en>
- 12 Milinčić, Lj, *EKSKLUZIVNO: Rogozin otkriva hoće li biti ruskih baza u Srbiji (video)*, 12.1.2016, Sputnik, Dostupno na: <https://rs-lat.sputniknews.com/intervju/201601121102434148-Ekskluzivno-Rogozin-otkriva-hoce-li-biti-ruskih-baza-u-Srbiji/>
- 13 *Političko javno mnjenje Crne Gore*, jun 2021, Centar za demokratiju i ljudska prava – CEDEM, Dostupno na: https://www.cedem.me/images/Prezentacija_jun_2021_FINAL-compressed_compressed.pdf
- 14 *Srpski svet – originalno pozajmljen koncept*, april 2021, DFC, Dostupno na: <https://dfcme.me/wp-content/uploads/2021/04/Srpski-svet-analiza-FINAL.pdf>
- 15 Tomović, D, *Russia, Montenegro Trade Barbs Over Protests*, 28.10.2014, *Balkan Insight*, Dostupno na: <https://balkaninsight.com/2015/10/28/russia-montenegro-bicker-over-podgorica-protests-10-28-2015/>
- 16 *Ako CG uđe u NATO, uvesti joj sankcije*, 30.11.2015, RTCG, Dostupno na: <http://www.rtcg.me/vijesti/otvoreno-o-nato-u/111475/ako-cg-udje-u-nato-uvesti-joj-sankcije.html>
- 17 *Uz blagoslov Mitropolita Amfilohija potpisana Lovčenska deklaracija*, 6.5.2016, Demokratska narodna partija, Dostupno na: <http://www.dnpcg.me/uz-blagoslov-mitropolita-amfilohija-potpisana-lovcenska-deklaracija/>
- 18 Владимирович, Ж, *Декларация с политическими партиями стран Балканского региона подписана на втором этапе XV Съезда Партии*, 27.6.2017, Jedinствena Rusija, Dostupno na: <https://er.ru/activity/news/deklaraciya-s-politicheskimimi-partiya-mi-stran-balkanskogo-regiona-podpisana-na-vtorom-etape-xv-sezda-partii>
- 19 *Zaharova: Crna Gora ulazi u NATO, a niko ne pita Crnogorce*, 7.7.2016, RTS, Dostupno na: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/2378277/zaharova-crna-gora-ulazi-u-nato-a-niko-ne-pita-crnogorce.html>
- 20 *Mandić: Iscenirani, skandalozni državni udar u organizaciji Đukanovića produbio krizu u CG*, 2.12.2016, *Vijesti*, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/103425/mandic-iscenirani-skandalozni-drzavni-udar-u-organizaciji-djukanovica-produbio-krizu-u-cg>
- 21 22. septembra 2016. godine ruski predsjednik Vladimir Putin je imenovao Sergeja Narškina za direktora Službe za spoljno-obještajne poslove Ruske Federacije (SVR). Nariškin je na dužnost stupio 5. oktobra 2016. godine.
- 22 *Nove instrukcije: Kremlj postrojava svoje igrače*, 27.8.2017, CdM, Dostupno na: <https://m.cdm.me/politika/moskva-daje-nove-instrukcije-opoziciji-kremlj-postrojava-igrace/>
- 23 Mandić, M, *Mandić i Knežević traže oduzete isprave da bi se odazvali pozivu Sergeja Železnjaka*, 1.9.2017, *Antena M*, Dostupno na: <https://www.antenam.net/politika/49117-mandic-i-knezevic-traze-oduzete-isprave-da-bi-se-odazvali-pozivu-sergeja-zeleznjaka>
- 24 Demokratski front, Facebook stranica, 5.7.2021, Dostupno na: <https://www.facebook.com/DemokratskiFront/posts/5777154975690798>
- 25 *U Ukrajini, Ukrajinci neće da imaju bilo kakvu vezu s Rusima, jača nacizam, rat, pogibije, uništenje materijalnih dobara i na kraju formiranje tzv. Pravoslavne crkve Ukrajine uz svesrdnu pomoć konstantinopoljskog patrijarha. U Crnoj Gori bujanje tzv. montenegrinstva, formirani novocrnogorci ne žele da imaju bilo šta ne samo sa Srbima već ni s pravoslavljem. U Crnoj Gori se izmišljaju „crkve“, partije na vlasti stvaraju ih po svojoj mjeri koristeći za tu svrhu neke pseudoreligijske organizacije, a jedina kanonska crkva se*

- protjeruje. (...) Kao i u slučaju Ukrajine, radi se o projektu koji se vodi, kažu upućeni, pod anglosaksonskim nadzorom. Šta je krajnji cilj? Naravno, cilj je pravoslavna Rusija, rekao je tada Bulajić. - Dr Strahinja Bulajić – Crna Gora je zemlja čuda, 22.2.2020, Večernje Novosti, Dostupno na: <https://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:848748-Dr-Strahinja-Bulajic-Crna-Gora-je-zemlja-cuda>
- 26 30 ноября в пресс-центре «Парламентской газеты» состоится международный мультимедийный «круглый стол»: «Черногория. Перспективы урегулирования кризиса. Политический диалог», 27.11.2015, Duma, Dostupno na: <http://duma.gov.ru/news/11541/>
- 27 Круглый стол о возможном расширении НАТО на Балканы, 23.10.2015, РИА НОВОСТИ, Dostupno na: <https://ria.ru/20151023/1306838643.html>
- 28 Marko Milačić, 25.10.2017, Facebook profil, Dostupno na: <https://www.facebook.com/photo?fbid=1483411661746182&set=pb.100002320862725.-2207520000>
- 29 Vesko Garčević, bivši ambasador Crne Gore u NATO, a sada profesor na Univerzitetu u Bostonu, komentarišući skandal oko otkrivanja imena agenata partnerske službe na sjednici Odbora za bezbjednost i odbranu v.d. direktora ANB Vukšića, naveo je da davanje tajnih podataka šefu odbora Milanu Kneževiću, lideru proruskog Demokratskog fronta, gotovo sigurno znači da će objelodanjene informacije na kraju stići u Moskvu (Intervju za [Džejmstaun Fondaciju](#), 6. april 2021).
- 30 Janković, S, Šćepanović, L, *Zbog izjave o ženama osporava se kandidatura Vesne Bratić za ministarku*, 13.11.2020, *Radio Slobodna Evropa*, Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/zbog-izjave-o-%C5%BEenama-vesna-brati%C4%87-mo%C5%BEda-ne%C4%87e-bit-i-ministarka/30949069.html>
- 31 *Krivokapić: Sve funkcije po dubini dobili kako su željeli, nezadovoljni jer nemaju ministarstva*, 19.7.2021, *CdM*, Dostupno na: <https://www.cdm.me/politika/krivokapic-sve-funkcije-po-dubini-dobili-kako-su-zeljeli-nezadovoljni-je-nemaju-ministarstva/>
- 32 Zečević, N, *DF dobio 264 pozicije, SNP 88, PzP 85, Demokrate i Ura podijelili 145 funkcija*, 24.7.2021, *Pobjeda*, Dostupno na: <https://www.pobjeda.me/clanak/df-dobio-264-pozicije-snp-88-pzp-85-demokrate-i-ura-podijelili-145-funkcija>
- 33 *Љотић и Вучић*, 1.3.2018, *Akcija*, Dostupno na: <https://akcija.org/ljotic-i-vucic/>
- 34 *Србска акција – о нама*, 21.4.2010, *Akcija*, Dostupno na: <https://akcija.org/o-nama/>
- 35 Стефан Хаджи Антонович, 20.4.2021, *МИПОТВОРЕЦЬ*, Dostupno na: <https://myrotvorets.center/criminal/stefan-khadzhi-antonovich/>
- 36 *Народ је бранич Цркве и племена!*, 9.2.2020, *Akcija*, Dostupno na: <https://akcija.org/narod-je-branic-crkve-i-plemena/>
- 37 *Акција у Подгорици: Стоп кривотворењу историје!*, 7.5.2017, *Akcija*, Dostupno na: <https://akcija.org/akcija-u-podgorici/>
- 38 *У Пљевљима освештан Српски информативно-културни центар Свети Сава*, 28.8.2020, *Mileševska eparhija*, Dostupno na: <http://milesevskaeparhija.rs/u-pljevljima-osvestan-srpski-informativno-kulturni-centar-sveti-sava/>
- 39 *Za profesionalno srbovanje sedam miliona eura, a crkvi 4,6 miliona*, 30.9.2020, *CdM*, Dostupno na: <https://www.cdm.me/politika/za-profesionalno-srbovanje-sedam-miliona-eura-a-crkvi-46-miliona/>
- 40 *Vukićević, J, Investicije i ruski čaj u Crnoj Gori*, 19.4.2019, *Radio Slobodna Evropa*, Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/rusija-nekretnine-crna-gora/29891916.html>
- 41 *Федеральный закон "О государственной политике Российской Федерации в отношении соотечественников за рубежом"*, 24.5.1999, *Consultant*, Dostupno na: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_23178/
- 42 *Ruski radio u Crnoj Gori osnovan je u avgustu 2011. godine u Budvi sa ciljem emitovanja cjelokupnog programa na ruskom jeziku, što nije bilo u skladu sa važećim Zakonom o medijima, koji propisuje da se dio programa mora emitovati na zvaničnom, crnogorskom jeziku. Radio funkcioniše po principu zabrane emitovanja negativnih informacija, a osim crnogorskog primorja, Ruski radio je imao frekvenciju i za Nikšić i Podgoricu.*
- 43 *Оксана Френкель: «Наши двери открыты!»*, 5.5.2015, *Русский Вестник*, Dostupno na: <https://rusvestnik.me/oksa-na-frenkel-nashi-dveri-otkryty/>
- 44 *Страновые координационные советы - основа Всемирного движения соотечественников*, *Всемирный координационный советроссийских соотечественников,проживающих за рубежом*, Dostupno na: <https://vksrs.com/koordinatsionnye-sovety/>
- 45 *О V Всемирном конгрессе соотечественникам в Черногории расскажут Алексей Галицкий и Гуля Смагулова*, 11.11.2015, *Всемирный координационный советроссийских соотечественников,проживающих за рубежом*, Dostupno na: <https://vksrs.com/news/o-v-vsemirn-kongresse-sootechestvennikam-v-chernogorii-rasskazhut-aleksey-galitskiy-i-gulya-smagul/>

- 46 Член КСОРС «Русский вестник – Черногория» отмечает первый юбилей, 6.7.2015, Всемирный координационный совет российских соотечественников, проживающих за рубежом, Dostupno na: <https://vksrs.com/news/chlen-k-sors-russkij-vestnik-chernogoriya/>
- 47 Гуля Смагулова: «На Всемирном конгрессе мне будет интересен опыт коллег-соотечественников из других стран», 5.10.2015, Всемирный координационный совет российских соотечественников, проживающих за рубежом, Dostupno na: <https://vksrs.com/publications/gulya-smagulova-na-vsemirnrom-kongresse-m/>
- 48 Алексей Галицкий, 14.11.2015, Facebook profil, Dostupno na: <https://www.facebook.com/photo?fbid=1207106265986144&set=a.675610372469072>
- 49 У Црној Гори је потписана Ловћенска декларација са „Јединственом Русијом“, 6.5.2016, *Russia Beyond*, Dostupno na: https://rs.rbth.com/politics/2016/05/06/u-crnoj-gori-je-potpisana-lovcenska-deklaracija-sa-jedinstvenom-rusijom_591025?fbclid=IwAR1eS1SYP2d8B_TpUa3A0IkTACDbIs4lViWrfDPTSm5UXhNk8YXrVit8ew
- 50 Алексей Галицкий, 4.5.2017, Facebook profil, Dostupno na: <https://www.facebook.com/photo?fbid=1701027449927354&set=a.675610372469072>
- 51 Striga, V, *Черногорский театр абсурда: акт заключительный?*, 30.8.2020, *Balkanist*, Dostupno na: <https://balkanist.ru/chernogorskij-teatr-absurda-akt-zaklyuchitelnyj/?fbclid=IwAR34eMneUm8hoF4uMPGybdRe-EjaPM5K03M9INMKp-CXbduMVMPEZUgkT4R8>
- 52 *Ibid.*
- 53 Ljubica Gojković Vukčević, 1.9.2016, Facebook profil, Dostupno na: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1178619655535325&set=pb.100001619043695.-2207520000..&type=3>
- 54 Veniamin Striga, 4.12.2012, Facebook profil, Dostupno na: <https://www.facebook.com/veniamin.striga/posts/252969084831944>
- 55 Petrovskaia, J, *Kraj operacije 'Crna Gora'*, 2.6.2017, *Radio Slobodna Evropa*, Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/kraj-operacije-crna-gora/28523293.html>
- 56 *Ibid.*
- 57 Успостављен почетак сарадње Општине Херцег Нови и Руско-српске фондације за културу и наслеђе, 22.6.2021, *IN4S*, Dostupno na: <https://www.in4s.net/uspostavljen-pocetak-saradnje-opstine-herceg-novi-i-rusko-srpske-fondacije-za-kulturu-i-naslijedje/>
- 58 *TO Herceg Novog i Sankt Peterburga potpisale protokol o saradnji*, 3.12.2018, *Vijesti*, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/10110/to-herceg-novog-i-sankt-peterburga-potpisale-protokol-o-saradnji>
- 59 *Otkiven spomenik grofu Savi Vladislaviću i otvoren istoimeni Ruski kulturni centar*, 27.1.2014, *Radio Jadran*, Dostupno na: <https://radiojadran.com/otkiven-spomenik-grofu-savi-vladislavicu-i-otvoren-istoimeni-ruski-kulturni-centar/>
- 60 *Ruski kulturni cenatr – grof Sava Vladislavić*, Registar nevladinih organizacija, Ministarstvo unutrašnjih poslova Crne Gore, Pristupljeno: 30.6.2021, Dostupno na: <http://www.dokumenta.me/nvo/>
- 61 *Monografija o migraciji Rusa u Crnu Goru*, 5.4.2011, *Vijesti*, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/zabava/366339/monografija-o-migraciji-rusa-u-crnu-goru>
- 62 *Medalja od Putina*, 13.5.2015, *Dan*, Dostupno na: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:B-MR-FvGPw24J:https://old.dan.co.me/%3Fnivo%3D3%26rubrika%3DPeriskop%26datum%3D2015-05-13%26clanak%3D491029+&cd=2&hl=en&ct=clnk&gl=me>
- 63 *Loktionov: Kako Crnu Goru približiti Rusiji*, 20.6.2015, *Russia Beyond*, Dostupno na: https://hr.rbth.com/news/2015/06/20/loktionov-kako-crnu-goru-pribliziti-rusiji_35737
- 64 *U Novom Sadu se održava međunarodna konferencija „Balkanski dijalog – 2015“ (18-21. jun)*, 18.6.2015, *Nova srpska politička misao*, Dostupno na: <http://www.nspm.rs/hronika/medjunarodna-konferencija-balkanski-dijalog-%E2%80%93-2015.html?alphabet=l>
- 65 *Izvinjenje bratskoj Rusiji*, 9.4.2015, *Dan*, Dostupno na: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:cggwOifyiDoJ:https://old.dan.co.me/%3Fnivo%3D3%26rubrika%3DPisma%26clanak%3D485535%26datum%3D2015-04-09+&cd=14&hl=en&ct=clnk&gl=me>
- 66 *Izgradnja spomenika posljednjem ruskom caru Nikolaju Romanovu*, 13.5.2014, Društvo Crnogorsko Ruskog prijateljstva PETAR PRVI, Dostupno na: <https://dcrppetarprvi.wordpress.com/dokumenta/izgradnja-spomenika-poslednjem-ruskom-caru-nikolaju-romanovu/>
- 67 "Русија је искрени пријатељ Црне Горе", *Glas Holmije*, Dostupno na: <http://glasholmije.rs/>
- 68 *HRAM Podgorica (2 dio) Vece Prijateljstva*, 19.6.2014, PETAR PRVI Podgorica, YouTube, Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=vGmyT6cJVmc>

- 69 Radišić, N, *U Beranama hoće ulicu Ratka Mladića, reaguje Evropska unija*, 5.2.2021, N1, Dostupno na: <https://rs.n1info.com/region/ratko-mladic-ce-mozda-dobiti-ulicu-u-beranama-ceka-se-odluka-ministarstva/>
- 70 *Svečanost u čast crnogorsko-ruskog prijateljstva*, 29.5.2017, Portal Berane, Dostupno na: <http://berane.me/svecanost-u-cast-crnogorsko-ruskog-prijateljstva/?lang=lat>
- 71 Kadić, V, *Negovanje prijateljstva: Njegošev zavet nas obavezuje*, 5.6.2017, Večernje novosti, Dostupno na: <https://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:668779-Negovanje-prijateljstva-Njegosev-zavet-nas-obavezuje>
- 72 „Свободијада“ у Друштву црногорско-руског пријатељства "Свети Ђорђе“, 28.10.2015, Eparhija, Dostupno na: <https://www.eparhija.me/okt-2015-odrzana-tribina-svobodijada-u-niksicu>
- 73 Evidencija aktivnih NVO, 18.8.2021, Dat.gov.me, Dostupno na: <https://data.gov.me/dataset/evidencija-aktivnih-nvo-3667>
- 74 Vukićević, *Prva ruska škola pod crnogorskim suncem*, 28.9.2016, Radio Slobodna Evropa, Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-ruska-skola/28019196.html>
- 75 *Куча мала*, Dostupno na: <http://kuchamala.com/>
- 76 *Школа Сорок Два в Свети Стефане*, Facebook page, 2.1.2016, Dostupno na: <https://www.facebook.com/pages/%D0%A8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%20%D0%A1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BA%20%D0%94%D0%B2%D0%B0%20%D0%B2%20%D0%A1%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B8%20%D0%A1%D1%82%D0%B5%D1%84%D0%B0%D0%BD%D0%B5/342464932792772/>
- 77 Borozan, N, Raičević, D, Ljumović, A, *Ruske škole na crnogorskoj obali*, 6.1.2018, Radio Slobodna Evropa, Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/ruske-skole-crna-gora-budva/28956614.html>
- 78 *Pru Vini PU*, Facebook page, 21.12.2010, Dostupno na: <https://www.facebook.com/vrticvinipuu/>
- 79 Лариса Москалева, Facebook, Dostupno na: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100007049679650>
- 80 *Adriatic College*, Dostupno na: <http://adriaticcollege.com/me/o-skoli>
- 81 Podaci o organizaciji, Dostupno na: <http://www.adriaticcollege.com/me/podaci-o-organizaciji>
- 82 Petrić, R, *Bar: Rusi traže školu na svom jeziku*, 26.10.2012, Vijesti, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/300382/bar-rusi-traze-skolu-na-svom-jeziku>
- 83 *Head of Rossotrudnichestvo Konstatin Kosachev speaks to the State Duma on diaspora issues*, 28.6.2012, Русский мир, Dostupno na: <https://ruskiymir.ru/en/news/129179/>
- 84 Представительство Россотрудничества в Подгорице, Dostupno na: <https://mne.rs.gov.ru/ru/news>
- 85 УСТАВ Фонда «Русский мир», 2019, Dostupno na: <http://ruskiymir.ru/ustav.pdf>
- 86 Kendall, B, *Russia's Putin shines at Valdai summit as he castigates West*, 20.9.2013, BBC news, Dostupno na: <https://www.bbc.com/news/world-europe-24170137>
- 87 *Putin strongly backed in controversial Russian reform vote*, 2.7.2020, BBC news, Dostupno na: <https://www.bbc.com/news/world-europe-53255964>
- 88 *Delegacija Ambasade posjetila je Filološki fakultet Univerziteta Crne Gore u Nikšiću*, 13.12.2016, Ambasada Ruske Federacije u Crnoj Gori, Dostupno na: https://montenegro.mid.ru/web/me/photo-me/-/asset_publisher/iOoKIUU3qbcJ/content/delegacija-ambasade-posjetila-je-filoloski-fakultet-univerziteta-crne-gore-u-niksicu?inheritRedirect=false
- 89 *Ruski centar na filološkom fakultetu u Nikšiću nastavlja sa radom*, 18.12.2018, Sputnik, Dostupno na: <https://rs-lat.sputniknews.com/regioni/201812181118206224-ruski-centar-Niksic/>
- 90 *Rezolucija Evropskog parlamenta od 23. studenoga 2016. o strateškoj komunikaciji Europske unije za borbu protiv propagande koju protiv nje provode treće strane*, 23.11.2016, Evropski parlament, Dostupno na: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0441_HR.html
- 91 Radeka Đorđević, D, *Leonid đonjnikov: Mapa Balkana je privremena jer su granice veštačke*, 19.7.2015, Novosti, Dostupno na: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:558150-Leonid-Resetnjikov-Mapa-Balkana-je-privremena-je-su-granice-vestacke>
- 92 *Leonid Rešetnjikov: Rusija nema veze sa pučem u Crnoj Gori, a ja odlazim u penziju*, 2.12.2016, Nedeljnik, Dostupno na: <http://admin.nedeljnik.rs/vesti/portalanews/leonid-resetnjikov-rusija-nema-veze-sa-pucem-u-crnoj-gori-a-ja-odlazim-u-penziju/>
- 93 Parker, N, Landay, J, Walcott, J, *Putin-linked think tank drew up plan to sway 2016 US election – documents*, 19.4.2017, Reuters, Dostupno na: <https://www.reuters.com/article/us-usa-russia-election-exclusive-idUSKBN17L2N3>
- 94 *Фонда Горчакова*, Dostupno na: <https://gorchakovfund.ru/about/appeal/>

- 95 Istorijski institut i fond koji kontroliše Kremlj: Ruska zahvalnica za crnogorsku instituciju, 22.10.2019, *Pobjeda*, Dostupno na: <https://www.pobjeda.me/clanak/saradnja-sa-fondom-koji-kontroliše-kremlj-ruska-zahvalnica-za-crnogorsku-instituciju>
- 96 Raspopović, R, *Reagovanje direktora Istorijskog instituta UCG povodom novinskih tekstova objavljenih u listu „Pobjeda“ 22. i 23. oktobra 2019.godine*, 23.10.2019, Univerzitet Crne Gore Istorijski institute, Dostupno na: <https://www.ucg.ac.me/objava/blog/1299/objava/54759-reagovanje-direktora-istorijskog-instituta-ucg-povodom-novinskih-tekstova-objavljenih-u-listu-pobjeda-22-i-23-oktobra-2019-godine>
- 97 Vukićević, J, *Balkanska kozačka 'vojska'*, 12.9.2016, *Radio Slobodna Evropa*, Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/kozaci-kotor-skup/27981793.html>
- 98 *Je li Balkanska kozačka vojska prijatelj za Crnu Goru?*, 13.9.2016, *CdM*, Dostupno na: <https://m.cdm.me/drustvo/je-li-balkanska-kozacka-vojska-prijetnja-za-crnu-goru/>
- 99 Kofman, M, Migacheva, K, Nichiporuk, B, Radin, A, Tkacheva, O, Oberholtzer, J, *Lessons from Russia's Operations in Crimea and Eastern Ukraine*, 2017, RAND corporation, Dostupno na: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1400/RR1498/RAND_RR1498.pdf
- 100 Koprivica, V, *Istraga o pokušaju 'državnog udara' u Crnoj Gori*, 19.11.2016, *Aljazeera Balkans*, Dostupno na: <https://balkans.aljazeera.net teme/2016/11/19/istraga-o-pokusaju-drzavnog-udara-u-crnoj-gori>
- 101 *Козачки центар Црне Горе: Немамо никакве везе са наводним државним ударом*, 16.11.2016, *IN4S*, Dostupno na: <https://www.in4s.net/kozacki-centar-crne-gore-nemamo-nikakve-veze-sa-navodnim-drzavnim-udarom/>
- 102 *Predstavnici kozaka inicirali podizanje spomenika Leksu Saičiću*, 3.6.2016, *Portal Berane*, Dostupno na: <http://berane.me/predstavnici-kozaka-inicirali-podizanje-spomenika-leksu-sajcicu/?lang=lat>
- 103 *Борачка организација и Савез Козака Балкана потписали Повељу о братимљењу и сарадњи*, 9.2.2018, *Boracka organizacija Republike Srpske*, Dostupno na: <https://borackars.org/boracka-organizacija-i-savez-kozaka-balkana-potpisali-povelju-o-bratimljenju-i-saradnji/>
- 104 Šofranac, A, *Uoči izbora u BiH, u RS stigli Kozaci koji su pripremali proteste na Krimu*, 4.10.2014, *Vijesti*, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/svijet/balkan/215605/uoci-izbora-u-bih-u-rs-stigli-kozaci-koji-su-pripremali-proteste-na-krimu>
- 105 Obrenović, M, *Under Cossack Banner, Russian Ties with Balkan Fighters Strengthened*, 16.10.2016, *BIRN Sarajevo*, Dostupno na: <https://balkaninsight.com/2020/10/16/under-cossack-banner-russian-ties-with-balkan-fighters-strengthened/>
- 106 <https://detektor.ba/2020/10/16/balkanska-kozacka-vojska-poveznica-za-veterane-ratova-u-ukrajini-i-bih/>
- 107 Kajošević, S, *Putinovi bajkeri dolaze u Bar*, 8.5.2015, *Vijesti*, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/182418/putinovi-bajkeri-dolaze-u-bar>
- 108 Šćepanović, L, *'Noćni vukovi' u Crnoj Gori: Nismo banda, volimo Rusiju, crkvu i motore*, 17.10.2018, *Radio Slobodna Evropa*, Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/nocni-vukovi-bajkeri-crna-gora-rusija-uticaj/29549000.html>
- 109 Tijić, G, *25. јул Текст у дневном листу "ДАН" о Ноћним вуковима*, 25.7.2016, *Noćni vukovi Crne Gora*, Dostupno na: <http://www.nightwolves.me/?p=1043>
- 110 Tijić, G, *Дружење са дјецом из Руске школе и вртића у Подгорици*, 17.2.2017, *Noćni vukovi Crne Gora*, Dostupno na: <http://www.nightwolves.me/?p=1186>
- 111 *Православно мотопаломничество пройдет по странам Адриатики*, 28.8.2015, *Всемирный координационный совет российских соотечественников, проживающих за рубежом*, Dostupno na: <https://vksrs.com/news/pravoslavno-motopalomnichestvo-projdet-/>
- 112 Molnár, V, Koziura, K, König-Paratore, F, *Russia's Night Wolves, Migrating Memory and Europe's Eastern Frontier*, 27.5.2021, Cambridge, Dostupno na: <https://www.cambridge.org/core/journals/european-journal-of-sociology-archives-europeennes-de-sociologie/article/russias-night-wolves-migrating-memory-and-europes-eastern-frontier/DB269E75DBB622A039646AE21A4FC6A9>
- 113 Damjanović, I, *Свестеник-падобранац из Црне Горе: Господ није дао да велика Русија пропадне*, 28.3.2018, *Russia Beyond*, Dostupno na: <https://rs.rbth.com/zivot/81549-svestenik-backovic-crna-gora>
- 114 Jovanović, V, *„PIA Новости“: Бивши руски конзул у CG и Backović, носилац воjnoga одликовања Русије, предводе protest на Превлаци*, 6.4.2019, *Antena M*, Dostupno na: <https://www.antenam.net/drustvo/116034-bivsi-ruski-konzul-u-cg-i-backovic-nosilac-vojnoga-odlikovanja-rusije-predvode-protest-na-prevlaci%D1%86>
- 115 *Pogledajte kako pop Backović komanduje protestima u Budvi*, 17.6.2020, *Antena M*, Dostupno na: https://www.antenam.net/politika/161943-pogledajte-kako-pop-backovic-komanduje-protestima-u-budvi?fbclid=IwAR1cKeu0OyQV8_ah9J-3ZurgR9MXRFLKRGHC_5RrutcdE3S8eHwRLqJR5h8

- 116 Sveštenik SPC Backović proklinje glasače vladajuće koalicije, 26.8.2020, CdM, Dostupno na: <https://m.cdm.me/politika/svestenik-spc-backovic-proklinje-glasace-vladajuce-koalicije/>
- 117 Van Herpen, M, *Putin's Propaganda Machine – Soft Power and Russian Foreign Policy*, Rowman & Littlefield, Lanham, Boulder – New York – London, 2016, str. 199
- 118 *Ibid*, str. 191-197.
- 119 *Ibid*, str. 198.
- 120 *Osnovy ucheniya Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi o dostoinstve, svobode i pravakh cheloveka*, 28.6.2008, Patrijaršija Ruske pravoslavne crkve, Dostupno na: <http://www.patriarchia.ru/db/print/428616.html>
- 121 Jovanović, V, CSIS: Ako SPC ostane iznad zakona Crne Gore – nema jačanja vladavine prava, 12.12.2020, Antena M, Dostupno na: <https://www.antenam.net/drustvo/religija/181673-csis-ako-spc-ostane-iznad-zakona-crne-gore-nema-jacanja-vladavine-prava>
- 122 На Запорожье управляемый Кремлем казачий атаман взялся создавать "народную полицию", 30.6.2020, Dsnews.ua, Dostupno na: [https://www.dsnews.ua/politics/na-zaporozhe-upravlyaemyy-kremlem-kazachiy-ataman-vzylsya-30062020143800](https://www.dsnews.ua/politics/na-zaporozhe-upravlyaemyy-kremlem-kazachiy-ataman-vzylsya-sozdat-ya-30062020143800)
- 123 Сепаратист-священник МП Димитрий Сидор не прошов до міської ради Ужгорода, 21.11.2020, Духовний фронт України, Dostupno na: <https://df.news/2020/11/21/separatyst-sviashchennyk-mp-dymytrii-sydor-ne-proisho-do-misko-i-rady-uzhhoroda/>
- 124 Petrovskaja, J, *Da li Ruska crkva prijeti Đukanoviću*, 23.2.2020, Al Jazeera Balkans, Dostupno na: <https://balkans.aljazeera.net teme/2020/2/23/da-li-ruska-crkva-prijeti-dukanovicu>
- 125 Conley A, H, *Russian Malign Influence in Montenegro: The Weaponization and Exploitation of History, Religion, and Economics*, 14.5.2019, Center for Strategic & International Studies (CSIS), Dostupno na: <https://www.csis.org/analysis/russian-malign-influence-montenegro>
- 126 Митрополит волоколамски Иларион (Алфејев): Напади на Српску Православну Цркву у Црној Гори је напад на канонско Православље, 4.8.2020, Srpska pravoslavna crkva, Dostupno na: http://www.spc.rs/sr/mitropolit_volokolamski_ilarion_alfejev_napadi_na_srpsku_pravoslavnu_crkvu_u_crnoj_gori_je_napad_na
- 127 Mitropolit RPC poručio: Đukanović će proći kao Porošenko, 26.5.2020, Standard, Dostupno na: <https://www.standard.co.me/politika/skandalozno-mijesanje-ruske-crkve-u-unutrasnje-stvari-crne-gore-dukanovic-ce-proci-kao-porosenko/>
- 128 MVP: U izborni proces Crne Gore se miješa i Ruska pravoslavna crkva, 3.8.2020, Pobjeda, Dostupno na: <https://www.pobjeda.me/clanak/mvp-u-izborni-proces-crne-gore-se-mijesa-i-ruska-pravoslavna-crkva>
- 129 Митрополит Иларион о позицији Цркви в ситуацији грађданског противостояния, 5.9.2020, Vesti.ru, Dostupno na: <https://www.vesti.ru/article/2453976>
- 130 Изјава Патријарха московског и све Русије г. Кирила у вези са догађајима у Црној Гори, 14.7.2020, Srpska pravoslavna crkva, Dostupno na: http://www.spc.rs/sr/izjava_patrijarha_moskovskog_sve_rusije_g_kirila_u_vezi_sa_dogadjajima_u_crnoj_gori
- 131 Đurđević, M, *SPC prva uz Ruse*, novembar 2018, Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/pravoslavna-crkva-iskusenije/29598514.html>
- 132 EKSKLUZIVNO: Amfilohije 1992. godine molio ruskog patrijarha da izbriše CPC iz registra autokefalnih crkava, oktobar 2013, Portal Analitika, Dostupno na: <https://www.portalanalitika.me/clanak/118804--ekskluzivno-amfilohije-1992-godine-molio-ruskog-patrijarha-da-izbrise-cpc-iz-registra-autokefalnih-crkava>
- 133 Simbioza SPC sa državom vidljiva je i kada je u pitanju finansiranje te vjerske organizacije. Osim što je u Republici Srbiji crkva privilegovana i uživa poreske povlastice (oslobođena poreza za osnovnu djelatnost i poreza na imovinu, ima pravo na povraćaj PDV-a za robu koja je u funkciji bogoslužjenja, zdravstveno i socijalno osiguranje za sveštenike uplaćuje se iz državnog budžeta), Zakonom o računovodstvu i reviziji crkva je oslobođena i obaveze podnošenja godišnjeg finansijskog izvještaja. To je naročito simptomatično uzme li se u obzir činjenica da su, ne računajući redovna primanja iz državnog budžeta, samo tokom prethodne dvije godine (2019. i 2020) odlukom Vlade Republike Srbije isplaćene višemilionske donacije SPC (u 2019. godini za nešto više od pet mjeseci isplaćeno pet takvih donacija), uključujući novac iz budžetske rezerve.
- 134 Tomović P, *Irinej se nije izvinio Crnoj Gori*, 15.10.2018, Radio Slobodn Evropa, Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/irinej-crna-gora-ndh-povratakspc/29544677.html>
- 135 Korduban, P, *Russian Orthodox Patriarch Kirill Visits Ukraine*, 12.8.2009, Eurasia Daily Monitor, Dostupno na: <https://jamestown.org/program/russian-orthodox-patriarch-kirill-visits-ukraine/>
- 136 *Irinej: Crna Gora je naša Sparta*, 16.10.2018, Danas, Dostupno na: <https://www.danas.rs/drustvo/irinej-crna-gora-je-na-sa-sparta/>

- 137 *Poglavari SPC i RPC kritikuju srpsko rukovodstvo zbog Kosova*, 17.7.2013, *Radio Slobodna Evropa*, Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/25048683.html>
- 138 *Патријарху московском и све Русије Кирилу додијељен почасни докторат Универзитета у Београду*, 20.7.2014, *Pravoslavna Mitropolija crnogorsko-primorska*, Dostupno na: <https://mitropolija.com/2014/07/20/dodela-pocasnog-doktorata-univerziteta-u-beogradu-njegovoj-svetosti-patrijarhu-moskovskom-i-sve-rusije-g-g-kirilu/>
- 139 *Patrijarh Lavrovu: Očekujemo veliku pomoć Rusije i Ruske crkve da sačuvamo Kosovo*, 18.6.2020, *Danas*, Dostupno na: <https://www.danas.rs/politika/patrijarh-lavrovu-ocekujemo-veliku-pomoc-rusije-i-ruske-crkve-da-sacuvamo-kosovo/>
- 140 *Ambasada Ukrajine: Onufrije ne predstavlja autokefalnu Ukrajinu pravoslavnu crkvu*, 27.2.2020, *Antena M*, Dostupno na: <https://www.antenam.net/politika/150077-ambasada-ukrajine-onufrije-ne-predstavlja-autokefalnu-ukrajinsku-pravoslavnu-crkvu>
- 141 *Patriarch Irinej of Serbia Greets Russian Cadets in Belgrade*, 28.6.2012, *Russkiy Mir*, Dostupno na: <https://russkiymir.ru/en/news/129284/>
- 142 *Borozan, N, CSIS: Religija, istorija i ekonomija kao rusko 'oružje' u Crnoj Gori*, 16.5.2019, *Radio Slobodna Evropa*, Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/csis-izvjestaj-rusija-crna-gora/29944268.html>
- 143 *Ibid.*
- 144 *Tomović, P, Crna Gora: Pravoslavna televizija u rukama ruskog tajkuna?*, 5.5.2016, *Radio Slobodna Evropa*, Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-pravoslavna-televizija-u-rukama-ruskog-tajkuna/27717249.html>
- 145 *Murić, D, Peruničić, D, Amfilohije: Ako je Malofejev grešan, ovaj ga oganj spašava*, 13.4.2015, *Vijesti*, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/186276/amfilohije-ako-je-malofejev-gresan-ovaj-ga-oganj-spasava>
- 146 *Popović, A, Ko je ruski tajkun na čijoj televiziji je Mandić prognozirao sukobe u CG: Blagosiljao ga Amfilohije, u Crnoj Gori nepoželjan*, 6.2.2016, *Portal Analitika*, Dostupno na: <https://www.portalanalitika.me/clanak/217918--ko-je-ruski-tajkun-na-cijoj-televiziji-je-mandic-prognozirao-sukobe-u-cg-blagosiljao-ga-amfilohije-u-crnoj-gori-nepozeljan>
- 147 *Šmit, F, Povratak ruskom caru i Bizmarku*, 31.3.2016, *Vijesti*, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/kolumne/134179/povratak-ruskom-caru-i-bizmarku>
- 148 *Животопис Митрополита црногорско-приморског Амфилохија*, 30.10.2020, *Srpska pravoslavna crkva*, Dostupno na: http://www.spc.rs/sr/zhivotopis_mitropolita_crnogorskoprиморског_amfilohija
- 149 *Amfilohije: Ko izdao Ruse, meso mu o'palo*, 30.4.2014, *Vijesti*, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/236212/amfilohije-ko-izdao-ruse-meso-mu-opalo>
- 150 *Tomović, P, Politički 'uspjeh' SPC-a na nikšićkim izborima*, 15.3.2021, *Radio Slobodna Evropa*, Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/nastavak-uticaja-srbije-i-spc-na-crnogorsku-vlast/31152194.html>
- 151 *Ministri u Vladi Zdravka Krivokapića koje je on jednom prilikom nazvao apostolima.*
- 152 *Petrić, R, Srpska sloga: Bez nas nema vlasti*, 5.10.2012, *Vijesti*, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/302642/srpska-sloga-bez-nas-nema-vlasti>
- 153 *SNP - Socijalisticka narodna partija Crne Gore - СНП ЦГ, Са свечане промоције СНП у Бару*, 15.5.2014, Facebook stranica, Dostupno na: https://www.facebook.com/SNP-Socijalisticka-narodna-partija-Crne-Gore-%D0%A1%D0%9D%D0%9F-%D0%A6%D0%93-301270335160/photos/?tab=album&album_id=10154119642330161
- 154 *"Ne damo Crnu Goru": Svim žrtvama sudsko-policijske represije pravna i druga pomoć*, 13.7.2020, *Vijesti*, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/450819/ne-damo-crnu-goru-svim-zrtvama-sudsko-policijske-represije-pravna-i-druga-pomoc>
- 155 *Не дамо Црну Гору - Ne damo Crnu Goru*, 10.7.2020, Facebook stranica, Dostupno na: <https://www.facebook.com/page/103806878073815/search/?q=apel>
- 156 *Srbija šalje 1,64 miliona evra pomoći udruženjima u Crnoj Gori*, 21.5.2020, *RTS*, Dostupno na: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3961431/vlada-srbija-i-crna-gora-pomoc.html>
- 157 *NVO traže od mandataru Krivokapića da povuče prijedlog o imenovanju Bratić za ministarku prosvjete, nauke, kulture i sporta*, 12.11.2020, *Centar za građansko obrazovanje (CGO)*, Dostupno na: http://cgo-cce.org/2020/11/12/nvo-traze-od-mandataru-krivokapica-da-povuce-prijedlog-o-imenovanju-bratic-za-ministarku-prosvjete-nauke-kulture-i-sporta/?fbclid=IwAR3zNTtZqVx6xhQoK-WvuddOnC5WsN1PQOX5oFSCadJuBDMr45t-Uj5QfPA#_YowGe-gzaUm
- 158 *Poziv poslanicima u Parlamentu da ne glasaju predložene kandidate za Vladu Crne Gore*, *Change.org*, Dostupno na: <https://www.change.org/p/skup%C5%A1tina-crne-gore-poziv-poslanicima-u-parlamentu-da-ne-glasaju-predlo%C5%BEene-kandidate-za-vladu-crne-gore>
- 159 *Šćepanović, L, Janković, S, Zbog izjave o ženama osporava se kandidatura Vesne Bratić za ministarku*, 13.11.2020, *Radio Slobodna Evropa*, Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/zbog-izjave-o-%C5%BEenama-vesna-bratic-%C4%87-mo-%C5%BEda-ne-%C4%87e-biti-ministarka/30949069.html>

- 160 Vesna Bratić hoće da izmjesti Njegošev mauzolej i vrati kapelu, 7.11.2020, CdM, Dostupno na: <https://www.cdm.me/politika/vesna-bratic-hoce-da-izmjesti-njegosev-mauzolej-i-vrati-kapelu/>
- 161 Burić, A, Mitrović: Nelegalni objekat nije moje porodice, vlasnik je moj sin, 14.5.2021, Vijesti, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/538875/mitrovic-nelegalni-objekat-nije-moje-porodice-vlasnik-je-moj-sin>
- 162 MANS: Predata krivična prijava protiv Mitrovića zbog nelegalne gradnje, 20.5.2021, Mreža za afirmaciju nevladinog sektora (MANS), Dostupno na: <http://www.mans.co.me/mans-predata-krivicna-prijava-protiiv-mitrovica-zbog-nelegalne-gradnje/>
- 163 Posjetom Krimovici ministar Stijović afirmiše otimanje državne imovine kao recept za uspjeh, 16.2.2021, Mreža za afirmaciju nevladinog sektora (MANS), Dostupno na: <https://www.mans.co.me/posjetom-krimovici-ministar-stijovic-afirmise-otimanje-drzavne-imovine-kao-recept-za-uspjeh/>
- 164 Hajduković, B, Uvrede za Stijovića i Radović na Grahovu, 24.2.2021, Vijesti, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/515309/uvrede-za-stijovica-i-radovic-na-grahovu>
- 165 Meister, S, *Understanding Russian Communication Strategy – Case Studies of Serbia and Estonia*, 2018, ifa Edition Culture and Foreign Policy, Dostupno na: https://dgap.org/sites/default/files/article_pdfs/Understanding%20Russian%20Communication%20Strategy%20-%20Case%20Studies%20of%20Serbia%20and%20Estonia.pdf
- 166 НАТО идет на Балканы: Черногория, Македония, Сербия?, 26.10.2015, Россия сегодня, Dostupno na: <http://pressmia.ru/pressclub/20151026/950441119.html>
- 167 Круглый стол «Черногория. Перспективы урегулирования кризиса. Политический диалог», 1.12.2015, RussiaPost, Dostupno na: <https://www.russiapost.su/archives/62424>
- 168 Шейнкман, М, Какой тупик тупее. Черногория застыла в полушаре от НАТО, 17.10.2016, Radio Sputnik, Dostupno na: <https://radiosputnik.ria.ru/20161017/1479413309.html>
- 169 Бондаренко, О, После скандальных выборов Черногории грозит «украинский майдан с кавказским колоритом», 18.10.2016, *Moskovski komsomolec*, Dostupno na: <https://www.mk.ru/politics/2016/10/18/posle-skandalnykh-vyborov-chernogorii-grozit-ukrainskiy-maydan-s-kavkazskim-koloritom.html>
- 170 Черногория Криминальный беспредел, 29.3.2017, Russian News, YouTube, Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=VFJqYiJWtU4&t=3s>
- 171 Saopštenja – turizam za 2016, 2017, 2018. i 2019. godinu, MONSTAT, Dostupno na: <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=366&pageid=44>
- 172 В Черногории полиция отказалась охранять шествия верующих, 5.2.2020, RIA Novosti, Dostupno na: <https://ria.ru/20200205/1564296039.html>
- 173 Борисов, А, Мило Джуканович становится нерукопожатным на Балканах, 3.2.2020, *Российской газеты*, Dostupno na: <https://rg.ru/2020/02/03/milo-dzhukanovich-stanovitsia-nerukopozhatnym-na-balkanah.html>
- 174 Воинова-Жунич, Ј, У Джукановича единственный выход – уйти в отставку, 31.1.2020, *Столетие*, Dostupno na: http://www.stoletie.ru/tekuschiiy_moment/u_dzhukanovicha_jedinstvennyj_vyhod_ujti_v_otstavku_783.htm
- 175 Закон о свободе вероисповедания "взорвал" Черногорию и сплотил оппозицию, 27.12.2019, TASS, Dostupno na: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/7433829>
- 176 Латышев, S, США руками мафии ликвидируют каноническое православие в Черногории, 27.12.2019, TV Carigrad, Dostupno na: https://tsargrad.tv/articles/ssha-rukami-mafii-likvidirujut-kanonicheskoe-pravoslavie-v-chernogorii_232549
- 177 Тюренокв, М, Черногория: опыт православного политического сопротивления, 09.1.2020, TV Cargrad, Dostupno na: https://tsargrad.tv/articles/chernogorija-opyt-pravoslavnogo-politicheskogo-soprotivlenija_233543
- 178 Disinformation sharpened tensions between Serbia and Montenegro, 17.2.2020, EUvsDisinfo, Dostupno na: <https://euvsdisinfo.eu/disinformation-sharpened-tensions-between-serbia-and-montenegro/>
- 179 Стоянович, Т, В Черногории тоталитарная средневековая власть как никогда близка к краху, 3.7.2020, Regnum, Dostupno na: <https://regnum.ru/news/polit/3001159.html>
- 180 В Черногории назвали успех оппозиции на выборах заслугой Сербской церкви, 31.8.2020, RIA Novosti, Dostupno na: <https://ria.ru/20200831/chernogoriya-1576523351.html>
- 181 Рощепий, И, Политолог считает выгодной для России победу оппозиции в Черногории, 31.8.2020, *Парламентская газета*, Dostupno na: <https://www.pnp.ru/politics/politolog-schitaet-vygodnoy-dlya-rossii-pobedu-oppozicii-v-chernogorii.html>
- 182 Андреева, В, Иванов, А, Возможную победу оппозиции на выборах в Черногории назвали удачным исходом для России, 31.8.2020, TV 360, Dostupno na: <https://360tv.ru/news/mir/pobedu-oppozitsii-na-vyborah-v-chernogorii-nazvali-udachnym-ishodom-dlja-rossii/>

- 183 Константин Косачев, 31.08.2020, Facebook stranica, Dostupno na: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=3233297213417685&id=100002123135703
- 184 Косачев: Черногория по итогам парламентских выборов может поменять стратегический курс, 31.8.2020, Tass, Dostupno na: <https://tass.ru/politika/9327119>
- 185 Sisojev, G, Референдум о независимости от правящей партии, 28.8.2020, Komersant, Dostupno na: <https://www.kommersant.ru/doc/4473463>
- 186 Медведева, Н, Скандал в Черногории. Глава спецслужбы раскрыл секретные данные НАТО комитету парламента, 24.3.2021, Лига.Новости, Dostupno na: <https://news.liga.net/world/news/skandal-v-chernogorii-glava-spetsslujby-ra-skryl-sekretnye-dannye-nato-komitetu-parlamenta>
- 187 На слушаниях в парламенте глава разведки Черногории раскрыл агентов ЦРУ, 22.3.2021, MIL.PRESS ВОЕННОЕ, Dostupno na: <https://xn--b1aga5aadd.xn--p1ai/2021/%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%BE21/>
- 188 Крутиков, Е, Пророссийские силы устроили зачистку черногорских спецслужб, 22.3.2021, Взгляд, Dostupno na: <https://vz.ru/world/2021/3/22/1090745.html>
- 189 Kirillova, K, Russian Influence in Montenegro Could Create a Threat for NATO's Information Security, 6.4.2021, The Jamestown foundation, Dostupno na: <https://jamestown.org/program/russian-influence-in-montenegro-could-create-a-threat-for-natos-information-security/>
- 190 Demokratski front, 2.7.2021, Facebook stranica, Dostupno na: <https://www.facebook.com/watch/?ref=saved&v=1181831405645395>
- 191 Odgovor sa Istoka: Balkanska ofanziva kremaljskih paramedija, 29.5.2018, Antidot, Dostupno na: <https://www.anti.media/mediji/analize-mediji/odgovor-sa-istoka-balkanska-ofanziva-kremaljskih-paramedija/>
- 192 GEC Special Report: Pillars of Russia's Disinformation and Propaganda Ecosystem, avgust 2020, U.S. Department of state, Dostupno na: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/08/Pillars-of-Russia%E2%80%99s-Disinformation-and-Propaganda-Ecosystem_08-04-20.pdf
- 193 Grozev, C, Balkan Gambit: Part 2. The Montenegro Zugzwang, 25.3.2017, Bellingcat, Dostupno na: <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2017/03/25/balkan-gambit-part-2-montenegro-zugzwang/>
- 194 Ruske agencije o formiranju Prave Crne Gore: Milačić predstavnik nove generacije lidera crnogorske opozicije, 31.1.2018, Kodex, Dostupno na: <https://kodex.me/clanak/158920/ruske-agencije-o-formiranju-prave-crne-gore-milacic-predstavnik-nove-generacije-lidera-crnogorske-opozicije>
- 195 Russia's Narratives Toward the Western Balkans: Analysis of Sputnik Srbija, 30.4.2020, NATO Strategic Communications Centre of Excellence, Dostupno na: <https://stratcomcoe.org/publications/russias-narratives-toward-the-western-balkans-analysis-of-sputnik-srbija/56>
- 196 Vučić, M, Radojević, V, Najmanje 945 lažnih vesti na naslovnicama četiri tabloida u 2019., 24.1.2020, Raskrikavanje, Dostupno na: <https://www.raskrikavanje.rs/page.php?id=557>
- 197 TURISTI MASOVNO OTKAZUJU LETOVANJE U CRNOJ GORI: Užasan prizor, pojavile se slike (FOTO), 18.6.2019, Srbija Danas, Dostupno na: <https://www.srbijadanas.com/vesti/region/turisti-masovno-otkazuju-letovanje-u-crnoj-gori-uzasan-prizor-pojavile-se-slike-foto-2019-06-18>
- 198 IZ PLIČAKA IZAŠLA I KRENULA KA LJUDIMA Snimljena zmija na PUNOJ PLAŽI u Buljaricama (VIDEO), 09.6.2019, Blic, Dostupno na: <https://www.blic.rs/slobodno-vreme/vesti/iz-plicaka-izasila-i-krenula-ka-ljudima-snimljena-zmija-na-punoj-plazi-u-buljaricama/g6lnrkt>
- 199 Zaharova: Zapad i u eri pandemije cenzuriše tekstove o NATO agresiji na SRJ, 02.04.2020, Sputnik, Dostupno na: <https://rs-lat.sputniknews.com/20200402/zaharova-zapad-i-u-eri-pandemije-cenzurise-tekstove-o-nato-agresiji-na-srj-1122239281.html>
- 200 Serbia's Vostok website vows to carry on publishing materials revealing NATO aggression, 3.4.2020, Tass, Dostupno na: <https://tass.com/world/1139949>
- 201 Савичевич Ваня, 15.7.2015, Myrotvorets, Dostupno na: <https://myrotvorets.center/criminal/savichevich-vanya/>
- 202 Savićević, V, Мајор Деки за Восток: НАТО је терористичка организација, 13.2.2018, Vostok, Dostupno na: https://www.vostok.rs/index.php?option=btg_novosti&idnovost=107834
- 203 On predstavlja RT na Balkanu, 5.5.2017, RTVBN, Dostupno na: <https://www.rtvbn.com/3863461/on-predstavlja-rt-na-balkanu>
- 204 Владика Јоаникије добио задатак да почисти сепаратисте из црквених редова у Митрополији!, 29.5.2021, Vidovdan, Dostupno na: <https://vidovdan.org/aktuelno/vladika-joanikije-dobio-zadatak-da-pocisti-separatiste-iz-crkvenih-redova-u-mitropoliji/>

- 205 *Vladika Joanikije dobio zadatak da počisti separatiste iz crkvenih redova u MCP SPC*, 29.5.2021, *Portal Analitika*, Dostupno na: <https://www.portalanalitika.me/clanak/vladika-joanikije-dobio-zadatak-da-pocisti-separatiste-iz-crkvenih-redova-u-mcp-spc>
- 206 *Geopolitički imperativ saradnje sa Rusijom*, 6.11.2010, *RTV Vojvodina*, Dostupno na: https://www.rtv.rs/sr_lat/drustvo/geopoliticki-imperativ-saradnje-sa-rusijom_221422.html
- 207 *Дажковић: Промене су биле само козметичке! Бранко Радун: Нови властодршци праве неформалну антисрпску коалицију са Милом Ђукановићем!*, 26.06.2021, *Vidovdan*, Dostupno na: <https://vidovdan.org/politika/antisrpska-politika-zdravka-krivokapica-dajkovic-promene-u-crnoj-gori-su-bile-samo-kozmeticke-branko-radun-novi-vlastodrsци-crne-gore-prave-neformalnu-antisrpsku-koaliciju-sa-milom-djukanovicem/>
- 208 *Analitičar Dragomir Anđelković: Ambasador Srbije Vladimir Božović mora da ostane u Podgorici!*, 26.1.2021, *Borba*, Dostupno na: <https://borba.me/analiticar-dragomir-andjelkovic-ambasador-srbije-vladimir-bozovic-mora-da-ostane-u-podgorici/>
- 209 *Bulatović, S. Ожильци и опомене: Ђуро Билбија, доајен српског новинарства*, 9.11.2019, *Radio Svetigora*, Dostupno na: <https://svetigora.com/oziljci-i-opomene-djuro-bilbija-doajen-srpskog-novinarstva/>
- 210 *Lažne vijesti i izbori: od nereda na ulicama do gašenja interneta*, 31.08.2020, *Digitalni forenzički centar*, Dostupno na: <https://dfcme.me/lazne-vijesti-i-izbori-od-nereda-na-ulicama-do-gasjenja-interneta/>
- 211 *Bilbija, Đ. Moskva je za Srbe i Vašington i Vatikan, Tito je poslednji sedeo na dve stolice*, 3.3.2014, *Srbinfo*, Dostupno na: <https://srbinfo.info/politika/moskva-je-za-srbe-i-vasington-i-vatikan-tito-je-poslednji-sedeo-na-dve-stolice/?lang=lat>
- 212 *Damjanović, I. Експерт: Журналистов в Черногории арестовывают по указке американцев*, 14.1.2020, *Balkanist*, Dostupno na: <https://balkanist.ru/ekspert-zhurnalistov-v-chernogorii-arestovuyayut-po-ukazke-amerikantsev/>
- 213 *Damjanović, I. Рождество в Черногории может обернуться кровопролитием*, 30.12.2019, *Balkanist*, Dostupno na: <https://balkanist.ru/rozhdestvo-v-chernogorii-mozhet-obernutsya-krovoproliтием/>
- 214 *(ВИДЕО) Русија и српски св(и)јет, Олег Бондаренко и Игор Дамјановић у „Српском св(и)јету“*, 16.4.2021, *IN4S*, Dostupno na: <https://www.in4s.net/video-rusija-i-srpski-svijet-oleg-bondarenko-i-igor-damjanovic-u-srpskom-svijetu/>
- 215 *Bondarev traži da se ponovi referendum o statusu Crne Gore?!*, 21.12.2016, *CdM*, Dostupno na: <https://m.cdm.me/politika/bondarev-trazi-da-se-ponovi-referendum-o-statusu-crne-gore/>
- 216 *GEC Special Report: Pillars of Russia's Disinformation and Propaganda Ecosystem*, avgust 2020, U.S. Department of state, Dostupno na: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/08/Pillars-of-Russia%E2%80%99s-Disinformation-and-Propaganda-Ecosystem_08-04-20.pdf
- 217 *Rossbach, A. Meet The Kremlin's Keyboard Warrior in Crimea*, 29.5.2018, *Coda story*, Dostupno na: <https://www.coda-story.com/disinformation/armed-conflict/meet-the-kremlins-keyboard-warrior-in-crimea/>
- 218 *Beuth, P, Brost, M, Dausend, P, Dobbert, S, Hamann, G. War without blood*, 26.2.2017, *Zeit*, Dostupno na: <https://www.zeit.de/digital/internet/2017-02/bundestag-elections-fake-news-manipulation-russia-hacker-cyberwar/komplettansicht>
- 219 *DISINFO: NATO DOES NOT CARE ABOUT MONTENEGRO AMID COVID-19 PANDEMIC*, 17.4.2020, *EUvsDISINFO*, Dostupno na: <https://euvsdisinfo.eu/report/nato-does-not-care-about-montenegro-amid-covid-19-pandemic/>
- 220 *Korybko, A. A New Dawn Rises In Montenegro*, 31.8.2020, *One World*, Dostupno na: <https://oneworld.press/?module=articles&action=view&id=1660>
- 221 *Sazonova, O. Ђукановић - политичар који промовише НАТО и плаши своје становништво Русијом*, 16.10.2016, *Vesti.rs*, Dostupno na: <https://www.vesti.rs/NATO/Djukanovic-politicar-koji-promovise-NATO-i-plasi-svoje-stanovnistvo-Rusijom.html>
- 222 *Горан Петронијевић: НАТО је потребан црногорском руководству а народу може да донесе само штету*, 7.6.2017, *News Front*, Dostupno na: <https://srb.news-front.info/2017/06/07/goran-petronijevi-nato-je-potrebna-tsrbnogorskom-rukovodstvu-a-narodu-mozhe-da-donese-samo-shtetu/>
- 223 *Ђорђе Вукadinović: Ne znam ko je radio istraživanje, zamoljen sam da ga predstavim*, 9.9.2015, *Portal Analitika*, Dostupno na: <https://www.portalanalitika.me/clanak/200836--dorde-vukadinovic-ne-znam-ko-je-radio-istrazivanje-zamoljen-sam-da-ga-predstavim>
- 224 *Srpski narod u Crnoj Gori na "optuženičkoj klupi"*, 17.3.2019, *RTRS*, Dostupno na: <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=330074>
- 225 *Matijašević, B. Vlast u Crnoj Gori bi mogla da se promjeni: Sve zavisi od gafova opozicije i aduta DPS-a*, 1.8.2020, *Vijesti*, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/456573/vlast-u-crnoj-gori-bi-mogla-da-se-promjeni-sve-zavisi-od-gafova-opozicije-i-aduta-dps-a>
- 226 *Ђорђе Вукadinović na listi DSS-Dveri*, 23.3.2016, *N1*, Dostupno na: <https://rs.n1info.com/vesti/a145550-djordje-vukadinovic-na-listi-dss-dveri/>

- 227 *Helsinški bilten*, septembar 2014, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Dostupno na: <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/HB-Br105.pdf>
- 228 "Zavjetnici" novi pokret u Crnoj Gori, 23.2.2016, CdM, Dostupno na: <https://www.cdm.me/politika/zavjetnici-novi-pokret-u-crnoj-gori/>
- 229 Tahirović, A, KO JE ROBERT ŽIŽIĆ KOJI IMA PRAVO GLASA U SRBIJI I CRNOJ GORI: Tvrdi da od 2012. ne glasa u Srbiji, ali da je ostao vjeran ideologiji srpskog nacionalizma, 12.3.2021, Standard, Dostupno na: <https://www.standard.co.me/politika/ko-je-robert-zizic-koji-ima-pravo-glasa-u-srbiji-i-crnoj-gori-tvrdi-da-od-2012-ne-glasa-u-srbiji-ali-da-je-ostao-vjeran-ideologiji-srpskog-nacionalizma/>
- 230 Tomović, D, Novi medijski blok: Rusiji sa ljubavlju, 18.10.2017, Centar za istraživačko novinarstvo Crne Gore, Dostupno na: <http://www.cin-cg.me/novi-medijski-blok-rusiji-sa-ljubavlju/>
- 231 Ekspert Vesne Bratić vrijeđao i šikanirao Nebojšu Šofranca, 27.4.2021, CdM, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/184129/raicevic-obavezan-referendum-o-ulasku-u-nato> <https://www.cdm.me/drustvo/ekspert-vesne-bratic-vrijeđao-i-sikanirao-nebojsu-sofranca/>
- 232 Raičević: Obavezan referendum o ulasku u NATO, 26.4.2015, Vijesti, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/184129/raicevic-obavezan-referendum-o-ulasku-u-nato>
- 233 Petrić, R, Ruski vojnik gazi "svastiku" i NATO, 29.4.2015, Vijesti, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/183697/ruski-vojnik-gazi-svastiku-i-nato>
- 234 Luković, S, Baburin: 1999. SRJ je dobila ono što je bilo namijenjeno Rusiji, 24.3.2019, Vijesti, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/379151/baburin-1999-srj-je-dobila-ono-sto-je-bilo-namijenjeno-rusiji>
- 235 DRUŠTVO SA OGRANIČENOM ODGOVORNOŠĆU "SRPSKA KUĆA" D.O.O. PODGORICA, Centralni Registar Privrednih Subjekata Crne Gore, Dostupno na: <http://www.pretraga.crps.me:8083/Home/PrikaziSlog/1>
- 236 Vučić posetio "Srpsku kuću" u Podgorici, 1.11.2020, N1, Dostupno na: <https://rs.n1info.com/vesti/a667120-vucic-pose-tio-srpsku-kucu-u-podgorici/>
- 237 Jovanović, J, Raičeviću i Živkoviću određeno zadržavanje, 12.1.2020, Vijesti, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/crna-hronika/417358/raicevic-i-zivkovic-na-informativnom-razgovoru-zbog-teksta-o-eksploziji-u-vili-gorica>
- 238 Vujović: Vode se opasne kampanje po našu državu, 21.11.2019, Pobjeda, Dostupno na: <https://www.pobjeda.me/clanak/vujovic-vode-se-opasne-kampanje-po-nasu-drzavu>
- 239 (ВИДЕО) Редакција ИН4С у Београду почиње са радом, ускоро Национална ТВ ИН4С, 25.6.2020, IN4S, Dostupno na: <https://www.in4s.net/redakcija-in4s-u-beogradu-pocinje-sa-radom-uskoro-nacionalna-tv-in4s/>
- 240 Specijalni izvještaj State Department o ruskoj propagandi: Dio mreže akteri državnog udara u Crnoj Gori i In4s, 14.09.2020, Standard, Dostupno na: <https://www.standard.co.me/politika/specijalni-izvjestaj-state-department-o-ruskoj-propagandi-dio-mreze-akteri-drzavnog-udara-u-crnoj-gori-i-in4s/>
- 241 Tomović, D, Novi medijski blok – Rusiji sa ljubavlju, 18.10.2017, BalkanInsight, Dostupno na: <https://balkaninsight.com/2017/10/18/novi-medijski-blok-rusiji-sa-ljubavlju-10-17-2017/?lang=sr>
- 242 Da li je Zapad obećao Moskvi da se NATO neće proširiti? Pa, komplikovano je, 21.5.2021, Radio Slobodna Evropa, Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/rusija-nato-zapad-hladni-rat/31265134.html>
- 243 Федеральный закон "О внешней разведке", 10.1.1996, Dostupno na: <http://base.garant.ru/10135745/>
- 244 *Ibid.*
- 245 Savić, A, Obaveštajne službe i nacionalna bezbednost, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, 2006, str. 300.
- 246 Molly K. McKew, *The Gerasimov Doctrine – It's Russia's new chaos theory of political warfare. And it's probably being used on you*, septembar/oktobar 2017, Politico Magazine, Dostupno na: <https://www.politico.com/magazine/story/2017/09/05/gerasimov-doctrine-russia-foreign-policy-215538/>
- 247 Mason Clark, *Russian Hybrid Warfare – Military Learning and the Future of War Series*, Institute for the Study of War, Washington, 2020, str. 17, Dostupno na: <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Russian%20Hybrid%20Warfare%20ISW%20Report%202020.pdf>
- 248 Reuters, *Kremlin says NATO expansion to east will lead to retaliation from Russia*, decembar 2015, Dostupno na: <https://www.reuters.com/article/us-kremlin-nato-expansion-idUSKBN0TL0V720151202>
- 249 MFA Russia, Twitter, jul 2016, dostupno na: https://twitter.com/mfa_russia/status/753582967356854272
- 250 Janković, S, Svi optuženi za 'državni udar' proglašeni krivim, maj 2019, Radio Slobodna Evropa, Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/drzavni-udar-presuda/29929378.html>
- 251 Milić, P, *Apelacioni sud ukinuo presudu u slučaju "državni udar"*, februar 2021, VOA, Dostupno na: <https://www.glasamerike.net/a/apelacioni-sud-ukinuo-presudu-u-slu%C4%8Daju-dr%C5%BEavni-udar-/5766616.html>

- 252 Katnić: Širokov je zapravo Šišmakov, bivši ruski ataše u Poljskoj, februar 2017, *Vijesti*, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/zabava/92768/katnic-sirokov-je-zapravo-sismakov-bivsi-ruski-atase-u-poljskoj>
- 253 Grozev, C, *Balkan Gambit: Part 2. The Montenegro Zugzwang*, mart 2015, *Bellingcat*, dostupno na: <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2017/03/25/balkan-gambit-part-2-montenegro-zugzwang/>
- 254 Bunkall, A, *Russia 'linked' to election-day coup plot in Montenegro*, februar 2017, *News sky*, Dostupno na: <https://news.sky.com/story/russia-linked-to-election-day-coup-plot-in-montenegro-10775786>
- 255 *Second GRU Officer Indicted in Montenegro Coup Unmasked*, novembar 2018, *Bellingcat*, Dostupno na: <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2018/11/22/second-gru-officer-indicted-montenegro-coup-unmasked/>
- 256 *Second GRU Officer Indicted in Montenegro Coup Unmasked*, novembar 2018, *Bellingcat*, Dostupno na: <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2018/11/22/second-gru-officer-indicted-montenegro-coup-unmasked/>
- 257 Borger, J, MacDowall, A, Walker, S, *Serbia departs Russians suspected of plotting Montenegro coup*, novembar 2016, *Guardian*, Dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2016/nov/11/serbia-departs-russians-suspected-of-plotting-montenegro-coup>
- 258 Amos, H, *Vladimir Putin's man in the Balkans*, jun 2017, *Politico*, Dostupno na: <https://www.politico.eu/article/vladimir-putin-balkans-point-man-nikolai-patrushev/>
- 259 Galeotti, M, *Do the Western Balkans face a coming Russian storm?* jun 2018, *ECFR*, Dostupno na: https://ecfr.eu/publication/do_the_western_balkans_face_a_coming_russian_storm/
- 260 Dolapčev, V, *The Bear never sleeps: The Position of the Serbian-Russian Humanitarian Centre in Niš*, decembar 2018, *European Western Balkans*, Dostupno na: <https://europeanwesternbalkans.com/2018/12/24/bear-never-sleeps-position-serbian-russian-humanitarian-centre-nis/>
- 261 *Указ Президента Российской Федерации "О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации"*, 2.7.2021, Официальный интернет-портал правовой информации, Dostupno na: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202107030001>
- 262 *Foreign Policy Concept of the Russian Federation*, 1.12.2016, The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, Dostupno na: https://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6BZ29/content/id/2542248
- 263 *Указ Президента Российской Федерации Об утверждении Доктрины информационной безопасности Российской Федерации*, 5.12.2016, *Static.Kremlin.ru*, Dostupno na: <http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201612060002.pdf>
- 264 *Военная доктрина Российской Федерации*, 30.12.2014, *Российская Газета*, Dostupno na: <https://rg.ru/2014/12/30/doktrina-dok.html>
- 265 Graff M. G, *Indicting 12 Russian Hackers Could Be Mueller's Biggest Move Yet*, 13.7.2018, *WIRED*, Dostupno na: <https://www.wired.com/story/mueller-indictment-dnc-hack-russia-fancy-bear/>
- 266 *Uredba EU 2019/796 koja se odnosi na restriktivne mjere protiv sajber napada koji prijete Uniji ili njenim članicama*, Dostupno na: [Council Implementing Regulation \(EU\) 2020/1536 of 22 October 2020 of implementing Regulation \(EU\) 2019/796 concerning restrictive measures against cyber-attacks threatening the Union or its Member States \(legislation.gov.uk\)](https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/796/oj/2019/796/eng/html)
- 267 Rid, T, *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*, 2020, Profile Books, str. 364-365.
- 268 Temnycky, M, *Russian cyber threat: US can learn from Ukraine*, 27.5.2021, *Atlantic Council*, Dostupno na: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/russian-cyber-threat-us-can-learn-from-ukraine/>
- 269 Grozev, C, *Who Is Dmitry Badin, The GRU Hacker Indicted By Germany Over The Bundestag Hacks?*, 5.5.2020, *Bellingcat*, Dostupno na: <https://www.bellingcat.com/news/2020/05/05/who-is-dmitry-badin-the-gru-hacker-indicted-by-germany-over-the-bundestag-hacks/>
- 270 Corera, G, *How France's TV5 was almost destroyed by 'Russian hackers'*, 10.10.2016, *BBC News*, Dostupno na: <https://www.bbc.com/news/technology-37590375>
- 271 *Minister for Europe statement: attempted hacking of the OPCW by Russian military intelligence*, 4.10.2018, *Government UK*, Dostupno na: <https://www.gov.uk/government/speeches/minister-for-europe-statement-attempted-hacking-of-the-opcw-by-russian-military-intelligence>
- 272 Nakashima, E, *Russian spies hacked the Olympics and tried to make it look like North Korea did it, U.S. officials say*, 24.2.2018, *The Washington Post*, Dostupno na: https://www.washingtonpost.com/world/national-security/russian-spies-hacked-the-olympics-and-tried-to-make-it-look-like-north-korea-did-it-us-officials-say/2018/02/24/44b5468e-18f2-11e8-92c9-376b4fe57ff7_story.html
- 273 *Romania Minister Says Country Facing Cyber-Attacks, Russians*, 25.6.2018, *VOA*, Dostupno na: <https://www.voanews.com/europe/romania-minister-says-country-facing-cyber-attacks-russians>

- 274 Tsalov, Y, *Russian interference in North Macedonia: A View Before the Elections*, 4.7.2020, *Bellingcat*, Dostupno na: <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2020/07/04/russian-interference-in-north-macedonia-a-view-before-the-elections/>
- 275 DDoS napadi (Distributed Denial of Service), čiji je cilj da veb servere učine nedostupnim korisnicima, onemogućuje mreže, računare ili bilo koji drugi dio infrastrukture na način da on tada ne može da funkcioniše odnosno koristi.
- 276 *Hakerski 'izborni' napadi pod istragom*, 19.10.2016, *Radio Slobodna Evropa*, Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-hakeri-istraga/28063143.html>
- 277 *Montenegro: RSF condemns blocking of messaging apps on election day*, 18.10.2016, *Reporters without borders*, Dostupno na: <https://rsf.org/en/news/montenegro-rsf-condemns-blocking-messaging-apps-election-day>
- 278 Tomović, Z, Živanović, M, *Russia's Fancy Bear Hacks its Way Into Montenegro*, 5.3.2018, *Balkan Insight*, Dostupno na: <https://balkaninsight.com/2018/03/05/russia-s-fancy-bear-hacks-its-way-into-montenegro-03-01-2018/>
- 279 Bing, C, *APT28 targeted Montenegro's government before it joined NATO, researchers say*, 6.6.2017, *Cyberscoop*, Dostupno na: <https://www.cyberscoop.com/apt28-targeted-montenegros-government-joined-nato-researchers-say/>
- 280 Neautorizovan transfer podataka.
- 281 Datoteka koja bilježi ili događaje koji se dešavaju u operativnom sistemu, pokrenutom softveru ili poruke između različitih korisnika komunikacionog sistema.
- 282 Tomović, D, *Montenegro on Alert Over New Cyber Attacks*, 22.2.2017, *Balkan Insight*, Dostupno na: <https://balkaninsight.com/2017/02/22/montenegro-govt-on-alert-over-new-cyber-attacks-02-21-2017/>
- 283 Tomović, D, *Crna Gora na meti sajber špijuna: Iz Rusije sa virusom*, 5.3.2018, *Balkan Insight*, Dostupno na: <https://balkaninsight.com/2018/03/05/crna-gora-na-meti-sajber-spijuna-iz-rusije-sa-virusom-03-01-2018/?lang=sr>
- 284 *Background to "Assessing Russian Activities and Intentions in Recent US Elections": The Analytic Process and Cyber Incident Attribution*, 06.12.2017, Intelligence Community Assessment, Dostupno na: https://www.dni.gov/files/documents/ICA_2017_01.pdf
- 285 *Strategija sajber bezbjednosti Crne Gore 2018-2021*, decembar 2017, Vlada Crne Gore, Ministarstvo javne uprave, Dostupno na: <https://wapi.gov.me/download-preview/fa24a8c6-2241-4d6f-9297-328636b157e5?version=1.0>
- 286 *Strategija sajber bezbjednosti Crne Gore 2018-2021*, decembar 2017, Vlada Crne Gore, Ministarstvo javne uprave, Dostupno na: <https://wapi.gov.me/download-preview/fa24a8c6-2241-4d6f-9297-328636b157e5?version=1.0>
- 287 DiResta, R, Grossman, S, *Potemkin Pages & Personas: Assessing GRU Online Operations, 2014-2019*, Stanford Internet Observatory Cyber Policy Center, Dostupno na: <https://cyber.fsi.stanford.edu/io/publication/potemkin-think-tanks>
- 288 [CGNA | Crna Gora Novinska Agencija \(archive.is\)](#)
- 289 *Montenegrin elections: Alternative to Djukanovic's prospectless policy*, 14.10.2016, *News Front*, Dostupno na: [montenegrin elections: Alternative to Djukanovic's prospectless policy \(news-front.info\)](http://montenegrin-elections: Alternative to Djukanovic's prospectless policy (news-front.info))
- 290 *Was Surkov Behind The LifeNews Raid?*, 24.3.2015, *Radio Free Europe*, Dostupno na: <https://www.rferl.org/a/surkov-behind-the-lifenews-raid/26918674.html>
- 291 *Gabrelyanov, Aram – tabloid publisher*, 21.7.2021, *Lenta.ru*, Dostupno na: <https://lenta.ru/lib/14209842/>
- 292 Marko Milačić, Facebook profil, Dostupno na: <https://www.facebook.com/photo?fbid=1017462808341072&set=pb.100002320862725.-2207520000>
- 293 Саврико Т, Гладких А, *Противники вступления Черногории в НАТО: В альянсе мы останемся без штанов*, 10.9.2016, *LifeNews*, Dostupno na: <https://life.ru/p/901758>
- 294 Грин Е, *Оппозиция Черногории раскритиковала показания о связи Кадырова с попыткой путча*, 29.11.2017, *LifeNews*, Dostupno na: <https://life.ru/p/1065321>
- 295 *GEC Special Report: Pillars of Russia's Disinformation and Propaganda Ecosystem*, avgust 2020, Dostupno na: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/08/Pillars-of-Russia%E2%80%99s-Disinformation-and-Propaganda-Ecosystem_08-04-20.pdf
- 296 Makinde, A, *NATO – приватни клуб ратних злочинаца*, 15.10.2016, *IN4S*, Dostupno na: <https://www.in4s.net/nato-privatni-klub-ratnih-zlocinaca/>
- 297 *Geopolitička prognoza Katehona za narednu nedelju*, 29.8.2016/12.09.2016, *IN4S*, Dostupno na: <https://www.in4s.net/tag/katehon/>
- 298 Damjanović, I, *Леонид Ивашов: Запад није цивилизација, већ анти-цивилизација*, 09.10.2016, *Katehon*, Dostupno na: <https://katehon.com/ru/node/43745>

- 299 Damjanović, I, Леонид Ивашов: Запад није цивилизација, већ анти-цивилизација, 09.10.2016, *Geopolitika.ru*, Dostupno na: <https://www.geopolitika.ru/sr/article/leonid-ivashov-zapad-nije-civilizacija-vetsh-anti-civilizacija>
- 300 Damjanović, I, Лаж по сваку цену – како медији у Црној Гори блате Русију, 25.9.2016, *Katehon*, Dostupno na: <https://katehon.com/ru/node/42179>
- 301 Damjanović, I, Црногорци неће дозволити увлачење у анти-руски савез, 20.5.2016, *Katehon*, Dostupno na: <https://katehon.com/ru/node/28715>
- 302 Damjanović, I, *Montenegro's ruling party falsified elections*, 25.10.2016, *Geopolitca.ru*, Dostupno na: <https://www.geopolitica.ru/en/article/montenegros-ruling-party-falsified-elections>
- 303 *Treasury Escalates Sanctions Against the Russian Government's Attempts to Influence U.S. Elections*, 15.4.2021, U.S. Department of the treasury, Dostupno na: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0126>
- 304 *GEC Special Report: Pillars of Russia's Disinformation and Propaganda Ecosystem*, avgust 2020, Dostupno na: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/08/Pillars-of-Russia%E2%80%99s-Disinformation-and-Propaganda-Ecosystem_08-04-20.pdf
- 305 *Treasury Escalates Sanctions Against the Russian Government's Attempts to Influence U.S. Elections*, 15.4.2021, U.S. Department of the treasury, Dostupno na: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0126>
- 306 Troianovski, A, Nakashima, E, *How Russia's military intelligence agency became the covert muscle in Putin's duels with the West*, 28.12.2018, *The Washington Post*, Dostupno na: https://www.washingtonpost.com/world/europe/how-russias-military-intelligence-agency-became-the-covert-muscle-in-putins-duels-with-the-west/2018/12/27/2736bbe2-fb2d-11e8-8c9a-860ce2a8148f_story.html
- 307 Tucker, E, *US officials: Russia behind spread of virus disinformation*, 28.7.2020, *Associated Press*, Dostupno na: <https://apnews.com/article/virus-outbreak-ap-top-news-health-moscow-ap-fact-check-3acb089e6a333e051dbc4a-465cb68ee1>
- 308 EU Disinfo Lab je nevladina organizacija fokusirana na istraživanje i razotkrivanje dezinformacija usmjerenih na EU i države članice. Više informacija je dostupno na: <https://www.disinfo.eu/>
- 309 *How two information portals hide their ties to the Russian News Agency Inforos*, jun 2020, EU DisinfoLab, Dostupno na: https://www.disinfo.eu/wp-content/uploads/2020/06/20200615_How-two-information-portals-hide-their-ties-to-the-Russian-Press-Agency-Inforos.pdf
- 310 Korybko, A, *A New Dawn Rises In Montenegro*, 31.8.2020, *One World*, Dostupno na: <https://oneworld.press/?module=articles&action=view&id=1660>
- 311 *В Черногории десятки тысяч верующих вышли на протесты*, 21.2.2020, *InfoRos*, Dostupno na: <https://inforos.ru/ru/?module=news&action=view&id=105361>
- 312 Damjanović, I, *Боязнь неуправляемого народного бунта - Вступление Черногории в НАТО ставит крест на развитии экономики*, 12.12.2015, *InfoRos*, Dostupno na: <https://inforos.ru/ru/?module=news&action=view&id=43393>
- 313 *GEC Special Report: Pillars of Russia's Disinformation and Propaganda Ecosystem*, avgust 2020, U.S. Department of state, Dostupno na: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/08/Pillars-of-Russia%E2%80%99s-Disinformation-and-Propaganda-Ecosystem_08-04-20.pdf
- 314 Максименко Владимир Ильич, *Rusprofile*, Dostupno na: <https://www.rusprofile.ru/person/maksimenko-vi-770305249797>
- 315 *Русское Единство*, 7.10.2009, *Edinaya Odessa*, Dostupno na: <http://www.edinaya-odessa.org/st/8850-russkoe-edinstvo.html>
- 316 РОССПО, росспо.рф, Dostupno na: <https://xn--n1aaccga.xn--p1ai/#> ФОНД "ФОНД СТРАТЕГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ", *Rusoprofile*, Dostupno na: <https://www.rusprofile.ru/id/4627728>
- 317 *An unfounded foundation*, 8.2.2019, *EUvsDisinfo*, Dostupno na: <https://euvsdisinfo.eu/an-unfounded-foundation/>
- 318 Bondarev, N, *Конец Черногории*, 27.5.2017, *Фонд стратегической культуры*, Dostupno na: <https://www.fondsk.ru/news/2017/05/27/konec-chernogorii-44056.html>
- 319 Тороров, А, *В Черногории не прекращаются массовые протесты против антицерковного закона*, 1.3.2020, *Фонд стратегической культуры*, Dostupno na: <https://www.fondsk.ru/news/2020/03/01/v-chernogorii-ne-prekraschajutsja-massovyje-protesty-protiv-anticerkovnogo-zakona-50254.html>
- 320 Тороров, А, *О гонениях на Церковь в Черногории*, 26.5.2020, *Фонд стратегической культуры*, Dostupno na: <https://www.fondsk.ru/news/2020/05/26/o-gonjeniah-na-cerkov-v-chernogorii-50963.html>
- 321 Тороров, А, *Ватиканский проект для Черногории*, 13.6.2019, *Фонд стратегической культуры*, Dostupno na: <https://www.fondsk.ru/news/2019/06/13/vatikanskij-proekt-dlja-chernogorii-48380.html>

- 322 Toporov, A, *Черногория пытается избавиться от криминального режима*, 24.2.2019, Фонд стратегической культуры, Dostupno na: <https://www.fondsk.ru/news/2019/02/24/chernogoria-pytaetsja-izbavitsja-ot-kriminalnogo-rez-hima-47667.html>
- 323 Aleksić, B, *Черногория: мафия как гарант евро-атлантической интеграции*, 22.2.2017, Фонд стратегической культуры, Dostupno na: <https://www.fondsk.ru/news/2014/02/22/chernogorija-mafija-kak-garant-evro-atlanticheskoj-integraciji-25896.html>
- 324 *В Черногории сожгли флаг НАТО, в Берлине альянс назвали угрозой миру*, 5.4.2019, Фонд стратегической культуры, Dostupno na: <https://www.fondsk.ru/news/2019/04/05/v-chernogorii-sozhgli-flag-nato-v-berline-aljans-na-zvali-ugrozaj-miru-47931.html>
- 325 *Фонд Стратешке културе у Србији престао са радом*, 1.1.2017, *KM Novine*, Dostupno na: <https://www.kmnovine.com/2017/12/fond-strateske-kulture.html>
- 326 Mijalovski, M, *Није Србија него НАТО фактор нестабилности на Балкану*, 29.8.2017, *IN4S*, Dostupno na: <https://www.in4s.net/nije-srbija-nego-nato-faktor-nestabilnosti-na-balkanu/>
- 327 *НАТО планира да стави читав Балкан у џеп и онда крене на Русију*, 7.9.2017, *IN4S*, Dostupno na: <https://www.in4s.net/nato-planira-da-stavi-citav-balkan-u-dzep-onda-krene-na-rusiju/>
- 328 *ФСК ИНТЕРВЈУ - Владика Јоаникије о ситуацији у Црној Гори*, 24.11.2015, YouTube, 10.4.2016, *Fond Stateske Kulture*, Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=ojT2Kuwm6w>
- 329 *Да ли је Србија по мери западне демократије?*, 17.4.2016, *Sputnjik*, Dostupno na: <https://rs.sputniknews.com/20160417/Da-li-je-Srbija-po-meri-zapadne-demokratije-1104955372.html>

©Atlantki savez Crne Gore 2021
Sva prava su zadržana

www.dfcme.me

